

Capella de Sant Llàtzer
Memòria històrico-artística

ANNA BUISAC CONESA
CURS 95/96

ESPAI ARQUITECTÒNIC I URBANISME A LA CORONA D'ARAGÓ

INDEX

La capella de Sant Llàtzer	3
Fitxa	4
Descripció	5
Notícies històriques	9
Resultats de l'excavació arqueològica i de l'estudi de l'evolució de la coberta	19
La restauració	25
Les obres d'art de la capella	28
La capella en la literatura	32
Il·lustracions	35
Procedència de les il·lustracions	72
Apèndixs	73
Breu història de la lepra	74
L'hospital de Sant Llàtzer	76
Els altres hospitals de Barcelona	87
L'entorn de la capella	93
El monument de S. Eulàlia i la plaça del Pedró	93
El fossar de Sant Llàtzer	93
La font del Pedró	94
El portal de Sant Antoni	94
Poblament del Raval	95
Bibliografia	96

NOTA:

Els números entre claudàtors del text es refereixen a les il·lustracions.

La capella de Sant Llätzer

DESCRIPCIÓ¹

La capella de Sant Llätzer, del segle XII, es troba a la Plaça del Pedró de Barcelona, en la confluència dels carrers del Carme i de l'Hospital. És, junt amb una nau de l'hospital d'en Colom, l'única resta dels hospitals fundats a Barcelona a partir del segle XI². L'edifici es troba envoltat de construccions, essent visibles només dos terços de la façana original, mutilada [1], i l'absis [2], aquest últim a l'interior d'un pati de veïns al qual s'accedeix pel número 105 del carrer del Carme. De l'obra primitiva, a l'interior només es conserven els murs i la volta de l'absis. Actualment s'està procedint a la seva restauració.

Es tracta d'un edifici de nau única amb absis semicircular orientat a l'est [3]. La seva longitud és d'uns 20 m., l'amplada d'uns 7 m. i el gruix de la paret d'1 m. 10 cm. L'aparell està format per carreus tallats regularment i col·locats en filades de la mateixa alçada, units entre sí amb argamassa a base de morter de calç i pedres.

Una volta falsa de maó de pla, construïda al segle XVIII [4-5], cobreix la nau. Consta de dos gruixos de rajola reforçats en extensió a base de morter de calç a la part superior³, i de tres trams de punt rodó separats per arcs torals, amb llunetes cegues en cada una de les tres crugies. A les dues bandes del tram anterior a l'absis es van obrir sengles ulls de bou senzills de forma el·líptica, actualment tapiats [6]. Una cornisa de guix, parcialment conservada, recobreix la romànica, que recorre tot el perímetre de la nau, i té dues motlures, la superior en forma de cavet i la inferior plana en forma de cartabó⁴. A sobre de la volta, encavallades de fusta de llata per canal suporten les teules a dues aigües.

L'absis, amb coberta de pedra de quart d'esfera, està format per set panys de paret -cada un dels quals té tres arcuacions cegues [7]-, separats per lesenes que donen lloc a bandes llombardes. Cada arquet està esculpit en una sola pedra [8] o en dues⁵, i descansen sobre permòdols amb motius vegetals, zoomòrfics i caps humans⁶, molt esquemàtics i de qualitat mediocre. A la part superior, al costat de la coberta, hi ha una cornisa amb decoració de dents de serra. Al centre s'obre una finestra amb bocell, acabada en un arc de mig punt de dovelles ben tallades [9]. Una banda en ziga-zaga recorre el seu extradós [10]. L'arquivolta, sense decoració, és sostinguda per quatre columnetes -dues per fora i dues per dins- de fust llis, la base de les quals està formada per dos tors i una escòcia intermitja. Els capitells, amb un collari de secció semicircular, tenen l'àbac llis i el tambor decorat amb motius vegetals per dues cares, tant a l'interior com a l'exterior:

Capitell interior del costat sud: palmetes disposades de forma vertical.

Capitell interior del costat nord: palmetes com les anteriors que es cargolen a la part superior.

Capitell exterior del costat sud: molt malmès. Fulles cargolades als angles.

Capitell exterior del costat nord: als angles, pinyes invertides unides per una tija.

El tractament de la pedra, les arcuacions cegues, els permòdols decorats, la cura amb que s'ha realitzat la finestra i les columnes com a element de suport i decoratiu alhora, permeten datar l'edifici dins la segona meitat del segle XII, en el període anomenat Segon romànic. De l'anàlisi de la decoració, Sureda conclou que "se situa dins les tendències ornamentals de finals del segle XII o començaments del XIII"⁷. Tanmateix, Imma Lorés situa la decoració dels capitells

"en el marc de l'escultura romànica tardana a Barcelona, especialment del segle XIII (...) El capitell de la banda esquerra de l'exterior de la finestra, format per grans fulles lliques als angles unides per la part inferior, i que es dobleguen enfora, i una altra fulla petita al centre superior de les cares, té clars i eloqüents paral·lels (...) [amb] algunes parelles de capitells del claustre de Sant Pau del Camp⁸. Al mateix temps, aquesta estructura de capitell, amb grans fulles lliques que, sovint, ocupen tota l'alçària del tambor i arriben fins a les volutes, té precedents en capitells de l'interior de l'absis de l'església de Sant Martí Sarroca"⁹.

Segons l'autora, l'empremta dels artífexs de Sarroca, a més d'a Sant Pau del Camp i Sant Llútzter, és palesa també a l'escultura dels finestrals de la capella del palau episcopal de Barcelona.

"L'escultura d'aquests conjunts s'endinsa probablement en el segle XIII¹⁰. És per això que es fa difícil seguir sostenint per als elements esculpits de Sant Llútzter una datació dins de la segona meitat del XII, i menys encara en el tercer quart del segle, en els anys de l'episcopat de Guillem Torroja (1144-1171), fundador de la capella."

Al parament intern del mur s'observen diverses portes i finestres tapiades, l'origen de les quals s'explicarà a l'apartat "Resultats de l'excavació arqueològica i de l'estudi de l'evolució de la coberta".

A l'interior de l'absis s'aprecien restes de pintura mural.

La façana, a dues vessants, culmina en una espadanya¹¹, també a dues aigües, que té dos ulls de mig punt [12]. Una petita creu metàl·lica la corona. Al principi, a la façana s'obria una finestra de doble esqueixada, que va desaparèixer quan l'industrial Erasme de Gonima va fer construir el 1792 una fornícula, amb una petxina esculpida en un sol bloc de pedra i decorada amb pintures [11]. La porta d'entrada s'obria a occident i era de mig punt, encara que després es va tapiar. De l'original només conserva una porció mínima de la part dreta de l'arc.

A la paret sud de l'església es troba la capella del Sant Sepulcre, també anomenada Capella Fonda, construïda entre 1714 i 1736. És de planta rectangular i comunica amb la nau romànica a través d'un arc de mig punt rebaixat, i amb el carrer de l'Hospital per una porta amb rosca de mig punt de maó vist i clau de pedra [13]. Està realitzada amb totxos, arrebossada i pintada, i coberta amb una volta esquifada de fusta i guix, de forma ovalada dividida radialment en 8 parts, amb motius decoratius daurats d'estil barroc, molt malmesa [14-15]. A sobre, una estructura de fusta a dues vessants suporta les teules vidriades en verd i marró col·locades alternativament, una de plana i una de mitja canya. El terra està pavimentat amb algunes làpides sepulcralcs que no corresponen a cap inhumació i que es devien traslladar al seu interior l'any 1821, quan va desaparèixer el fossar de l'església. Aquestes són:

Sepultura de Miquel Marsèr, 1754 [16].

Sepultura de Pau Fuxart i Serra, moler, morí a 30 de juní de 1772 [17].

Sepultura de 1772 amb inscripció llatina on es diu que Josep Croquer i Hipolita, cònjuges, davant de la caducitat de la vida present, es preparen amb temps el vas sepulcral que ha d'estotjar les seves cendres i les de la seva descendència [18].

Sepultura de Josep Maimó, sabater, 1726. Decorada amb un escut d'armes voltat de doble sèrie de flors de lliri i al mig la sabata amb la següent inscripció: "vas de Josep Maimó. Sabater, en lo qual és enterrat lo cadaver de Leonor sa mare, esen mare (del) present Hospital de San Laxe 42 anys y morí lo dia 3 de abril 1726 i els seus¹²". [19].

Sepultura d'Anton Monjo, "moliner, llogater de mules i els seus (...) dit trobà la imatge (...) sepulcre dia 17 janer", any il·legible perquè la pedra està malmesa pel cantó dret¹³ [20].

L'edifici està inclòs en el *Catàleg del Patrimoni Arquitectònic Històric-Artístic de la Ciutat de Barcelona*, Categoria B, cap II (edificis i elements arquitectònics d'interès artístic, històric, arqueològic, típic o tradicional).

Valoració segons la fitxa municipal¹⁴

Qualificació urbanística: 14a.

Número d'inventari: 3042.

Superfície del solar, 220 m².

Superfície construïda 220 m².

Valoració del solar: 1.430.000 ptes.

Valoració de l'edifici: 3.960.000 ptes.

Valoració total de l'immoble: 5.390.000 ptes.

Ref.: 5/17

NOTES

¹Encara que he pogut visitar la capella, degut als treballs que s'hi duen a terme, està coberta de bastides tant per dins com per fora, i el cartell que informa de la restauració amaga la fornícula, motiu pel qual és impossible contemplar els detalls. És per això que per a redactar aquest apartat he hagut de recórrer a la bibliografia, sobre tot M. J. SUREDA BERNÀ, "Espai i decoració medievals", *III Simposi sobre restauració monumental. Estudis, informes i textos del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local*, pàg. 284-286, i J. BELTRAN de HEREDIA BERCERO et al., "Sant Llätzer". *El Barcelonès. El Baix Llobregat. El Maresme*. (Catalunya Romànica, vol XX), pàg 230-231.

²N. de DALMASES BALANÀ, A. JOSÉ PITARCH, *Els inicis i l'art romànic. Segles IX-XII*, pàg. 150.

³J. M. MORENO LUCAS, "Els sistemes constructius al llarg de l'evolució de la coberta", *III Simposi...*, pàg. 290.

⁴J. M. MORENO LUCAS, *ibidem*, pàg. 289.

⁵A. FLORENSA FERRER, "La capilla romànica de San Lázaro", pàg. 14.

⁶En un dels permòdols hi ha dos caps, que Sureda interpreta com a metge i malalt, o vida i mort. (*Op. cit.*, pàg. 286).

⁷"Espai i decoració medievals", pàg. 286.

⁸E. CARBONELL ESTELLER, *L'art romànic a Catalunya*, pàg. 57, i

J. AINAUD, J. GUDIOL i F. P. VERRIÉ, *Catálogo monumental de España. La ciudad de Barcelona*, pàg. 31, també relacionen l'escultura de Sant Llätzer amb la de Sant Pau del Camp.

⁹"Sant Llätzer", Catalunya Romànica, vol. XX, pàg. 230.

¹⁰En la mateixa obra, pàg. 212, Lorés proposa per a la capella "una datació tardana dins el segle XIII", sense especificar més.

¹¹Diu Sureda (*op. cit.*, pàg. 285) que l'espadanya "va ser feta a finals dels anys 50 del nostre segle". Tanmateix, en les fotos preses abans de la intervenció de Florensa [26], es veu, encara que li falta el coronament.

¹²F. SOLÀ MORETA, *La parròquia de Nostra Senyora del Carme de Barcelona*, pàg. 43.

¹³J. M. JUNCÀ RAMON, *L'hospital de Sant Llätzer. Notes històriques*, pàg. 24.

¹⁴L. PARICIO ANSUATEGUI i J. ROSELL COLOMINA, *Anàlisi tècnica i funcional del patrimoni immobiliari municipal*, 1983.

NOTÍCIES HISTÒRIQUES

La capella de Sant Llätzer és l'únic edifici que es conserva del conjunt de l'hospital de leprosos, anomenat originàriament Santa Maria dels Malalts, -nom genèric que es donava als malalts incurables-, o dels mesells, per la insensibilitat que aquest mal dona a qui el pateix¹. L'hospital, com tots els del seu gènere, es va construir en un lloc deshabitat, als afores de la ciutat, ja que es pensava que la lepra era una malaltia incurable i contagiosa, i en la intersecció de camins, per exposar-se amb més evidència a la caritat dels vianants. La capella, com és característic a Catalunya, no està integrada dins de la construcció de l'hospital², sinó completament separada d'ell. La seva finalitat era ocupar-se de la salut espiritual dels malalts, més important llavors que la dels cos, ja que es tractava de malalts considerats sense remei.

No hi ha cap document que permeti saber amb exactitud quan es van construir l'hospital i la capella, però l'estil romànic del seu absis la situa en la segona meitat del segle XII. D'altra banda, les primeres *Ordinacions* de l'hospital, de 1326, corroboren aquesta datació, ja que s'hi indica que el fundador de l'hospital va ser el bisbe Guillem, i el primer d'aquest nom a Barcelona, Guillem de Torroja, va ocupar el càrrec entre 1144 i 1171³. A partir del segle XII són freqüents les notícies sobre l'Hospital de Santa Maria dels Malalts.

A la documentació se l'anomena indistintament església o capella, essent aquest darrer terme més freqüent a partir del segle XIV⁴.

El primer document que es refereix de forma concreta a la casa dels malalts és l'establiment d'una peça de terra prop de la *domus infirmorum* per a construir-hi cases i un hort, datat el 27 d'abril del 1188⁵. Aquesta peça l·lindava amb un camí i amb altres terres també sense edificar. D'aquest document i d'altres similars es dedueix que en aquella època s'estaven construint masos a la zona seguint la traça d'un camí [21].

Les primeres notícies de la capella també daten d'aquests anys. Segurament al principi només devia tenir un altar dedicat a Santa Maria, però sabem, per un benefici instituit per Bernat de Plegamans (o d'Olesa⁶) i Arsenda, la seva muller, que l'any 1218 en tenia un altre dedicat a Santa Margarida⁷, i per aquest nom es van conèixer la capella i l'hospital durant molt de temps. El benefici subsistia encara al segle XVI, i consistia en tenir una llàntia sempre encesa a l'altar de Santa Margarida i dir-hi missa cada dia. El seu prevere quedava lliure i immune a qualsevol servitud, sumissió o obstacle per part de l'hospital, els seus frares o el seu rector, i era designat per Plegamans o els seus descendents, amb l'assentiment del rector de la capella i la comunitat de religiosos, set dies després de l'anterior⁸.

Es conserva una escriptura de l'any 1245 on consta la venda "d'una peça plantada de vinya situada al raval de Barcelona, prop de l'església de Santa Maria dels Malalts, feta per Bartullí a Samuel Cap. Confrontava a migjorn amb el camí que va a Sant Fructuós."⁹

Durant la segona meitat del segle XIII, són freqüents les donacions de tot tipus als diferents hospitals de Barcelona, que permetien sufragar les seves despeses.

Un document de 1302 ens informa de la

"Regonaixença feta per Jesaldo Thomas, Conseller Real, de què lo Rector de la Capella dels Malalts, de consentiment del Bisbe, li havia donat facultat per a fer un pont de fusta i una obertura al costat de la capella, per fer trànsit de la casa residenci quae est ad latus dictae capellae, poguessin passar a oïr missa i que per això nos fes algun perjudici a dita capella"¹⁰.

Solà parla també d'un document referit a la construcció d'un pont, però la data és posterior, i s'esmenta a una persona diferent, encara que ostenta el mateix càrrec, Conseller Reial:

"Construcció d'un pont de fusta, que comunicava la casa del senyor Grau Olomar, Conseller reial, amb la capella del nosocomi i permet oïr la missa sense sortir al carrer. Va ser autoritzada aquesta construcció l'any 1314 en temps del bisbe Ponç de Gualba, i figura en el registre comú de l'Arxiu Episcopal"¹¹.

Castellano cita un document de 1314 on també s'al·ludeix a un pont, però no en dona cap referència ni tampoc el transcriu¹². Pels comentaris que fa no sembla que parli de cap dels dos anteriors. En aquesta ocasió es tracta d'un pont construït entre la casa dels malalts i la capella, i la seva finalitat és la mateixa: que els "reclusos" puguin assistir als oficis religiosos. D'aquí, de la situació de l'obertura, trobada a l'altura d'un primer pis a la paret sud de la capella durant els treballs d'investigació previs a la restauració, i de les restes arqueològiques d'un mur medieval¹³, s'ha conclòs que l'hospital constava d'un edifici principal amb planta i pis a l'actual carrer de l'Hospital¹⁴. La planta baixa estaria dedicada a serveis i la superior a *cambrà dels malalts*, però també hi hauria dependències al carrer del Carme i a la plaça del Pedró.

Seria important conèixer el contingut exacte d'aquest document, ja que principalment de les dades que en deriven, corroborades per les troballes arqueològiques, s'han deduït la ubicació i la configuració de l'hospital. En realitat, les restes de mur podrien correspondre a qualsevol de les dues cases esmentades als documents citats per Juncà i Solà, i les conclusions a que s'ha arribat podrien ser errònies. De fet no sembla gaire lògic que es foradés el mur de la capella, de més d'un metre de gruix, només per a que un parell de malalts - a la vista del tamany de l'obertura no n'hi devien caber més- participessin dels oficis religiosos en una capella que els estava reservada. Penso, i és una hipòtesi personal expressada amb totes les reserves, ja que no he vist cap dels documents, que les obertures en qüestió serien fetes pels consellers Jesaldo Thomas i Grau Alomar a mode de tribuna, per assistir als oficis de la capella aïllant-se ells dels leprosos. Donada la importància social dels dos personatges, potser la utilitzarien com a oratori particular. També és possible que aquestes persones, més tard, cedissin les seves cases per a ampliar l'hospital i que, llavors sí, alguns leprosos se servissin del pont en circumstàncies determinades, per exemple si la gravetat del seu estat els impedia desplaçar-se fins a la capella.

L'any 1320 el Capítol proveï el benifet de Santa Maria, del que s'ignora la data de fundació, en la persona del sacerdot Ramon Gombald, el qual en prenia possessió en virtut de

"gràcia expectativa Apostòlica"¹⁵. El 1326 es col·locava a aquest benefet un altre sacerdot, Guillem Ferrer¹⁶, i el bisbe Ponç de Gualba fixava les obligacions del beneficiat, que veurem més endavant.

Pel que fa a l'organització de l'hospital dels mesells, Roca¹⁷ creu que es devia instituir una comunitat com l'orde hospitaler de Sant Llàtzer de Jerusalem, formada per frares laics sans i malalts, i de clergues per a recollir i tenir cura dels leprosos. El benefet de Santa Margarida i el testament de Marimon de Plegamans

"Item vull i dispo que tots els anys, el dia en que haurà esdevingut la meua mort, me sia celebrat un aniversari en la Casa dels Malalts de Barcelona, i que els germans i sacerdots de la dita casa celebrin misses i preguin a Déu per la meua ànima i per les ànimes dels meus passats. Item vull que els meus almoiners o marmessors, dels censals que els deixo, donin cada any, en mon dit aniversari, a la referida Casa dels Malalts i als germans d'aquesta, quatre morabatins, que sien per llur pitança o alimentació, i valguin per aquells quatre morabatins que en altre temps va deixar-los mon avi, Bernat de Plegamans".¹⁸

de 9 de les calendes d'octubre de 1295¹⁹, demostren que hi havia una comunitat de frares, encara que no aclareixen si es tracta o no d'un orde hospitaler. En qualsevol cas, no devien romandre-hi gaire temps, perquè quan l'any 1326 el bisbe Ponç de Gualba va dictar al notari Ramon Dachs unes exhaustives disposicions per a regir l'hospital com a conseqüència d'una detallada visita, ja no se'ls esmenta. Aquestes *Ordinacions*, principalment econòmiques i administratives, es recullen en dos documents:

-*Procuratio dicti hospitalis Sancti Lazari*, del 28 de febrer de 1326.

-*Ordinatio hospitalis et capelle Infirmorum Barchinone*, de 27 de novembre del mateix any²⁰.

La raó de les disposicions era corregir els abusos, principalment de caràcter econòmic, a que s'havia arribat en la gestió de la institució. Ponç va dictar unes normes que afectaven l'administració de l'hospital en general, els administradors, els leprosos i la capella, amb la intenció de que els béns destinats als malalts no fossin emprats per a altres fins.

Abans de les *Ordinacions*, el rector era també l'administrador de l'hospital. A partir d'aquest moment els dos càrrecs, que designarà el bisbe amb el consentiment del Capítol, recauran en persones diferents: el rector s'ocuparà només de la capella, mentre que l'administrador²¹, que pot ser laic (de fet el primer, Bernat Mir, ho fou) haurà de retre comptes un cop a l'any al bisbe. Segurament d'aquí neixeria l'obligació de portar uns Llibres de Comptes²².

Les *Ordinacions* que fan referència a l'hospital es comentaran en l'apartat corresponent, esmentant només en aquest punt les que afecten al funcionament de la capella.

Ponç de Gualba va establir un benefici per a la capella i va delimitar les funcions del rector amb la finalitat de que el sacerdot que passés a ser-ho pogués dedicar-se exclusivament a l'atenció espiritual dels leprosos, molt abandonada.

Les obligacions del rector, que s'havia de distingir per les seves virtuts i la seva fidelitat al bisbe, eren:

-Celebrar missa diàriament en l'altar de Santa Maria a una hora en que poguessin assistir tots els malalts.

-Administrar-los tots els sacraments i, arribada l'hora, enterrar-los al fossar de l'hospital.

-En el cas de que el càrrec d'administrador quedés vacant, el rector podia ocupar-lo temporalment mentre el bisbe elegia la persona idònia.

Per la seva feina, el rector rebia de l'administrador, "pel seu manteniment i el de la seva família²³", 25 lliures de Barcelona anyals, que es treien dels béns de l'hospital, a cobrar en dos terminis: per Nadal i per Sant Joan Baptista. També se li assignava la casa on vivia en aquell moment el sacerdot Guillem Ferrer, el primer rector després de les reformes de Ponç de Gualba, que va ocupar eventualment el lloc d'administrador, havent-se de comprometre a no vendre béns de la capella.

El rector havia de lliurar totes les donacions que rebia l'església a l'administrador de l'hospital, excepte si aquest era laic. En aquest cas, seria el rector qui rebria tots els ciris destinats a la capella i a l'altar de Santa Margarida, donant al prevere beneficiat d'aquest últim la seva part corresponent.

Altra font d'ingressos del rector eren els aniversaris, rebent la meitat d'allò que el testador donava. Si se'l cridava per funerals, i hi anava amb la creu i els escolans, es podia quedar amb 8 diners i donar la resta a l'hospital. Si concelebrava a la catedral junt amb el bisbe, es podia quedar amb la "part canònica" que li corresponia. Podia disposar d'un hort per a les seves necessitats i les del seu servei i estava autoritzat a tapiar-lo. Podia aconsellar i aprovar, com hem vist, la designació dels sacerdots beneficiats de l'altar de Santa Margarida, benefici que no es va veure afectat per les ordinacions de Ponç. El rector havia de viure a la capella per tal de complir millor les seves obligacions.

Segurament les rendes devien minvar, perquè l'any 1335 el Capítol acordava que

"el benifet de Santa Maria, fundat en la capella de l'Hospital dels malalts, en morir el beneficiat o rector del mateix, no fos benifet, i les seves rendes i profits s'unissen i anexionessen a l'Hospital, de manera que ja no es fes més esment del benifet, i la seva dotació fos incorporada als béns comuns de l'Hospital. I d'això se'n feu un document autoritzat pel notari Pere Borrel i avalat amb la firma del mateix Capítol."²⁴

El benifet es devia extingir abans de 1341, perquè en aquesta data administrava l'hospital Pere Bramona, sacerdot beneficiat de la Catedral.

L'any 1341, el prelat dominic Ferrer Abella va ordenar al procurador de l'hospital que no permetés als malalts l'assistència a cap capella que no fos la seva.

Abans de 1343, però sense que es pugui concretar la data, es va destinar un altar a Sant Llàtzer, patró dels leprosos, que donaria nom al lloc de forma definitiva, encara que no es va popularitzar fins al segle XVI. L'any 1355 es citava la capella en una resolució presa pel Capítol de Canonges de Barcelona amb el nom d'Hospital dels Malalts. Pel llibre de comptes se sap que tenia un altar dedicat a Santa Magdalena (altre dels patrons habituals de les leproseries), perquè al sacerdot Bernat de Vernet se li van pagar 138 sous i 6 diners pels seus

serveis en aquesta capella fins al mes d'abril de 1380. El 1374 es va instituir una capellania en la capella de Santa Margarida.

A finals del segle XIV sabem, també pel llibre de Comptes, que la capella i altres dependències de l'hospital necessitaven reparacions per a evitar els degoters. La volta del temple es va arranjar dues vegades per aquest motiu.

L'1 de febrer de l'any 1401 molts dels hospitals de Barcelona es van unificar. El nou edifici es va ubicar al lloc on hi havia l'Hospital d'en Colom, i va rebre el nom d'Hospital General de la Santa Creu. L'hospital dels leprosos no es va traslladar, però el 27 de juny va passar a ser administrat per la nova organització.

L'extensió de l'hospital estava limitada per un carrer, citat el 1410 "assats prop de l'hospital dels mesells", que deu correspondre a l'actual carrer de Sant Llätzer. En els fogatges de finals del segle XV es cita "l'illa de l'hospital dels mesells ab la iglesia de Santa Margarida".

Segurament a partir de l'any 1426 un grup de dones que, més endavant, per decret de Sixte IV, es van constituir en comunitat de monges de Sant Geroni, van utilitzar l'altar de Santa Margarida de la capella com a lloc de culte, motiu pel qual eren conegudes popularment per Margaridoies. Protegides pels Consellers de Barcelona i per la reina Margarida de Sicília, es van establir en l'hospital o en una casa veïna i van ser autoritzades a posar una petita campana a la capella. En l'any 1484, l'administració de l'Hospital de la Santa Creu va commutar l'edifici que ocupaven les Jerònimes, fos el que fos, per l'hospital de Sant Maties, també a la plaça del Pedró, on van crear el seu convent.

El 20 de desembre de 1475 es va encarregar al mestre Jaume Huguet un retaule per a la capella.

Sabem, gràcies a les visites del bisbe, que durant el segle XVI l'aspecte de la capella no va canviar i seguia tenint tres altars: el de Santa Maria, el de Santa Margarida i el de Sant Llätzer. L'any 1549 es va afegir el de Sant Cristòfol. Sembla que va ser a partir d'aquest segle, i ja de forma definitiva, quan va començar a conèixer-se l'edifici pel nom de Sant Llätzer, perquè el 29 de març de 1560²⁵ mossèn Felip Ferrera fou col·lacionat del benefici (es refereix encara al de Santa Margarida) de "la capella de la Casa dels Malalts de Sant Llätzer de Barcelona, als Masells".

Una descripció posterior en un segle mostra que ni la capella ni l'hospital havien variat substancialment respecte a l'època medieval [22].

Entre els anys 1714 i 1736 es va construir una capella lateral dedicada al Sant Sepulcre, per a la qual cosa va ser necessari enderrocar part del llatzaret. L'any 1736 es va realitzar un retaule del que ens ha arribat un dibuix. També en aquest moment es va cobrir la nau amb una nova volta amb llunetes, que és la que es conserva en l'actualitat. La capella doncs es va restaurar seguint el gust de l'època i s'hi van col·locar nous altars, segons indica un inventari del 1780.

L'any 1786 l'autoritat eclesiàstica va editar un

"Prontuario de la Doctrina Christiana que contiene los puntos más principales de ella.- Se publica para el uso de los niños empleados en las fábricas de pintados de esta ciudad; y que puede servir para que otros amos y padres enseñen por él a sus criados y familiares. Por el último. señor don Gavino de Valladares y Mesia, obispo de Barcelona."

Es va fer una llista de joves treballadors, entre 7 i 19 anys, de les fàbriques d'indianes, i se'ls va distribuir per les esglésies de Barcelona per a que els fos impartida la doctrina cristiana: a la capella de Sant Llätzer assistien els dilluns els 50 nois de la fàbrica de l'industrial Erasme de Gonima.²⁶

Rafael d'Amat, Baró de Maldà, el 28 de juny de 1786, també es feia ressó al seu *Calaix de Sastre* de la disposició del bisbe Valladares. Uns dies més tard, el 4 de juliol, ampliava la informació i deia que a l'església de Sant Llätzer s'ensenyaria doctrina als nois els dilluns i els divendres després de la feina.

L'abans esmentat Erasme, que vivia al carrer del Carme, 106, va dur a terme algunes reformes a la capella per a poder-la utilitzar com a oratori, amb permís del mossèn. L'any 1789 va encarregar un retaule per a l'altar major dedicat a Sant Erasme, que va ser instal·lat l'any 1792, i va fer esculpir una fornícula a la façana on es va col·locar una imatge de Sant Llätzer. A partir d'aquesta data, feia celebrar cada 2 de juny, festivitat del sant, una missa solemne a la que assistia la seva família i amics i els treballadors de la seva fàbrica. L'11 de juliol del mateix any, el Baró de Maldà escrivia:

"En la iglesia de Sant Llätzer, don Erasme de Gónima ha fet la festa de Sant Erasme, son Sant patró, havent-se cantat solemne ofici per la música de la catedral. (...) La funció ha estat ab tota la il·luminació en l'altar mayor, que hi ha una gran estatua de Sant Erasme, que est devot la costejà, i penso que també lo retaule i demés annexos."

El 10 de juliol de 1796 per la tarda, amb motiu de la segona traslació del cos de Santa Eulàlia, la música de la catedral va acudir, entre d'altres, al rosari cantat de l'església de Sant Llätzer, segons Rafael d'Amat.

Diu la tradició que la patrona de Barcelona va ser martiritzada a la plaça del Pedró. A l'església de Sant Llätzer es va crear una germandat sota l'advocació de la santa i se solien fer processons el 12 de febrer, dia de la seva festivitat "*en memoria de haber honrado a aquel barrio con su glorioso martirio*"²⁷, cosa que també recull el Baró. Devia ser aquest un personatge bastant desenfeinat, perquè el 18 de desembre de 1800 s'entretenia en comptar "el nombre de campanes d'iglesies i capelles públiques d'esta capital", i citava les dues de l'hospital de Sant Llätzer.

Erasme de Gonima va fer construir al terrat de casa seva un campanar, acabat el 1805, les campanes del qual van ser beneïdes a la capella de Sant Llätzer²⁸.

Durant la dominació francesa, l'església de Sant Llätzer va ser respectada, mentre que algunes de la rodalia eren destinades a finalitats diferents (magatzem, allotjament de tropes...). En l'any 1814 l'emigració de gent va ser molt gran i les parròquies tenien pocs sacerdots. Al Raval només van romandre obertes al culte la capella que ens ocupa i la de l'Hospital²⁹.

L'any 1821 es va enderrocar l'atri de l'hospital, del que s'ignora el moment de construcció, i va desaparèixer el fossar de la plaça Pedró, que amb aquestes modificacions es va engrandir. A canvi, l'hospital va poder edificar en els espais lliures que quedaven en la línia dels carrers del Carme i de l'Hospital. Dos anys després es va construir un edifici que va mutilar la part dreta de la capella. A més, es va fer una façana comú per als edificis que feien cantonada als carrers del Carme i de l'Hospital, que va amagar la de la capella [23]. Diu Castellano³⁰ que "aquestes noves edificacions, projectades per l'arquitecte Josep Mas, van ser quasi totes enderrocades pel voltant de 1860, per deixar lloc a les construccions actuals". Tanmateix al capítol del mateix llibre dedicat als "resultats de l'excavació arqueològica", a càrrec de Beltrán i López, on se segueixen les vicissituds de la capella fins als nostres dies, no es parla d'aquest enderrocament.

L'hospital va seguir al carrer del Carme fins que el 6 de desembre de 1904 els malalts van ser traslladats a Horta. La capella va quedar sense un ús definit.

El 18 de maig de 1908 l'administració de l'Hospital de la Santa Creu cedia a precari la capella als Carmelites de l'Antiga Observança a sol·licitud del prior provincial de l'orde carmelitana, i el 28 de juliol del mateix any el governador diocesà Ricard Cortès, bisbe d'Eudoxia, autoritzava aquesta nova fundació, però fins al 10 de maig de l'any següent no s'hi van poder instal·lar de manera estable³¹, fixant la seva residència al carrer del Carme, 97-99. Tres mesos més tard es van veure obligats a abandonar la capella, perquè aquesta va haver d'acollir el culte de l'església del Carme -cremada durant la Setmana Tràgica³²-, no podent-se simultanejar la vida de parròquia i la de la comunitat carmelitana. En aquest moment sembla que es va obrir la porta d'accés a la capella pel carrer de l'Hospital [24], travessant la capella barroca, però un cop més, els autors discrepen sobre aquest punt:

Mas creu que "l'entrada primitiva és dins l'hospital, al carrer del Carme y mentres servi de parroquia s'obri altra porta a la part del carrer de l'Hospital"³³, mentre que Solà diu: "a ells (els Carmelites) es degué l'obertura del portal que mira al carrer de l'Hospital"³⁴ i Juncà, "quan l'església s'utilitzà com a parròquia del Carme entre 1909 i 1913 ja estava oberta la portalada del carrer de l'Hospital, 142."³⁵

El 5 de setembre de 1911 va patir un intent d'incendi, succés que s'explicava així:

*"M. Ilte. Sr. Pongo en conocimiento de V. S. la tentativa de incendio de la Capilla de San Lázaro, cuyos datos verdicos son los siguientes: A las dos de esta madrugada, dos vecinos de la Calle del Hospital notaron que humeaba la puerta principal de la misma, y debido a la oportuna presencia del Vigilante y del Inspector de Policía Sr. Papiol, fue atajado el fuego al momento. La puerta estaba toda rociada de petróleo y quedó chamuscada en una altura de unos 80 centímetros. Dios gde. á V. S. ms. as. Barcelona 5 septiembre 1911. P. A. Pablo Roldán, Pbro. Vic.- Al Ilte. Sr. Secretario de Cámara."*³⁶

Un cop reconstruïda l'església del Carme l'any 1913, la de Sant Llútzter es va dessacralitzar i es va tancar al culte definitivament el 15 de novembre del mateix any, servint successivament de magatzem de fustes, mobles i de ferro. També s'hi va ubicar un estanc.

L'any 1954, essent alcalde de Barcelona Simarro, l'arquitecte municipal Adolf Florensa, després d'estudiar el projecte de restauració de la capella realitzat pels arquitectes Vilaseca i Folguera, va intervenir-hi. Gràcies a les negociacions dutes a terme per una part amb la Junta Administrativa de l'Hospital de la Santa Creu i de Sant Pau, propietària llavors de l'edifici, i per altra part amb els veïns, es va poder descobrir l'absis, mig amagat aleshores per uns safareigs públics [25-30]. Es valorava molt aquest fet perquè, fins llavors, l'únic absis romànic visible a Barcelona era el de S. Pau del Camp, ja que la capella d'en Marcús, contemporània de la de Sant Llútz, el va perdre l'any 1787. Pel que fa a la part conservada de la façana, dos terços aproximadament de l'original, es va treure el revestiment que la cobria [31-34], quedant a la vista l'espaldana, amagada darrera d'una mena de frontó, i la fornícula³⁷. Florensa es queixava l'any 62 [35] de que la tramitació de les expropiacions de les cases veïnes hagués impedit continuar amb els treballs: la intenció era enderrocar els edificis que envoltaven la capella i deixar-la exempta, envoltada de jardins.

L'any 1977 l'Ajuntament de Barcelona va comprar l'edifici. El 15 de desembre del mateix any, el SERPPAC (Servei per a la Protecció del Patrimoni Arquitectònic Català creat a Montserrat l'any anterior) va obrir la capella, juntament amb els veïns, amb la intenció de recuperar-la per a ús col·lectiu. Segons un article de *La Vanguardia* del 14 de desembre de 1977, s'havia procedit a la neteja del seu interior amb la col·laboració de la Delegació d'Obres Públiques de l'Ajuntament, retirant-se'n 30 camions de runa.

L'endemà, *La Vanguardia* informava en portada de la recuperació de la capella, i a la pàgina 21 explicava els actes que hi van tenir lloc, als que va assistir nombrós públic: la plaça estava completament a les fosques, es va il·luminar la façana, es va obrir la porta; a l'interior, en l'espai immediat a l'entrada, també fosc, s'havia posat espigol; al lloc que havia ocupat l'altar s'hi havien col·locat espelmes, feia olor d'encens i sonava cant gregorià. De sobte es va il·luminar la capella lateral, sonant música barroca, i finalment la finestra de l'absis amb música d'orgue. El secretari general del SERRPAC, Antoni González Moreno-Navarro va pronunciar unes paraules. Joan Ainaud de Lassarte, director dels Museus d'Art de Barcelona, va donar una conferència sobre la història i característiques de la capella, i es va presentar el llibre *Una Cataluña que hemos de salvar*, de Jorge Rivera. Per la seva banda, l'associació Art en Perill va projectar un audiovisual. També hi va haver un concert.

El setembre de l'any 1981 s'hi va fer una exposició³⁸ amb motiu de la constitució del Centre de Documentació i Estudis, Arxiu Històric del Raval, entitat creada a iniciativa d'un grup de veïns. Conseqüència d'aquesta va ser la publicació del llibre de Juncà, tantes vegades citat, i segurament un projecte d'intervenció en l'església i la plaça del Pedró, de J. Lluís Dalmau, al que no he tingut accés.

L'any 1988, l'Ajuntament de Barcelona i el Servei del Patrimoni Arquitectònic de la Diputació de Barcelona van establir un conveni per a la restauració i recuperació de la capella. Els treballs, dirigits per l'arquitecte Antoni González Moreno-Navarro, van començar el 1989. Durant l'abril de 1991 es va desmuntar l'edifici que mutilava la part dreta de la façana de la

capella. Es van dur a terme tres campanyes d'excavació arqueològica (1989-1990, 1990-1991, 1992), així com una recerca de fonts documentals i de la història de l'art, supervisada per Albert López Mullor.

La restauració va començar l'any 1995 [36] i es preveu que acabi en la tardor d'enguany.

NOTES

- ¹C. MARTINELL, "Els hospitals medievals catalans", pàg. 114.
- ²C. MARTINELL, "Les hôpitaux", pàg. 54; "Els hospitals medievals catalans", pàg. 130.
- ³J. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, vol. XVII, dedica set pàgines (190-197) a la biografia del bisbe Guillem de Torroja, però no esmenta la fundació de l'hospital.
- ⁴A. PÉREZ SANTAMARÍA, "El hospital de San Lázaro o casa dels malalts o masells", pàg. 81.
- ⁵A. CASTELLANO, "Església de Sant Llàtzer de Barcelona". A: *III Simposi sobre restauració monumental. Estudis, informes i textos del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local*, pàg. 276, cita el mateix document, però el data l'any 1118. Deu tractar-se d'un error d'impremta.
- ⁶Tots els autors consultats citen aquest document, però uns diuen que el benefici va ser instituit per Bernat de Plegamans (Beltrán, Castellano), d'altres per Ramon de Plegamans (Pérez Santamaría), i d'altres per Bernat d'Olesa (Fuster, Ciervo, Verrié, Mas, Solà, Juncà, Vergés).
- ⁷A. C. B., *Speculum septem ecclesiarum parochialium barchinonensium*, fol. 393. Citat per F. SOLÀ MORETA, *La parròquia de Nostra Senyora del Carme de Barcelona*, pàg. 20.
- ⁸A. C. B. *Dotaliarium...* VII, fol. 130v-131v. Citat per A. PÉREZ SANTAMARÍA, *op. cit.*, pàg. 90, nota 21.
- ⁹A. C. B., *Diversorum C*, número 300. Citat per F. SOLÀ, *op. cit.*, pàg. 21.
- ¹⁰A. D. B. "Communiun" *Index*, fol. 31. Citat per J. M. JUNCÀ RAMON, *L'hospital de Sant Llàtzer. Notes històriques*, pàg. 10.
- ¹¹F. SOLÀ, *op. cit.*, pàg. 35.
- ¹²A. CASTELLANO, "Església de Sant Llàtzer de Barcelona". A: *III Simposi...*, pàg. 277-278.
- ¹³Vegeu l'apartat "Resultats de l'excavació arqueològica i de l'estudi de l'evolució de la coberta."
- ¹⁴En realitat hi ha una obertura similar a la paret nord que estava coberta amb una gelosia de fusta. Podria correspondre cada una d'elles a un dels documents i que coexistissin els dos ponts, ja que els 12 anys transcorreguts no justificarien la necessitat de construir-ne un de nou perquè la fusta de l'anterior s'hagués malmès.
- ¹⁵Llibres de Registres Comuns de l'Arxíu Episcopal. Citat per SOLÀ, *op. cit.*, pàg. 31.
- ¹⁶SOLÀ, *ibidem*, pàg. 31.
- ¹⁷*Ordinacions del Hospital General de la Santa Creu de Barcelona*, pàg. 37.
- ¹⁸A. C. B., Sala IV, armari XIII, document número 14. Citat i traduït del llatí per SOLÀ, *op. cit.*, pàg. 30. D'aquest testament es dedueix que el nom de la persona que va instituir el benefici de Santa Margarida seria Bernat de Plegamans, i no d'Olesa.
- ¹⁹Aquesta data correspon al 23 de setembre de 1295, i no al 24, com indiquen erròniament SOLÀ (*op. cit.*, pàg. 30) i JUNCÀ (*op. cit.*, pàg. 14).
- ²⁰Segons A. PÉREZ SANTAMARÍA, *op. cit.*, pàg. 82; però segons SOLÀ, *op. cit.*, pàg. 32, la visita de Ponç a l'hospital va tenir lloc el dia 28 de novembre de 1326. L'explicació a aquesta contradicció en la data podria estar en que figuri com a 28-II-1326 i que confongués el dos uns en números romans, amb dos uns (11) en xifres àrabigues, que correspondria a novembre. Sempre que no s'indiqui el contrari, la informació sobre les *Ordinacions* està tret de l'obra d'A. PÉREZ SANTAMARÍA.
- ²¹CASTELLANO, *op. cit.*, pàg. 277, diu que la gestió recau en dos administradors laics.
- ²²Tanmateix, el més antic localitzat per A. PÉREZ SANTAMARÍA data de 1379.
- ²³SOLÀ, *op. cit.*, pàg. 33.
- ²⁴A. C. B., registre retolat *Liber Camissae*, fol. 14. Citat per SOLÀ, *op. cit.*, pàg. 31-32.

- ²⁵Segons MAS, *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, pàg. 154. Segons FUSTER, "Los antiguos hospitales de Barcelona desaparecidos", pàg. 248, 1550.
- ²⁶E. de IMBERT, *Erasmus de Gonima, 1746-1821. Apuntes para una biografía y estudio de su época*, pàg. 47-48.
- ²⁷IMBERT, *ibidem*, pàg. 104.
- ²⁸IMBERT, *ibidem*, pàg. 79.
- ²⁹IMBERT, *ibidem*, pàg. 140-156.
- ³⁰*Op. cit.*, pàg. 282.
- ³¹A. D. B. "Religiosos" Carmelitas A. O. Citat per JUNCA, *op. cit.*, pàg. 24.
- ³²L'única resta que es conserva del convent del Carme, un arc de la porta principal de la seva església, es troba actualment a la ronda del Litoral.
- ³³*Op. cit.*, pàg. 155
- ³⁴*Op. cit.*, pàg. 105.
- ³⁵*Op. cit.*, pàg. 36.
- ³⁶A. D. B. "Parroquias, 020". Citat per JUNCA, *ibid.*, nota 27, pàg. 40.
- ³⁷F. P. VERRIÉ ja intuïa al seu article de 1947 "La capilla de San Lázaro", pàg. 103, que podia estar darrera del rètol de l'estanc.
- ³⁸No he pogut esbrinar de que tractava l'exposició ni quins actes es van dur a terme perquè la premsa de l'època (he consultat *El Periódico* i *La Vanguardia*), no en parla.

RESULTATS DE L'EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA I DE L'ESTUDI DE L'EVOLUCIÓ DE LA COBERTA¹.

L'objectiu de les tres campanyes arqueològiques prèvies a la restauració de la capella va ser determinar quan es va construir l'edifici i les seves fases d'evolució, però tenint en compte que formava part d'un conjunt, motiu pel qual l'excavació no es va limitar a la capella, sinó que es va estendre a l'àrea ocupada per l'hospital, per tal d'esbrinar com era la seva estructura.

Referint-nos als descobriments per ordre cronològic, en la intersecció del carrer de l'Hospital amb la plaça del Pedró, a l'espai ocupat per l'edifici que es va desmuntar l'any 1991, es van trobar un mur i un paviment romans de finals del segle I abans de Crist. El paviment es va refer durant la primera meitat del segle III d. C. Ambdós elements continuen per sota de la capella del Sant Sepulcre, del paviment de la plaça i del carrer de l'Hospital. No es coneix la funció de les restes i per tant no es poden relacionar de forma unívoca amb la via romana en direcció Tarraco, de la qual es creu que seguia el traçat del carrer de l'Hospital.

La cronologia de la capella, que havíem deduït dels trets estilístics de l'absis i de les fonts documentals, es veu confirmada per la datació dels estrats on van ser retallades les tombes de la sagrera, a la zona de la capella del Sant Sepulcre. Aquests enterraments consisteixen en fosses senzilles, sense aixovar, orientades de forma canònica d'est a oest, amb el cap del difunt en aquest punt cardinal, de vegades sobre pedretes. S'han analitzat les seves restes mortals, i cap d'ells era leprós. Podria ser que es tractés de treballadors de l'hospital o de persones que patien alguna malaltia de la pell que es confonia amb la lepra.

A la zona del presbiteri i a la part occidental de la nau, s'ha localitzat l'estratigrafia del segle XII [37]. A l'aula, el terreny natural va ser utilitzat com a paviment cobrint-lo amb terra piconada i una capa de calç, excepte als laterals, on hi havia les banquetes. Les dels fonaments de l'edifici estaven encaixades en un retall practicat en el terreny natural.

El presbiteri, que ocupava només la capçalera, estava a un nivell més alt que la nau, separat d'aquesta per un graó que coincidia amb l'arc triomfal. L'altar estava al centre i recolzava sobre un pilaret rectangular. De l'esglaió s'ha trobat un petit testimoni al costat sud de l'arc, mentre que al nord només queda l'empremta. L'edifici tenia una porta de mig punt a occident i una altra al sud, i dues finestres de doble esqueixada acabades en arc de mig punt, una a la façana i altra al mur sudest. Les parets estaven emblanquinades. No s'han trobat restes de l'hospital corresponents a aquesta època.

Es creu que al segle XIV [38] es va aixecar un nou edifici per als malalts, perquè en l'excavació del subsòl de la capella del Sant Sepulcre s'han localitzat restes d'un mur², bastant gruixut i de bona factura, que discorre de forma gairebé paral·lela al mur sud de la capella. Els materials trobats als estrats contemporanis situen aquesta paret al segle XIII. De les seves característiques -principalment de la fonamentació- es dedueix que l'edifici del que

formava part devia constar de planta i pis. Aquest descobriment arqueològic corrobora la informació proporcionada per Castellano, comentada a l'apartat anterior, en que feia esment d'un document datat el 1314 on, suposant que estigui ben interpretat, s'autoritzava la construcció d'un pont entre l'hospital i la capella, i una finestra a la paret per a que els malalts poguessin assistir als oficis religiosos. Aquesta obertura, que també s'ha trobat, és de forma rectangular, i té l'esqueixada cap al nord-est, és a dir, amb l'orientació idònia per a veure el presbiteri des d'aquest punt.

L'edifici devia ocupar l'actual carrer de l'Hospital, que llavors estaria una mica més al sud, cosa que també es desprén de l'escapçament que va patir la capella del Sant Sepulcre cap al 1823, quan es va determinar l'alineació actual dels carrers.

Al segle XV [39] es va ampliar el presbiteri avançant el graó, que coincidia amb l'arc triomfal. El motiu podria ser la ubicació del retaule encarregat a Jaume Huguet el 1475. El nou paviment es va cobrir amb calç. Quan el graó ja existia, es va haver de reforçar la volta, -a sobre de la qual hi havia una coberta a dues aigües amb teules-, amb tres arcs faixons, perquè aquesta, de 7 m. de diàmetre, proporcionalment era massa esvelta i feble per una nau de 15 m. 60 cm. de longitud. Els fonaments de les pilastres dels arcs s'han trobat retallats al paviment esmentat. Va caldre adaptar la mènsula, que connectava la volta de canó amb els murs perimetrals, als llocs per on passaven els nous arcs. Aquesta, a més de la funció decorativa, tenia la comesa de suportar el extrems del cintratge i encastar les impostes de la volta. També s'han localitzat al terra els forats dels pals de les bastides utilitzades en l'obra. Es va obrir una porta en el mur nord que devia comunicar amb dependències de l'hospital, i es va modificar l'occidental, passant de mig punt a rectangular.

S'han trobat enterraments dels segles XV i XVI corresponents a persones benestats, tal vegada relacionables amb les Jerònimes.

A la segona meitat del segle XVII [40], després de la guerra dels Segadors - cronologia que s'ha establert a partir dels materials trobats³-, es va posar un paviment nou d'argila batuda. També es devia construir la sagristia del sud-oest (*sic*, però és al sud-est), esmentada per primera vegada el 1654, que comunicava amb la capella per una porta al costat del presbiteri, actualment tapiada. Es va desmuntar la volta i es va substituir per una coberta de fusta a dues vessants de tres crugies i recolzada en dos arcs diafragma⁴ que suportaven l'embigat de fusta. Les impostes d'aquests arcs descansaven sobre grans mènsules encastades a la paret, i les bigues carregaven en els arcs a través de permòdols de pedra que en reduïen la llum i afavorien l'estabilitat. Els murs de la nau van ser recrescuts per cobrir el buit deixat per la supressió de la volta. D'aquest intervenció també s'han trobat els forats dels pals de bastida.

Com que la població va augmentar, es va haver d'ampliar l'espai dedicat als fidels: el presbiteri va tornar a ocupar només la capçalera. En aquesta ocasió, el paviment i el graó es van fer de terra batuda, però a la nau es va conservar l'esglaó, donant lloc a una plataforma elevada. Hi ha tombes a la nau corresponents a aquest període.

Al segle XVIII es va fer una ossera al mur nord, propera a l'altar, i es va canviar la coberta, col·locant la falsa volta amb llunetes, d'uns 5 cm. de gruix, que es conserva actualment. L'empostissat del sistema de coberta, la fusta del qual es devia haver malmès, va ser substituït per un de llata per canal, més econòmic i que permet la ventilació entre la teulada i la volta. Alguns caps de biga van ser encastats directament a la paret, prescindint dels permòdols. D'aquesta intervenció s'han trobat 47 forats de pal de les bastides que es van utilitzar. Es va aixecar un cor als peus de la nau amb les escales al nord i es va renovar el paviment de la nau, posant en aquesta ocasió cairons en diagonal. La reforma no va afectar la situació de l'esglaió presbiterial.

També es va erigir la capella del Sant Sepulcre, pavimentada amb cairons [41], per a la qual es va encarregar un retaule el 1736. La construcció va tenir com a conseqüència la desaparició de la porta sud de la capella i de la part del llatzaret al qual podria pertànyer el mur comentat abans, al carrer de l'Hospital. La finestra des de la que es seguien les cerimònies religioses va quedar sense funció. Potser en tindria la mateixa una al mur nord coberta amb una gelosia de fusta, ja que els leprosos devien traslladar-se a un edifici del carrer del Carme, cosa que confirma una altra porta també a la paret nord i un plànol de 1858 [43].

A la nova capella es va fer una rasa on es van col·locar dos sepulcres col·lectius de pedra coberts per lloses. Al costat oest hi havia una altra sagristia.

A finals de segle, Erasme de Gonima va finançar un retaule dedicat a Sant Erasme, havent-se trobat els forats per als elements que el sustentaven. Això va fer que calgués avançar el graó per a ampliar de nou el presbiteri. Es va haver de pavimentar una altra vegada la nau amb cairons, però el presbiteri va seguir essent de calç perquè es devia cobrir amb una estora com les descrites a les visites pastorals des del 1554. Aquest industrial va fer esculpir a la façana una fornícula que va destruir la finestra de doble esqueixada. Les pintures que la decoraven estaven intactes quan Florensa la va descobrir, perquè els maons de la façana del segle XIX que la tapaven es van col·locar en sec⁵.

Segons un inventari d'altars de 1780 hi havia a la capella: l'altar major, el de Sant Llätzer, el del Sant Crist, el del Sepulcre antic, el de Santa Margarida i el de Sant Josep. Es conserva un altre de 13 de juliol de 1812⁶ en que se cita el de Sant Erasme, el de Sant Llätzer, el del Sant Crist, el de la Mare de Déu de la Concepció i el de Sant Josep. La comparació dels dos permet veure quines devocions es van mantenir i quines van variar, per exemple, desapareix l'altar de Santa Margarida, que existia com a mínim des del 1218. Gràcies a l'excavació coneixem la ubicació de dos d'aquests altars: el de Sant Llätzer i el de la Mare de Déu de la Concepció, adossats a la paret nord de la nau, perquè quan posteriorment es va col·locar un nou paviment es van respectar les dues petites zones que ocupaven i per tant van conservar el terra del segle XVIII: una d'elles coincidí amb una fornícula oberta a la paret i tapiada i deu correspondre al de la Mare de Déu de la Concepció, que l'inventari descriu literalment com "a modo de escapatada", i l'altre al costat d'una porta que es va convertir en

capella. Si l'inventari, com es habitual, es va fer seguint l'ordre en que es trobaven les peces, l'altar del Sant Crist devia estar també al mur nord, on s'ha localitzat una altra fornícula.

L'any 1787, Carles III va promulgar un decret d'abolició dels cementiris parroquials al qual, per diversos motius, es va fer cas omís. El 12 de març de 1816 el General Castañes va difondre un Ban en que s'obligava a empedrar els cementiris, tanmateix el fossar de Sant Llätzer va perviure fins el 1821. Segurament seria aleshores quan es van traslladar a la capella del Sant Sepulcre les cinc lloses sepulcrales⁷. El mateix any es va enderrocar l'atri de l'hospital. A canvi d'aquestes pèrdues, l'Hospital de la Santa Creu va ser autoritzat a edificar fins a la línia del carrer: es va construir un edifici al carrer del Carme i tres al carrer de l'Hospital, un dels quals, bastit el 1823, va mutilar la capella, de la que va ocupar 4m. 30 cm. del mur sud i 2m. 70 cm. del mur oest, desapareixent la part corresponent de la coberta. També va arrasar la sagristia que hi havia en aquest punt [42]. Per als tres edificis que donaven a la plaça del Pedró es va aixecar una única façana falsa, decorada amb una cornisa i amb finestres simulades obertes simètricament. Aquesta solució "estètica" va tenir com a resultat la desaparició de la capella. Aprofitant l'espaldanya es va construir un frontó i s'hi va col·locar un rellotge. La capella va ser envoltada completament per noves construccions i va esdevenir invisible. L'hospital, que havia ocupat tota l'illa, es va veure reduït a un sol edifici que feia cantonada als carrers del Carme i de Sant Llätzer, encara que també s'ha de tenir en compte que el nombre de malalts havia disminuït molt.

Es va obrir una porta entre la sagristia vella i la capella del Sant Sepulcre. Aquesta va ser escapçada quan es va configurar el traçat del carrer de l'Hospital.

Les reformes van afectar tota l'illa de cases. L'obra antiga de Sant Llätzer que no havia patit canvis, situada al carrer del Carme, es va convertir en fonda, ja que a la plaça del Pedró hi havia una parada de diligències.

L'any 1826 es van dur a terme unes obres de sanejament: es va crear la xarxa de distribució d'aigües per fonts públiques, portant-ne de Montcada fins a la de la plaça del Pedró, i es va crear el clavegueram. S'han trobat les estructures d'aquestes intervencions i rases per a desguassos a dins de la capella. A l'interior del temple, en la part dels peus ja mutilada per l'edifici abans esmentat, es va col·locar un dipòsit d'aigua que n'ocupava tota l'amplada i 3m. 20 cm. de longitud, inutilitzant l'entrada. Un altre dipòsit, aquest a l'exterior, es va adossar a l'absis. Arribava a l'alçada de la finestra i proporcionava aigua als safareigs aquí instal·lats. Una canonada travessava tota la capella longitudinalment passant per sota de l'absis, la fonamentació del qual es va haver de perforar. La rasa on es trobava aquesta conducció va tallar tota la seqüència estratigràfica, fins i tot el terreny natural. El rebliment tenia dos dels forats fets per tornar a col·locar els suports del retaule. Després d'aquestes obres, l'aula es va tornar a encaironar. Les seves dimensions havien minvat de forma considerable. En aquest moment s'entrava a la capella per un passadís des del carrer del Carme, i es va obrir una altra entrada que comunicava el temple amb l'hospital.

El 1904 l'hospital es va traslladar a Horta. La capella, que havia quedat sense ús, va ser utilitzada temporalment pels Carmelites, i entre 1909 i 1913 va substituir la parròquia del Carme, incendiada durant la Setmana Tràgica. En aquesta època es va pavimentar el presbiteri amb cairons i amb rajoles hidràuliques. Segurament es devia obrir la porta del carrer de l'Hospital, 142. El 15 de novembre de 1913 es va tancar al culte definitivament i va començar a ser utilitzada com a magatzem de fustes, mobles i ferros [45-46].

Després de la guerra civil es va instal·lar un estanc al dipòsit dels peus de la nau, que ja no s'utilitzava. S'hi entrava per una porta rectangular oberta al capcer, i per accedir a la rebotiga es va foradar la paret del dipòsit. A sobre d'aquest es van habilitar unes petites habitacions on vivien els estanquers, que van foradar la façana per a obrir finestres. Un envà separava l'estanc de la resta de la nau, que es va compartimentar. Es va cavar una rasa a la meitat sud que va destruir paviments i tombes.

Al presbiteri es va construir una superfície enlairada a l'altura de la finestra de l'absis amb bigues de fusta, per a la qual cosa es va foradar la fàbrica interna de la capçalera i es va aixecar una paret de totxo [44]. Temps després això es va enderrocar, es va omplir la rasa i es va posar un terra de formigó que ocupava la meitat nord i un terç del sud de la nau. La resta, que formava una mena de passadís, es va pavimentar amb rajoles hidràuliques.

El presbiteri i la nau es van unir amb una rampa i graons. Es va fer una rasa seguint la corbatura interna de l'absis que va destruir els nivells dels segles XVIII i XIX i una fossa sèptica que va arribar fins al terreny natural. A més, es van fer dos forats per a posar els fonaments de formigó d'una màquina de tallar xapa. També amb formigó es va anivellar completament la nau de la capella.

Després, es va modificar la xarxa de clavegueram: una derivació de la canonada de la nau passava per la capella del Sant Sepulcre, alterant l'estratigrafia i destruint una de les tombes col·lectives i part del mur medieval. Una rampa de formigó al costat de la porta del carrer de l'Hospital i una altra canonada a la mateixa capella van contribuir a la seva destrucció.

Com veiem, la capella ha sofert més desperfectes durant els últims 150 anys que en vuit segles d'existència. No és estrany que els arqueòlegs qualifiquessin el seu aspecte, en el moment de començar els treballs, d'"esgarriador".

NOTES

¹A. LÓPEZ MULLOR i J. BELTRÁN de HEREDIA BERCERO. "Resultats de l'excavació arqueològica". A: *III Simposi sobre restauració monumental. Estudis, informes i textos del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local*, pàg. 291-305.

J. M. MORENO LUCAS, "Els sistemes constructius al llarg de l'evolució de la coberta", *op. cit.*, pàg. 289-290.

J. BELTRÁN de HEREDIA BERCERO i M. GARCÍA MARQUÉS. "Sant Llätzer", *Catalunya Romànica*, vol XX, pàg. 231-232.

²Aquest mur també podria correspondre a les cases dels consellers reials Jesaldo Thomas i Grau Olomar. Vegeu pàg. 10.

³Ceràmica blava del taller de la Ditada i una moneda de Felip III encunyada el 1616 i bastant usada.

⁴J. M. MORENO LUCAS, *op. cit.*, pàg. 290, no concreta tant i només diu que aquesta intervenció va tenir lloc entre els segles XV i XVIII.

⁵A. FLORENSA FERRER, "La capilla románica de San Lázaro", pàg. 16.

⁶Una part d'aquest inventari està publicada a l'obra de J. M. JUNCA RAMON, *L'hospital de Sant Llätzer. Notes històriques*, Annex II, pàg. 44-46.

⁷N'hi havia una altra més senzilla a l'ampit d'una terrassa de l'edifici desmuntat el 1991.

LA RESTAURACIÓ

Són quatre, que jo sàpiga, els projectes de restauració que ha tingut la capella. El primer va ser als anys 50, i el van realitzar els arquitectes Vilaseca i Folguera. No el conec en detall, però bàsicament consistia en reconstruir la part sud-occidental, perduda el 1823, i deixar la capella exempta i envoltada de jardins, per a la qual cosa l'Ajuntament va aprovar l'expropiació i enderrocament de les cases que l'envoltaven, però va topar amb dificultats i no es va dur a terme. Mirant amb deteniment els dibuixos que es conserven [47], s'observa que estava previst reobrir la porta de mig punt de la façana -per a la qual s'inventaven unes arquivoltes i un timpà-, i probablement enderrocar la capella del Sant Sepulcre: es tractava doncs d'una restauració de tipus "violletia". És a partir d'aquest projecte que Florensa va intervenir a l'edifici, limitant-se a una actuació més modesta: la recuperació de l'absis i la façana.

A l'any 81 o 82, J. Lluís Dalmau va fer un *Projecte d'intervenció de l'església de Sant Llàtzer i de la Plaça Pedró* del que no tinc informació. Un any més tard, l'Ajuntament publicava una *Anàlisi tècnica i funcional del patrimoni immobiliari municipal* on es qualificava l'estat de l'edifici de ruïnós, coincidint amb l'opinió de Vilaseca i Folguera en el sentit de que es tractava d'una

"església romànica [que] ha perdut la seva identitat i per a recuperar-la caldria enderrocar inexcusablement les edificacions que l'envolten així com procedir a la seva restauració. Al mateix temps es podria investigar la procedència del cos o nau transversal i, d'acord amb el resultat, enderrocar-lo o restaurar-lo."

A partir de 1989, gràcies a un conveni establert l'any anterior entre l'Ajuntament i la Diputació, es van dur terme tres campanyes d'excavació arqueològica i una recerca de fonts documentals, ja comentades, prèvies a la restauració i recuperació de la capella, que aquesta vegada semblava definitiva. El resultat de les investigacions es va publicar l'any 1993, junt amb un avantprojecte -no es tenien en compte les ordenances municipals ni el PERI- d'Antoni González Moreno-Navarro, l'arquitecte que ja l'any 1977 havia intentat recuperar la capella juntament amb els veïns. Les directrius del projecte, bàsicament, consistien en restablir l'angle sud-oest, respectar les empremtes que la història ha deixat a l'edifici, i mantenir l'urbanisme de la zona: la capella continuaria envoltada d'edificis però recuperaria un cert volum a la part dels peus, perquè l'alineació de cases de la plaça Pedró regularia una mica [48]. Dificultats pressupostàries van endarrerir l'inici de les obres.

En aquest punt em permeto fer un incís de caràcter personal que enllaçarà amb la restauració de la capella: vaig descobrir-la l'any 1991, gràcies a uns itineraris guiats que va organitzar el Museu d'Història de la Ciutat -en aquell moment el dirigia Oriol Granados- i em van impactar el seu absis amagat i la seva façana mutilada, sobre tot perquè mai havia sentit a parlar d'aquesta església malgrat el seu interès. El que més em va cridar l'atenció però, va ser

que el carrer de Sant Antoni Abat, que entrava a la ciutat emmurallada per la porta de Sant Antoni, es bifurqués precisament allí, donant origen als carrers del Carme i de l'Hospital. Per això quan a principi de curs es va plantejar la possibilitat de realitzar una memòria històrico-artística em vaig decidir per aquest edifici. El mes d'octubre, quan començava a recopilar dades, vaig anar a veure la capella i em vaig trobar amb la sorpresa de que l'estaven restaurant. Em vaig adreçar a la seu del Districte de Ciutat Vella, a la plaça Bonsuccés, i vaig sol·licitar per escrit tenir accés al projecte i a tota la informació que em pogues ser d'utilitat, cosa que se'm va concedir. També se'm va permetre veure l'interior de la capella, coincidint amb la visita que els arquitectes fan els dimarts per seguir la marxa de les obres. La informació que ve a continuació doncs l'he obtingut del projecte que amablement em van deixar, i de la conversa amb els arquitectes Aureli Santos i José Avendaño.

La restauració, que va començar l'any 1995, ve condicionada pel fet de que l'està portant a terme l'Escola-Taller de Can Xatarra. Per aquest motiu la intervenció serà lleugera i consistirà bàsicament en tres actuacions: tancar la capella principal i la del Sant Sepulcre als agents atmosfèrics, reconstruir l'angle sud-oest de la nau i recobrir el terra de les dues capelles, molt irregular, amb una superfície uniforme de fusta.

Pel que fa a la primera actuació esmentada al paràgraf anterior, s'han de reparar la coberta i la volta substituint les teules que estiguin en mal estat, i reemplaçar o tractar la fusta, molt afectada pels tèrmit. La coberta de la capella del Sant Sepulcre es desmuntarà i es canviarà per una de plana. No s'ha definit encara la restauració de la volta barroca: de moment només es netejarà i es tractarà la fusta amb productes anti-xilòfags.

Es pensava deixar la reconstrucció de l'angle sud-occidental de maó vist, però davant del resultat -ressaltava massa l'horitzontalitat marcada pels maos [50]- es va decidir estucar-lo amb un color neutre. S'aprofitarà aquest volum per a ubicar-hi l'entrada, el vestibul i els serveis [51]. A aquestes instal·lacions s'accedirà a través d'un pavelló d'una sola planta amb un acabat d'acer *cortén*.

L'interior de les dues capelles es recobrirà d'un entramat de fusta que suportarà uns plafons també de fusta. Aquesta estructura, recolzada simplement sobre el terra, no interferirà, arribat el cas, en treballs d'investigació posteriors. També està previst, si convé, substituir algun tauler de fusta per vidre que es pugui trepitjar, quedant a la vista les empremtes arqueològiques del terra de la nau. Es construirà una armadura de fusta als peus que recordi el cor i que pugui ser utilitzada com a despatx. Aureli Santos defineix el conjunt com un "gran moble dipositat a la nau".

Val a dir que em semblen correctes els criteris que s'estan seguint en la rehabilitació de la capella: l'angle sudoccidental s'ha de reconstruir per la pròpia supervivència de l'edifici, i es distingirà perfectament de la façana original, de pedra. Si finalment s'utilitza com a sala d'exposicions o per usos culturals necessita els serveis, que tampoc no interferiran en la visualització de la nau perquè es construeixen en un racó. Tota la intervenció interior és reversible, s'ha tingut en compte el futur de l'edifici i el seu possible estudi posterior. No s'ha

caigut en l'error de disfressar-lo o de recrear-lo, i s'ha respectat la seva història malgrat que la història no ha respectat la capella: precisament és veient les múltiples cicatrius de les seves parets quan hom es fa la idea dels molts anys de vida de l'edifici i de les seves vicissituds.

La rehabilitació es finança amb diners del Fons Social Europeu i té un pressupost de 47.990.273 ptes, amb data del mes d'agost de 1994. Es preveu que les obres acabin durant la tardor d'aquest any.

LES OBRES D'ART DE LA CAPELLA

Sembla ser que l'única obra de la capella que ha arribat fins als nostres dies és una imatge de la Mare de Déu que descriu Fortià Solà, i que es conserva al Centre Excursionista de Catalunya. Amb aquesta referència em vaig adreçar al Centre, i vaig explicar el cas amb la intenció de comprovar si la imatge encara existia, tenint en compte que el llibre de Solà és anterior a la guerra civil. Amablement, el senyor Joaquim Gràcia em va indicar que durant el període 36-39 el Centre no va patir destruccions, i em va ensenyar les talles que posseeix la institució. La descripció de Solà encaixava perfectament amb una d'elles, com es pot comprovar comparant-la amb les fotografies que em van permetre fer-li [52]:

"És aquesta escultura tallada en fusta i representa la gloriosa Mare del Redemptor, mostrant a la humanitat viadora el preciós fruit de la seva sina virginal, Crist Jesús. Seu la Verge en humil cadira; vesteix tònica i damunt d'ella la nobiliara pènnula; no porta actualment corona, i se li veu el calçat en punta. Li falta el Fillet, que constituïa una peça distinta d'ella, i que devia seure a la falda, de cara al poble, com la Mare, i li falten així mateix les mans. El decorat és tot en or, endevinant-se però, dessota d'ell una capa de vermell, i es procedí en la decoració pel sistema tan repetit de la tela fina aplicada a l'escultura i la sobreposició de les capes de guix sustentadores de les colors.

No dubto que la venerable representació no es deslliurà de la tan universal invasió dels vestits postissos, i m'atreviria a donar a aquests la culpa de les mutilacions que he notat en ella."¹

L'autor però no cita la seva font d'informació ni explica com la imatge va anar a parar al Centre, motiu pel qual s'ha de prendre amb una certa precaució. A l'entitat tampoc no ho saben, i és difícil esbrinar-ho perquè els seus arxius no estan sistematitzats. Ignoraven també la procedència de la Mare de Déu, cosa que em va sorprendre, ja que la descripció apareix en un llibre que figura com a bibliografia en molts dels articles i capítols sobre la capella de Sant Llätzer que he consultat. Curiosament, encara que l'estudi més recent i més exhaustiu que s'ha fet de l'edifici² té un apartat dedicat als retaules de la capella i a les obres en general³, no s'esmenta la imatge en qüestió ni tan sols amb reserves.

La Mare de Déu va ser restaurada pel Centre de Restauració de Béns Mobles de la Generalitat de Catalunya, segons em van indicar al Centre Excursionista i em va confirmar posteriorment Mireia Mestre.

Pel que fa a la resta d'obres, no disposem de gaire informació: ja hem vist que al segle XIII la capella tenia un altar dedicat a Santa Maria i un altre a Santa Margarida. Sabem que el 30 de desembre de 1475, les Jerònimes o els administradors de l'hospital, van encarregar un retaule al mestre Jaume Huguet per a la capella de Santa Maria i Santa Margarida.

A començaments del segle XVI existia l'altar de Sant Llätzer i una imatge de la Verge Maria amb l'Infant. A mitjans de segle hi havia també l'altar de Sant Cristòfol i, a l'altar major, una imatge de Sant Roc i una altra de Sant Joan Evangelista.

Amb la reforma barroca, el temple es va enriquir amb objectes ornamentals i de culte. La nova capella del Sant Sepulcre "estava vestida de escultura dorada, y jaspeada com lo

demés del altar⁴, i es va encarregar un retaule del que es conserva la traça [53]. La seva gènesi, segons Madurell⁵, és la següent: el negociant Josep Croquer⁶ va ocupar-se, a petició dels administradors de l'Hospital de la Santa Creu, de les col·lectes, dons i ofrenes del Sant Sepulcre de la capella nova de l'església de Sant Llätzer. El 10 d'agost de 1736 va suscriure davant el notari Guerau Ferrussola un contracte amb els germans Francesc i Jaume Font per la construcció d'un retaule d'àlber sec de bona qualitat complint els següents requisits: es fixava el termini d'execució en el mes d'abril de l'any següent. Els germans Font es comprometien a realitzar un model que seria lliurat a Croquer o al subprior de l'hospital, no començant l'obra definitiva fins que el model fos reconegut per experts i aprovat. Si un cop començada l'obra, Croquer decidia afegir o eliminar alguna cosa sobre el disseny aprovat, els Font cobrarien per la feina addicional o es descomptaria un tant per la no realitzada. Croquer pagaria a Francesc i Jaume 275 lliures barcelonines procedents de les col·lectes de la capella del Sant Sepulcre de l'església de Sant Llätzer en tres terminis iguals, a començament de l'obra, a mitja obra i al final. Si els diners aconseguits d'aquesta manera no fossin suficients, Croquer hauria de posar la diferència de la seva butxaca. La traça del retaule no es devia seguir al peu de la lletra perquè, segons el dibuix, estava format per una urna amb la imatge jacent de Crist a la part inferior i una Mare de Déu amb el nen a la superior, mentre que un inventari, encara que posterior, de 1812⁷, el descriu exactament així: "un altar treballat a la italiana dorat, y jaspeat, sobre las gradas del qual se venera la Imatge del Christo nre, Señor en lo sepulcre, sobre el qual es lo Sacrari, y sobre est la Imatge de Maria SSma. dels Dolors (...)." És més apropiat per un altar dedicat al Sant Sepulcre que s'hi representi una Mare de Déu dels Dolors que no pas una Verge amb el nen.

Tal vegada és aquesta la imatge jacent a la que es refereix Amades⁸, atribuint-li poders taumatúrgics. Segons l'autor es posava al culte durant la Setmana Santa. Més tard va ser trossejada i utilitzada com a material de construcció per fer una paret accessoria de la capella [54]. Un dia es va veure sortir de la paret una llum blavenca. Es va pensar que es tractava d'un miracle, i en explorar la paret es van descobrir els trossos de la imatge, que es va recompondre i es va tornar a exposar. Diu la llegenda que qui veia la imatge no arribava a perdre totalment la vista.

A la imatge se li atribuïa un altre miracle: un capella tortosí que es deia Narcís va ser fet presoner per uns pirates quan tornava de Roma, i tancat durant tres anys a Turquia. Quan es va negar a convertir-se a l'Islam, el Soldà va manar que el llancesin als lleons. Un cop davant les feres va invocar la imatge del Sant Crist i aquestes es van amansir. Narcís va ser traslladat miraculosament pels aires fins a Roma, on totes les campanes es van posar a tocar soles⁹. Una fulla volandera de 1741 ho explica així: "*padeció la cautividad de Perciano, viniendo de ordenarse de Roma, y fué milagrosamente librado de las manos de los Leones y llevado a Roma por inspiración del Señor.*"¹⁰

Segons un inventari d'altars de 1780 hi havia a la capella: l'altar major, el de Sant Llätzer [56], el del Sant Crist, el del Sepulcre antic, el de Santa Margarida i el de Sant Josep.

A l'altar major hi havia una imatge de Nostra Senyora de la Palma, un Sant Jesús, la Verge, un Sant Crist amb la creu i dos àngels de fusta sobre una peanya.

L'altar de Sant Llätzer tenia l'ara de pedra jasiada i, a més del Sant titular, la Verge del Carme, un Sant Crist i dos àngels.

L'altar del Sant Crist tenia el titular i Sant Francesc Xavier, un altre Sant Llätzer i un altre Sant Crist.

L'altar del Sepulcre antic, per contraposició al nou, estava tancat amb una reixa de fusta i tenia una imatge de Crist, dues de la Verge i dos apòstols. Entre aquest altar i el de Santa Margarita, amb la titular, hi havia una imatge de Sant Antoni. A l'altar de Sant Josep es trobava aquest amb la vara florida a la mà i el Nen en braços¹¹.

Ja hem vist que Erasme de Gonima, amb permís del capellà, va fer algunes reformes a la capella, convertint-la en una mena d'oratori particular. També va encarregar un retaule per a l'altar major al centre del qual es va situar la imatge de Sant Erasme. La intenció d'aquesta adequació era estalviar-se els desplaçaments fins a l'església dels Mínims, que comptava amb l'únic altar dedicat a aquest sant a Barcelona, del que l'industrial era molt devot. Al retaule, Sant Erasme estava glorificat, portava les insignies episcopals i les palmes del martiri. Al frontal es trobava esculpida l'escena del seu sacrifici, (segons la tradició li van treure els budells amb un torn [55], motiu per qual és el patró i advocat dels tripaires), i entre les columnes de cada costat apareixien les imatges de Sant Ignasi i Sant Josep, noms de la dona i de la filla de Gonima, respectivament. Imbert, el seu descendent, atribueix l'elaboració del retaule a Ramon Amadeu¹². Solà¹³ i Sureda¹⁴ pensen que és l'autor de Sant Ignasi i Sant Josep, però ni Martinell¹⁵ ni Bulbena¹⁶ al·ludeixen en els seus respectius estudis monogràfics sobre l'escultor i pessebrista a aquest retaule, tot i que es refereixen a obres de l'autor desaparegudes durant la Setmana Tràgica i durant la guerra civil. Això em va fer pensar que l'atribució era errònia. Joan Ramon Triadó, a qui vaig preguntar sobre aquesta qüestió, em va posar en contacte amb una alumna que està realitzant la Tesi Doctoral sobre els tallers d'escultura, Maria Lluïsa Rodríguez Muñoz. Aquesta, amablement, em va confirmar que, efectivament, l'autor del retaule no era Amadeu, sino Bernat Cots. Erasme li va fer l'encàrrec el 1789, i l'obra estava acabada l'any següent, però no va poder ser col·locada al seu lloc fins el 1792 degut a un boicot ocasionat per un plet amb l'extingit gremi de tallistes.

Segons Solà, aquest retaule tenia dos més per banda,

"corresponent a la part de migjorn els de Sant Llätzer i Santa Eulàlia, i a la de tramuntana els de la Immaculada i del Sant Crist. A la capella fonda, ja descrita, s'hi venera a més de la Verge del Dolors, la representació del Sant Sepulcre, que es féu sumament popular en tot el barri i en tota la ciutat pels prodigis que se li atribuen"¹⁷.

En l'inventari de 13 de juliol de 1812 esmentat abans es cita l'altar de Sant Erasme, "fet a la moderna pintat de blanch", el de Sant Llätzer, el del Sant Crist, el de la Mare de Déu de la Concepció i el de Sant Josep. La comparació d'aquest document amb l'inventari de 1780 permet veure quines devocions es van mantenir i quines van variar. El més remarcable és que

desapareix l'altar de Santa Margarida, que existia com a mínim des del 1218, ja no s'esmenta el del Sepulcre antic, i el nou de la Mare de Déu de la Concepció és "a modo d'escaparatada".

L'hospital de leprosos es va traslladar a Horta l'any 1904. No sabem si en aquell moment l'Hospital de la Santa Creu es va fer càrrec de les obres d'art i les va portar a un altre lloc o si van romandre a la capella. Aquesta segona possibilitat no sembla gaire probable. A més, quan es va obrir la porta del carrer de l'Hospital, cas de que el retaule del Sant Sepulcre hagués romàs fins llavors a la capella, hauria fet nosa i s'hauria retirat. És probable que l'Hospital, en una època en que no s'apreciava gaire el patrimoni artístic, vengués les obres a particulars sense que hagi quedat constància documental, o que es portessin a parròquies veïnes i patissin les destrosses de la Setmana Tràgica. La resposta podria estar en els arxius de l'Hospital. En qualsevol cas Fortià Solà, que va escriure la seva obra d'una forma molt documentada i estava més proper en el temps als esdeveniments que nosaltres, només esmenta la Mare de Déu del Centre Excursionista.

NOTES

¹La parròquia de Nostra Senyora del Carme de Barcelona, pàg. 24.

²J. BELTRAN DE HEREDIA BERCERO, "Església de Sant Llätzer de Barcelona" A: III Simposi sobre restauració monumental. *Estudis, informes i textos del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local*.

³M. J. SUREDA, "Espai i decoració medievals", pàg. 287-288.

⁴Segons un inventari de 1812 publicat parcialment per J. M. JUNCÀ RAMON, *L'hospital de Sant Llätzer. Notes històriques*, Annex II, pàg. 44-46.

⁵"Obras artísticas hospitalarias barcelonesas", pàg. 45-48.

⁶La seva làpida sepulcral es conserva precisament en aquesta capella.

⁷Publicat per J. M. JUNCÀ RAMON, *op. cit.*, Annex II, pàg. 44-46.

⁸*Històries i llegendes de Barcelona. Passejades pels carrers de la ciutat vella*.

⁹AMADES, *op. cit.*

¹⁰Citat per SOLÀ, *op. cit.*, pàg. 42.

¹¹M. J. SUREDA, *op. cit.*, pàg. 287.

¹²*Erasmus de Gonima, 1746-1821. Apuntes para una biografía y estudio de su época*, pàg. 57.

¹³*Op. cit.*, pàg. 41.

¹⁴*Op. cit.*, pàg. 287.

¹⁵"El escultor Amadeu. Su formación y su obra".

¹⁶*Ramón Amadeu. Maestro imaginero catalán de los siglos XVIII y XIX*.

¹⁷*Op. cit.*, pàg. 41.

LA CAPELLA EN LA LITERATURA

La fortuna de la capella de Sant Llätzer en la literatura és més aviat minsa. No és estrany, ja que es tracta d'un edifici petit, poc espectacular i sobre tot, pertanyent a un hospital de leprosos, la qual cosa no ha estimulat la inspiració dels escriptors. Tampoc hi han tingut lloc esdeveniments històrics d'importància com per a que els cronistes se'n facin ressò. Vegem què en diuen els viatgers que van visitar Barcelona en èpoques passades.

Benjamí era un jueu natural de Tudela de Navarra que va fer un viatge per Europa, Àsia i Àfrica entre 1161 i 1170 per conèixer com vivien els seus correligionaris arreu del món. Va passar per la nostra ciutat, de la que només diu el següent:

"Allí hi ha una comunitat de jueus, barons savis i entesos, i grans prínceps, com per exemple Rabí Saset, Rabí Sealtiel, Rabí Salomó o Rabí Abraham ben Hasdai. És una ciutat petita i bella, situada a la vora del mar. Hi acudeixen amb mercaderies, comerciants de Grècia, Pisa, Gènova, Sicília, Alexandria d'Egipte, Terra Santa, Àfrica, i d'altres bandes."¹

És llàstima que, conservant-se el testimoni escrit d'una persona que tal vegada va veure com es construïa la nostra capella, i que ens en podria proporcionar informació de primera mà, no l'esmenti.

Tres segles més tard Jeroni de Münzer va fer un itinerari per Alemanya, Suïssa, França, Espanya i Portugal². Va visitar Espanya entre el 17 de setembre de 1494 i el 9 de febrer de 1495. Al seu pas per Barcelona, va pujar a una de les torres de la catedral i va descriure el que veia des d'aquella altura. Esmenta la porta de Sant Antoni i les hortes properes, però no diu res de Sant Llätzer, encara que des de la torre es devia distingir el seu absis.

Cap dels viatgers del segle XVI esmentats a l'obra de Bolòs Masclans³ cita l'església de Sant Llätzer.

Ja al segle XVII, l'acció d'una de les Novel·les Ejemplars de Cervantes, *Las dos doncellas*, passa parcialment a Barcelona. De la ciutat diu textualment:

"Admiróles el hermoso sitio de la ciudad, y la estimaron por flor de las bellas ciudades del mundo, honra de España, temor y espanto de los circunvecinos y apartados enemigos, regalo y delicia de sus moradores, amparo de los extranjeros, escuela de la caballería, ejemplo de lealtad, y satisfacion de todo aquello que de una grande, famosa, rica y bien fundada ciudad puede pedir un discreto y curioso deseo."⁴

opinió molt afalagadora, però que, malauradament, no dona cap informació concreta ni sobre la ciutat ni sobre la capella que ens ocupa.

Young al seu *Viatge a Catalunya*, de 1787, tampoc esmenta la capella de Sant Llätzer.

Antonio Ponz va publicar *Viage de España* l'any 1787, on tampoc parla de l'edifici en qüestió, només diu que a Barcelona hi ha "82 iglesias, dos Hospitales, General, de Huerfanos, de Incurables, de Peregrinos, de los de S. Severo y San Antonio Abad."⁵

Ja hem vist abans ("Notícies històriques") que Jaime Villanueva parla de Guillem de Torroja a la Carta CXXII, "Catálogo de los obispos de Barcelona en su estado moderno" del seu *Viage literario a las Iglesias de España*⁶, sense esmentar entre les obres del bisbe la fundació de l'hospital. Pel que fa a la capella, l'únic comentari que li dedica no és per sí mateixa, sinó com a punt de referència: a la carta CXXV reproduïx la inscripció de la piràmide en honor de Santa Eulàlia "*erigida a la entrada de la puerta de San Antonio, entre el convento de Gerónimas y la iglesia del hospital de San Lázaro, vulgo el Padró*"⁷. A continuació, i segurament per associació d'idees recordant el fossar de Sant Llätzer, diu que a la ciutat

"no solo no se ha adoptado el plan de cementerios, sino que los de las parroquias están abiertos por todas partes, a excepción del de la catedral, y expuestos a las irreverencias de los muchachos y a los insultos irregulares, pero no imposibles, en las pasiones del hombre".⁸

Zamora al seu *Diario de los viajes hechos en Cataluña* no parla de la capella. Laborde cita de passada l'hospital de Sant Llätzer al seu *Viatge pintoresc i històric*⁹.

El Baró de Maldà va escriure el seu diari, que ell anomena indistintament *Calaix de Sastre* o *Miscel·lània*, entre 1769 i 1815. En els sis volums que s'han publicat fins ara, i que abasten el període 1769-1803, gairebé no se'n parla. Tot el que es diu sobre la capella ha estat citat a l'apartat "Notícies històriques", encara que la fa servir amb certa freqüència com a punt de referència: "davant de Sant Llätzer", "a la vora de Sant Llätzer" etc. Curiosament al·ludeix a un "lazareto o casa de la Quarentena" (26-7-1787) que no sembla ser l'hospital de Sant Llätzer.

En les guies per a forasters publicades a Barcelona, la capella no és considerada com quelcom digne de ser visitat. Al llibre de 1778 *Barcelona a la mano*, de Josep Algora, es diu que al barri de Sant Llätzer hi ha una església. A.B.C.E. a *Diversión de ciudadanos...*, de 1789, parla de l'hospital però no de la capella. Aquest llibre es va reeditar el 1831 canviant-li el títol per *Manual de Forasteros*, però sense modificar el seu contingut. A partir de 1823 és més lògic que els autors no es refereixin a la capella perquè va ser llavors quan es va construir la façana que la va amagar durant 130 anys. És possible que alguns d'ells desconeguessin la seva existència: aquest podria ser el cas de Bofarull, autor d'una *Guia-Cicerone de Barcelona* publicada el 1855 que parla de la capella Marcús "*iglesia (...) de las más antiguas de Barcelona, si se exceptúan las iglesias de San Pedro y San Pablo*"¹⁰, però no de la seva contemporània, Sant Llätzer.

Pi i Arimon a *Barcelona antigua y moderna, descripción e historia de esta ciudad desde su fundación hasta nuestros días*, diu que el 22 de desembre de 1847 a l'hospital de Sant Llätzer hi havia ingressats deu leprosos, cinc homes i cinc dones i afegeix: "*tiene este hospital una capilla pública para el culto de San Lázaro, su titular*"¹¹, sense més comentaris.

Madoz, al seu exhaustiu *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, de 1850, esmenta la font de la plaça del Pedró, i comenta que els

safareigs "de San Lázaro en el Padró" són els tercers més freqüentats de Barcelona¹², parla de l'hospital de Sant Llätzer, però no diu res de la capella ni en el capítol "Monumentos destinados al culto" ni en "Iglesias, oratorios y capillas". Cita la plaça Padió (sic) com a lloc de sortida de transports públics¹³.

Amades recull algunes llegendes relacionades amb les imatges de la capella que ja s'han comentat a l'apartat corresponent.

No ha tingut millor sort pel que fa a la seva reproducció gràfica: només conec un croquis de la plaça del Pedró amb el monument a Santa Eulàlia, la capella i l'hospital. Es tracta d'un dibuix bastant fidel, que es troba al marge d'un dels manuscrits del Dietari del Consell barceloní de l'any 1672 [57]. Al "*Llibre que conté tot lo principi de l'Hospital General de la Santa Creu i de la Casa de la Convalescència*" hi ha un dibuix de l'hospital de Sant Llätzer, no sabem si gaire fidedigne, ja que l'edifici no s'ha conservat [58].

A l'*Atlas de Barcelona. Segles XVI-XX*, de Galera, Roca, i Tarragó, no es recull cap imatge ni de la capella ni del Raval.

El balanç no pot ser més desencoratjador.

NOTES

¹A. DURAN SANPERE, "La ciudad en el siglo XII: El viajero Benjamín de Tudela."

²J. MÜNZER, "Itinerarium Hispanicum, Hieronymi Monetarii. 1494-1495".

³J. BOLÒS MASCLANS, *Com veieren els Països Catalans alguns viatgers del segle XVI*.

⁴M. de CERVANTES SAAVEDRA, *Las dos doncellas. (Novelas ejemplares)*, pàg. 206.

⁵Vol. XIV, pàg. 16.

⁶Vol XVII, pàg. 190-197.

⁷Vol XVIII, pàg. 131.

⁸Vol. XVIII, pàg. 134-135.

⁹pàg. 33.

¹⁰pàg. 263.

¹¹pàg. 312.

¹²Vol. III, pàg. 489.

¹³pàg. 550.

Il·lustracions

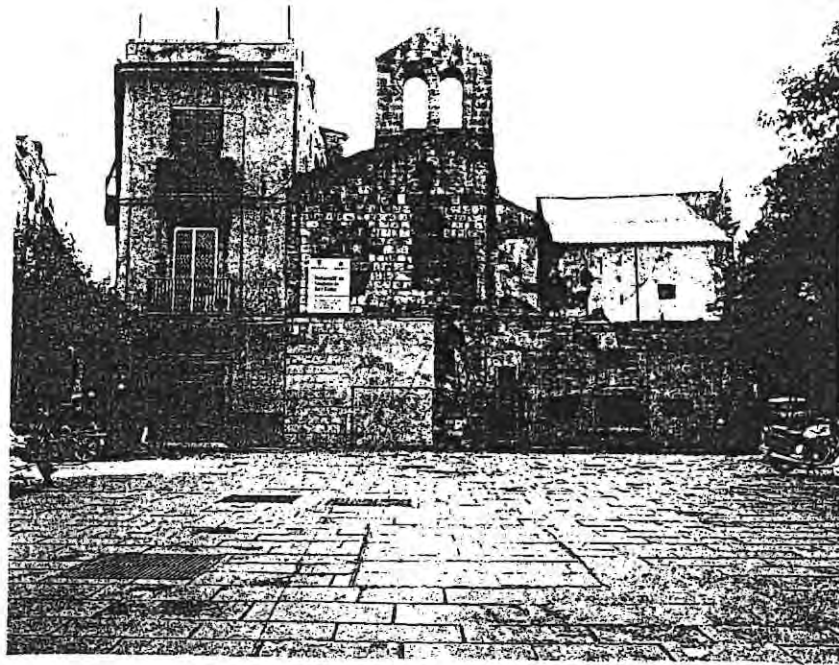

FIG. 1

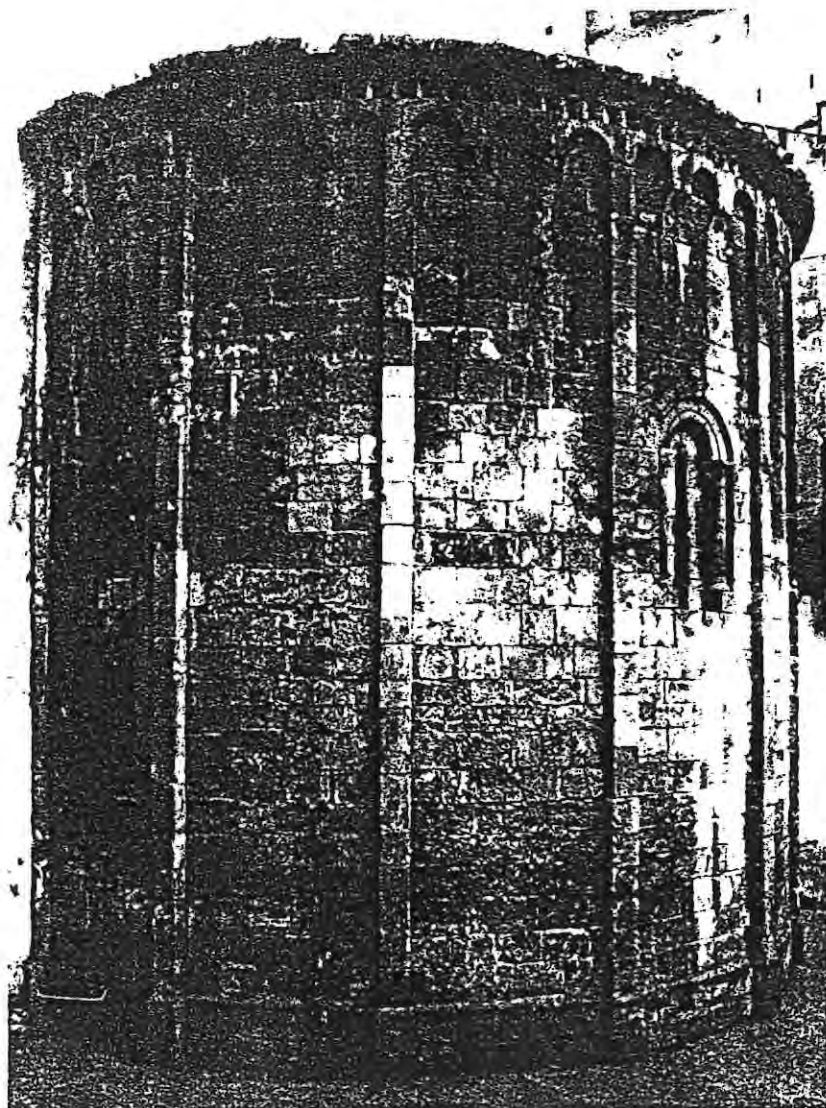

FIG 2

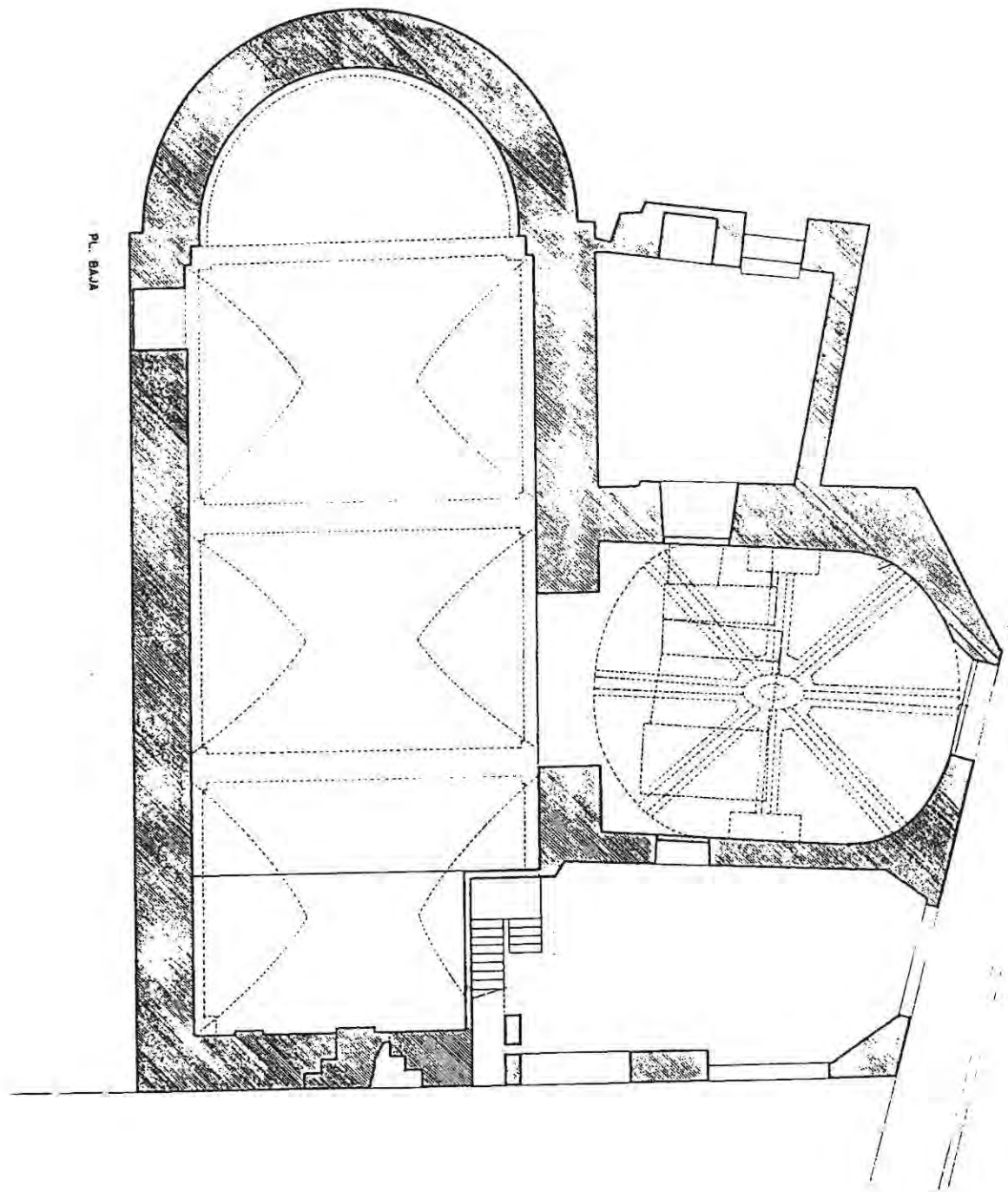

FIG 3

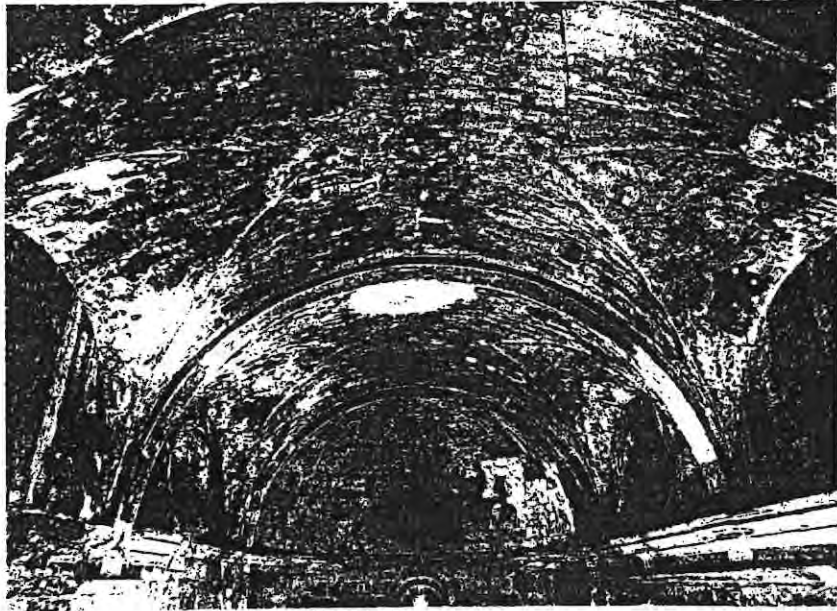
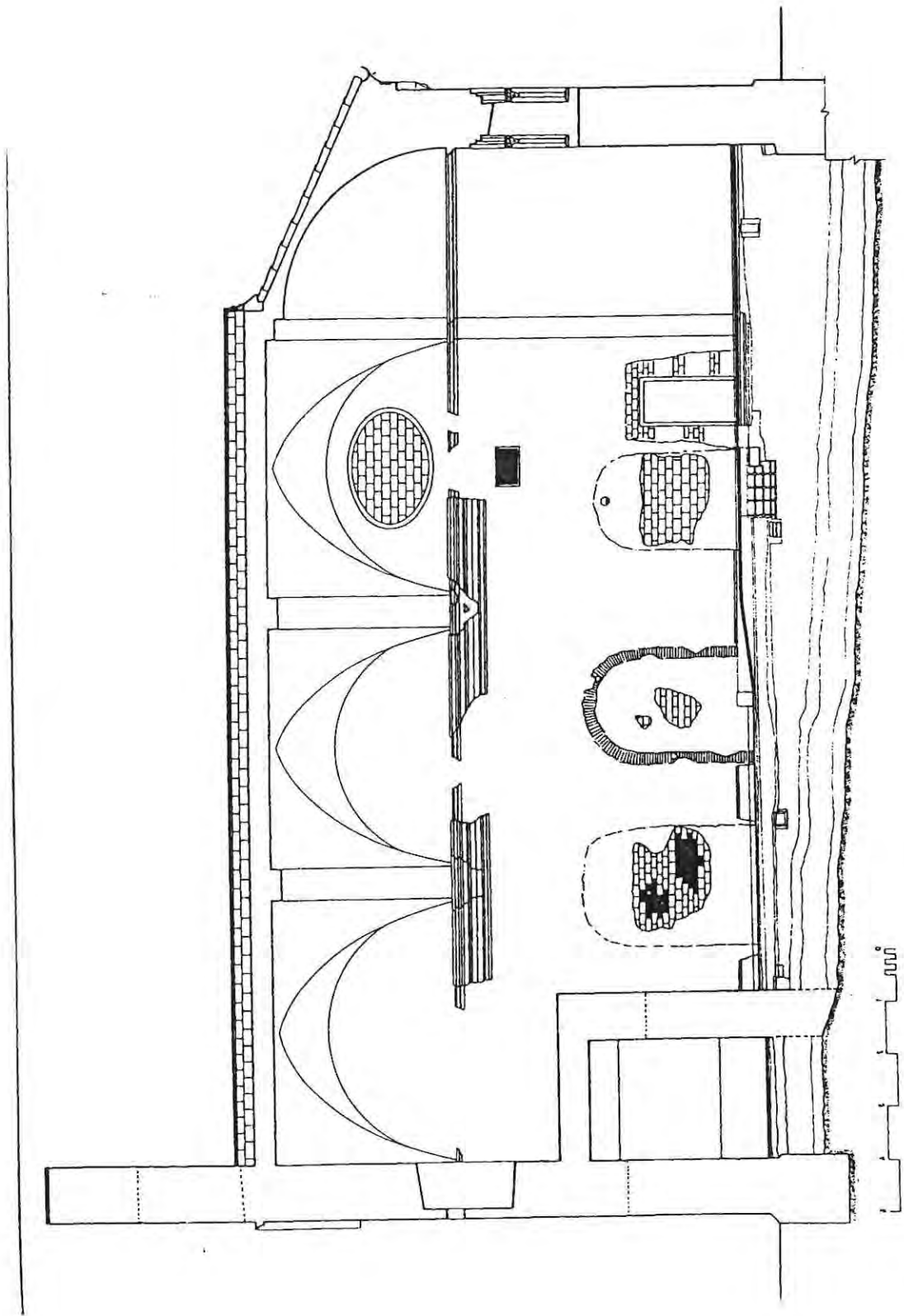

FIG 4

FIG 5

Secció axial de l'estratigrafia trobada en l'excavació de l'església

FIG 6

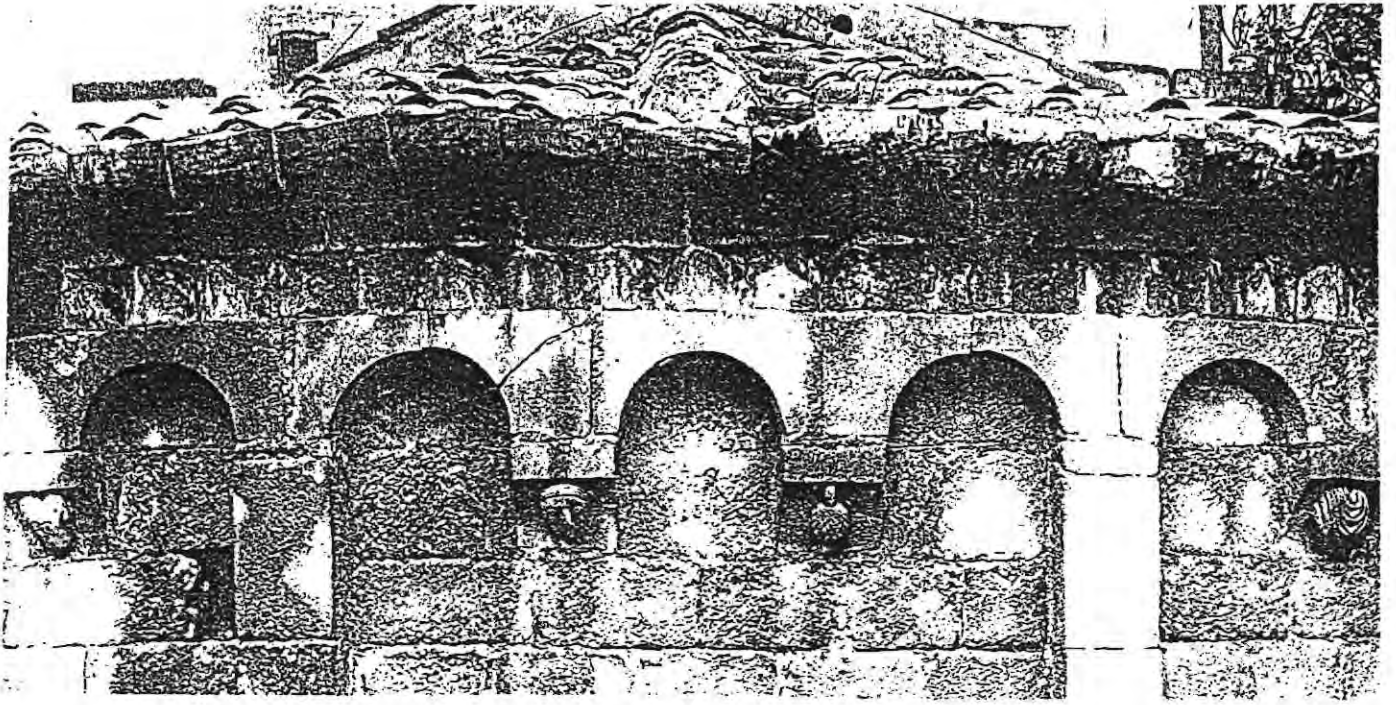

FIG 7.

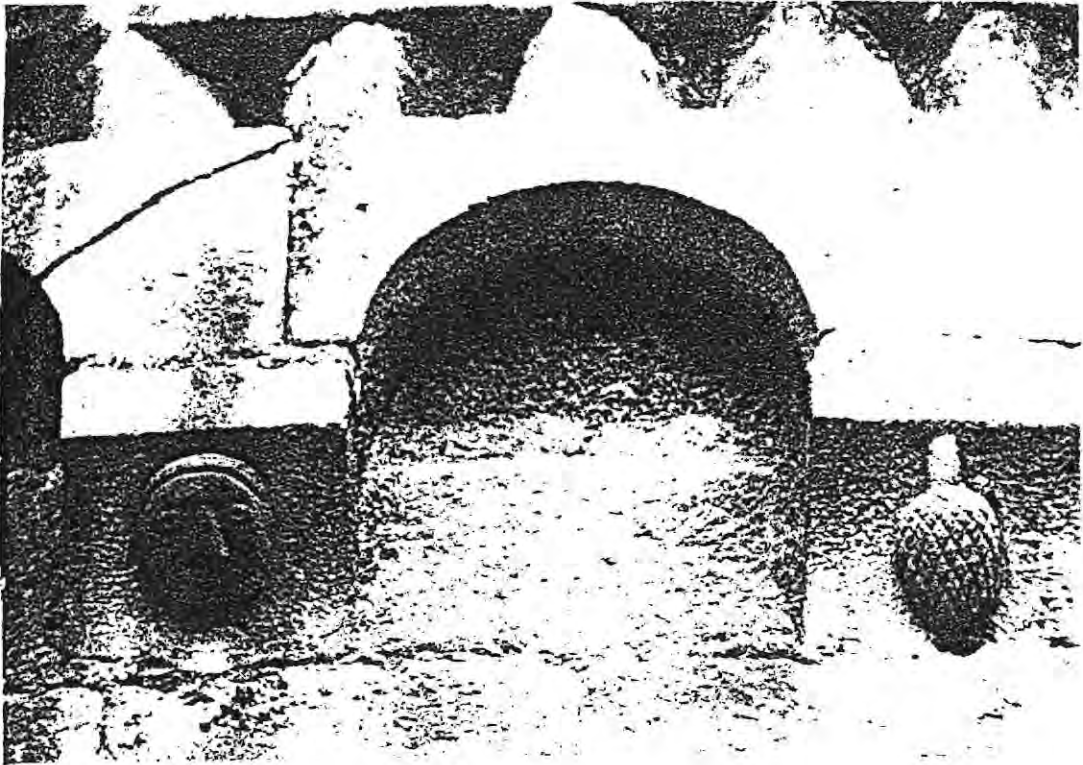

FIG 8

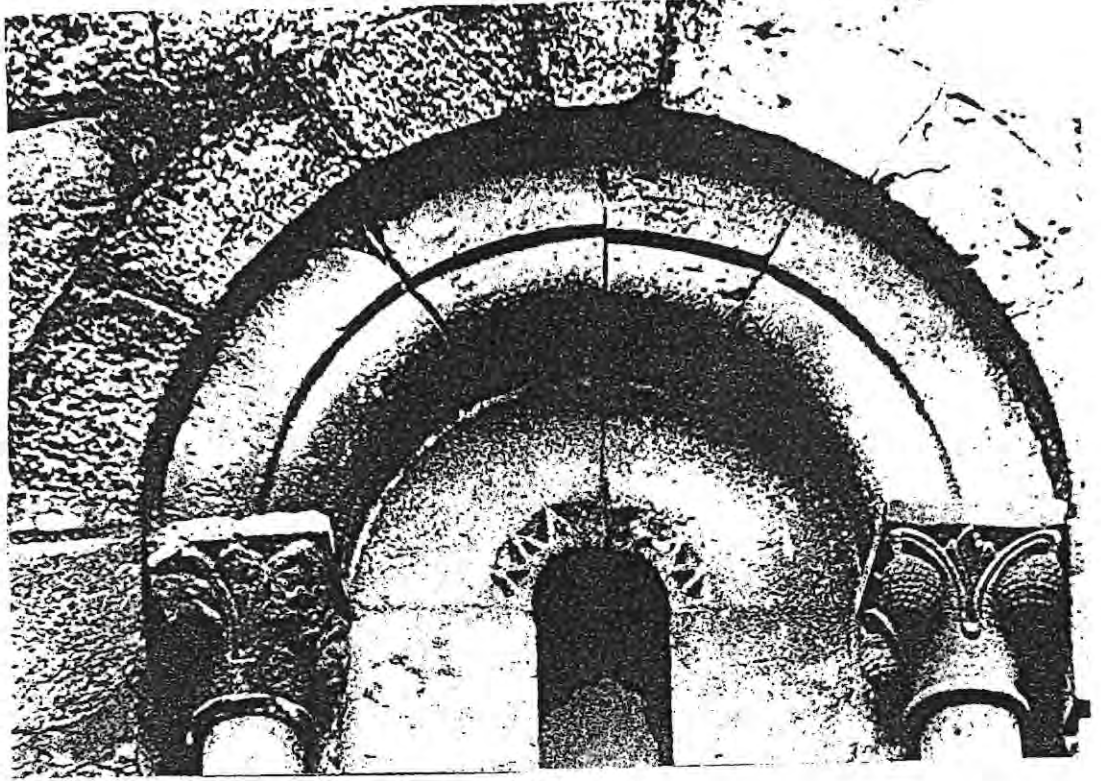

FIG 10

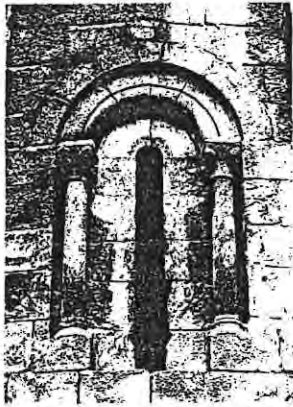

FIG 9

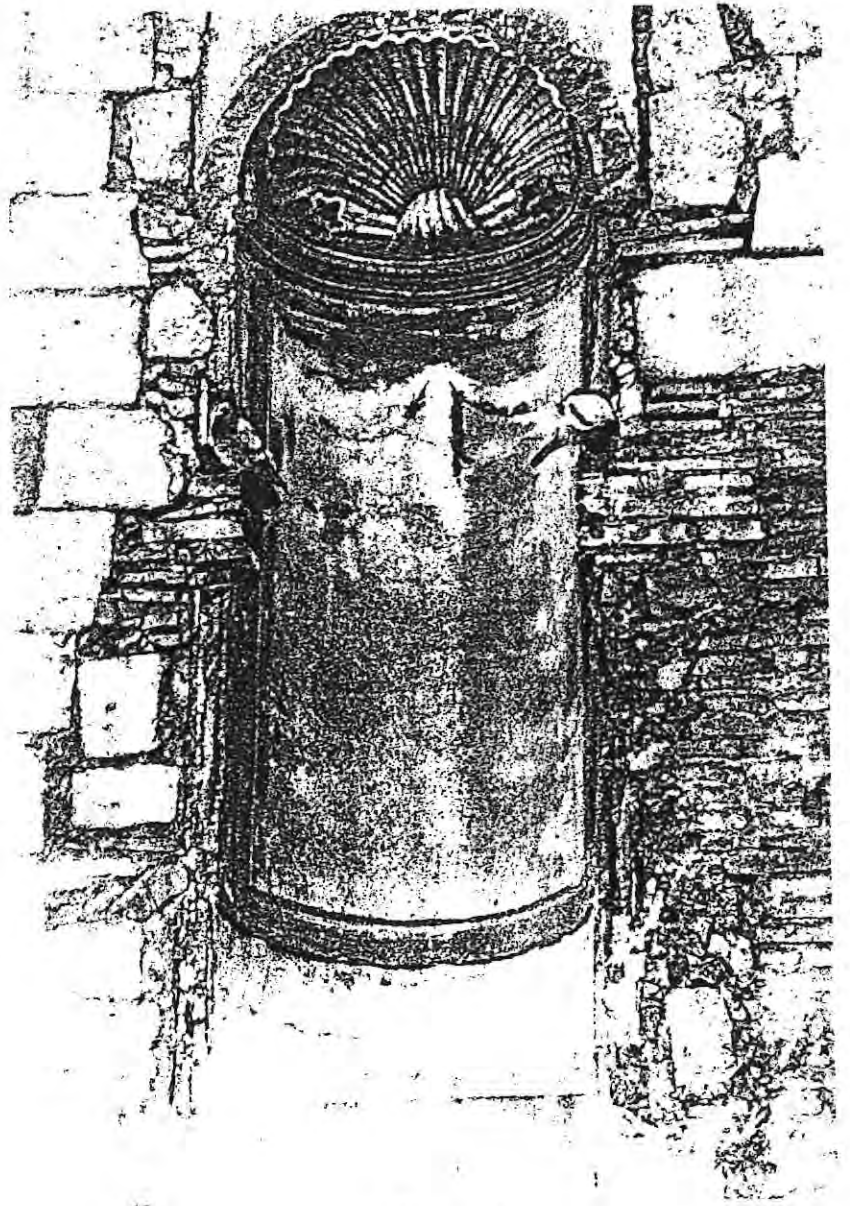

FIG 11

FIG 12

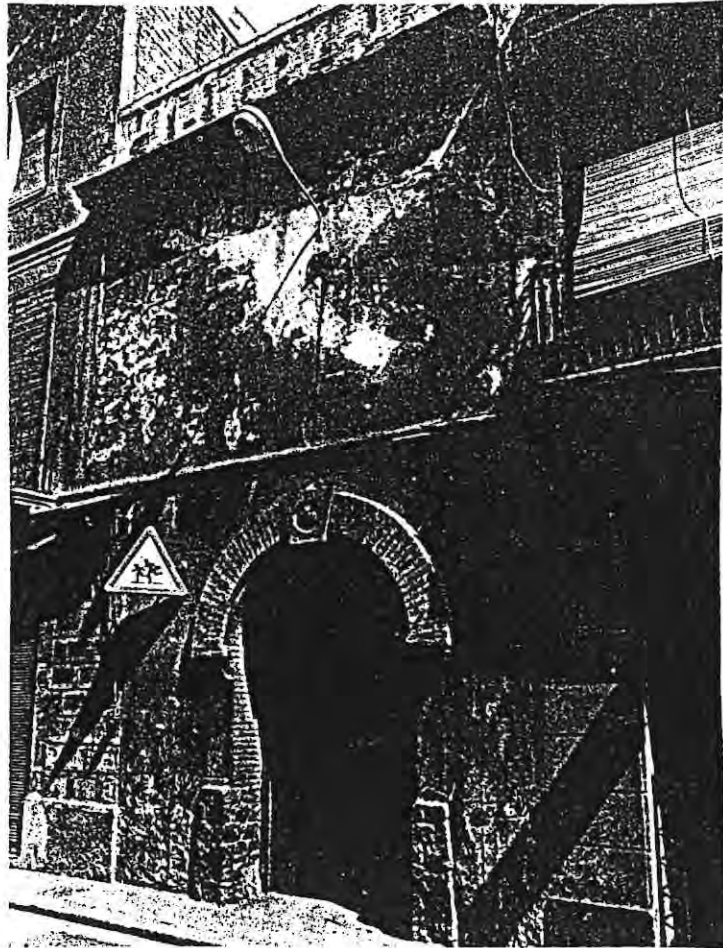

FIG 13

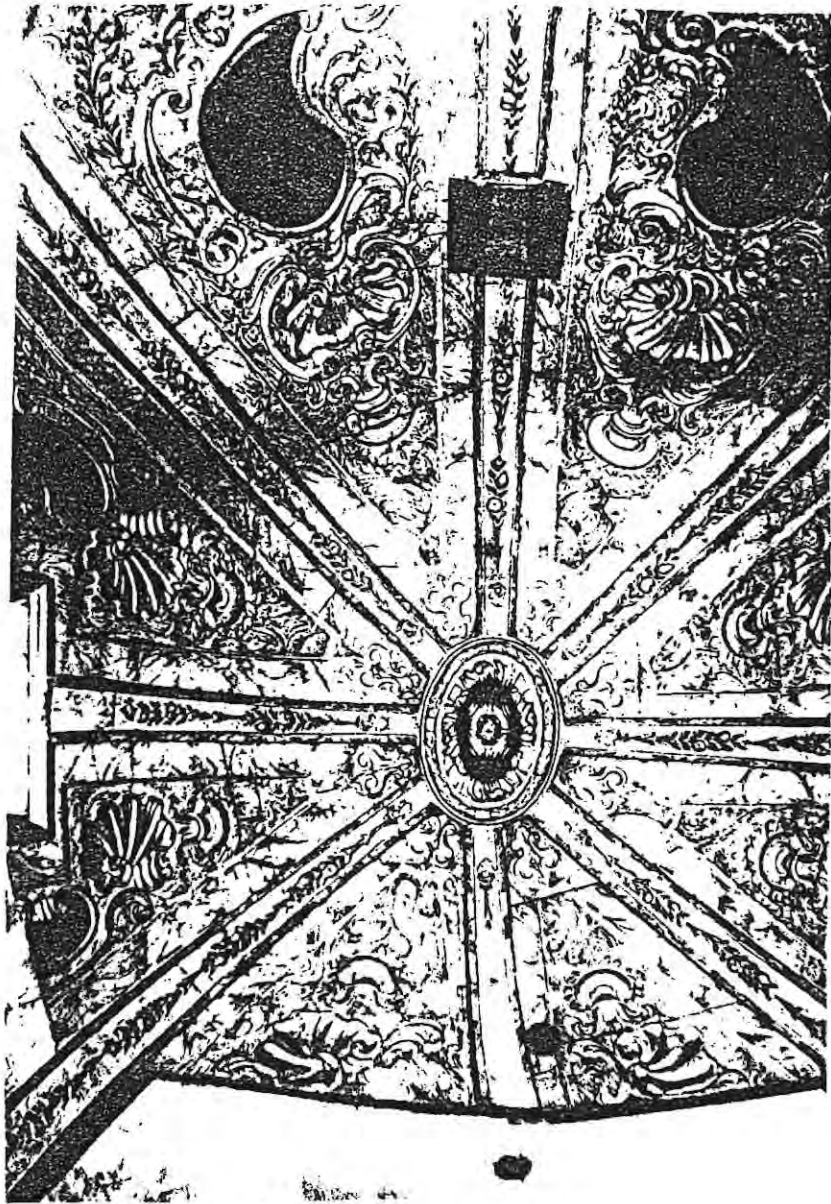

FIG 14

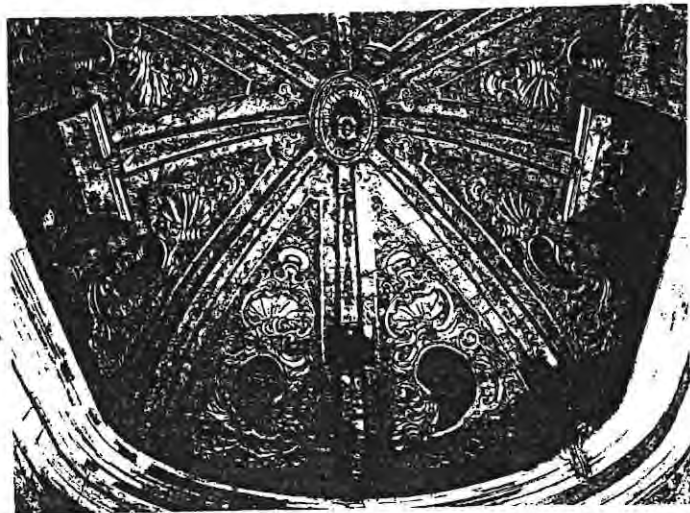

FIG 15

FIG 16

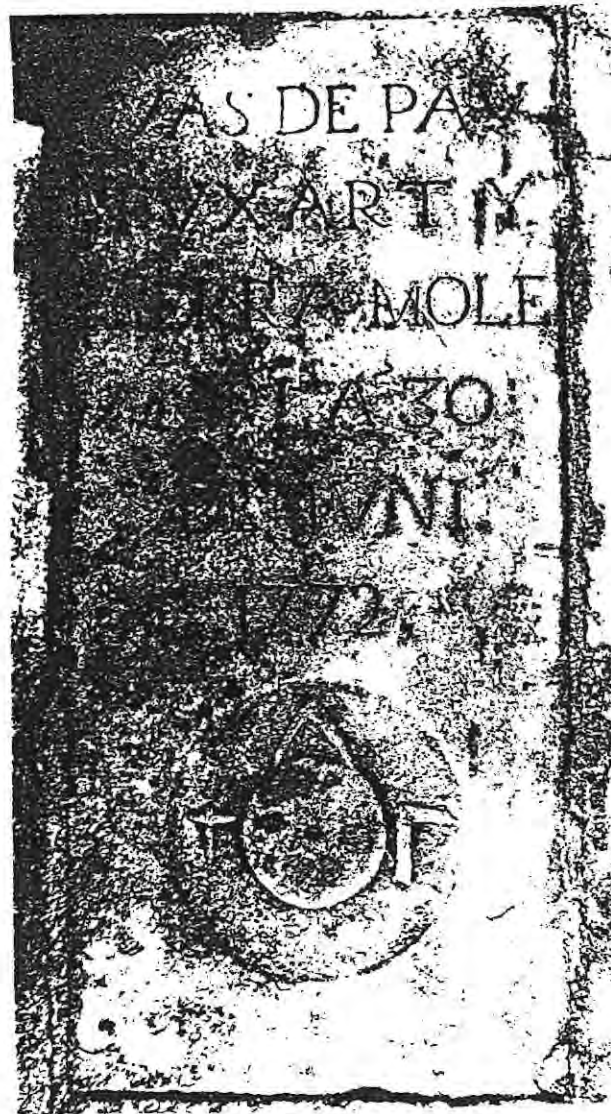

FIG 17

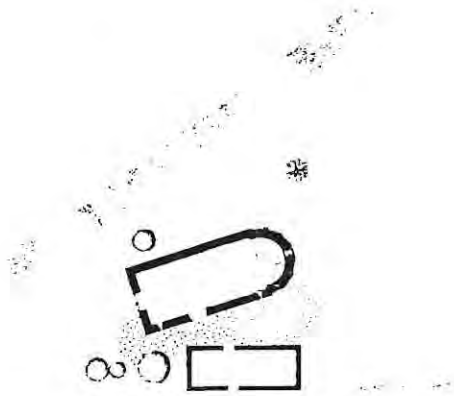

FIG 20

S. XII

S. XV

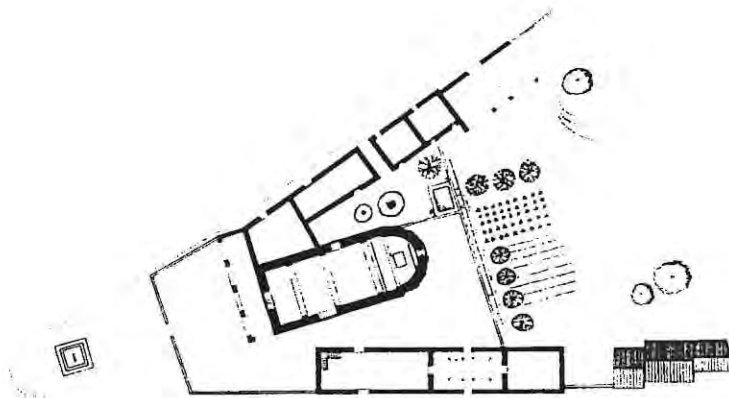
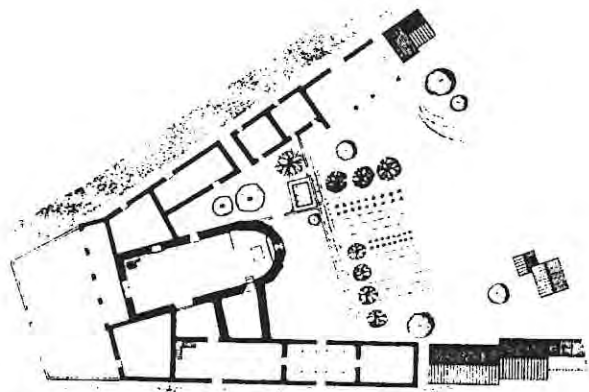

FIG 21

S. XVII

1792

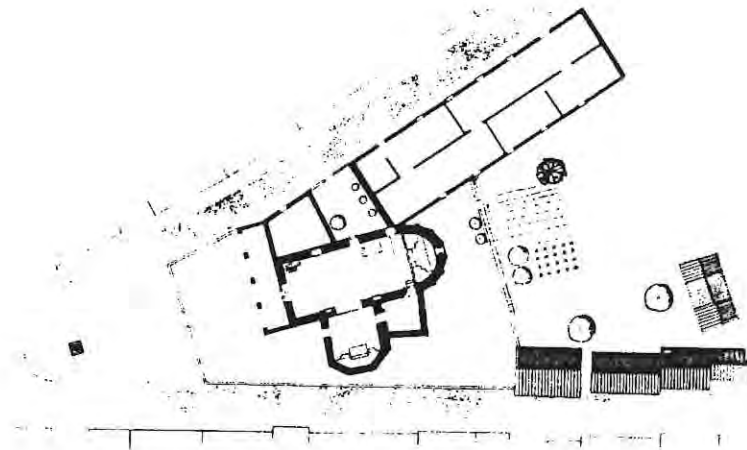

FIG. 22

1825

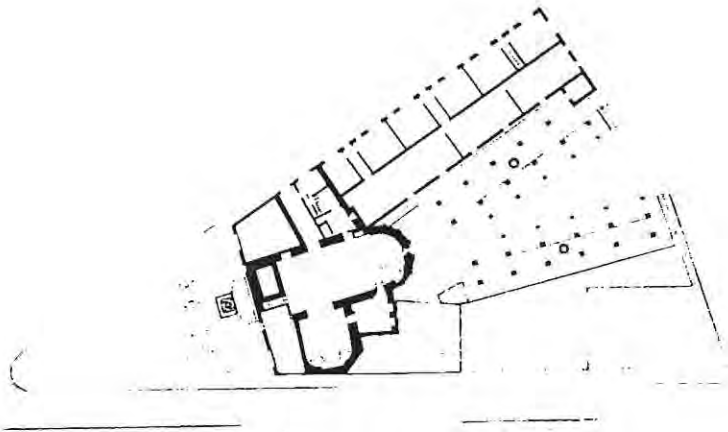
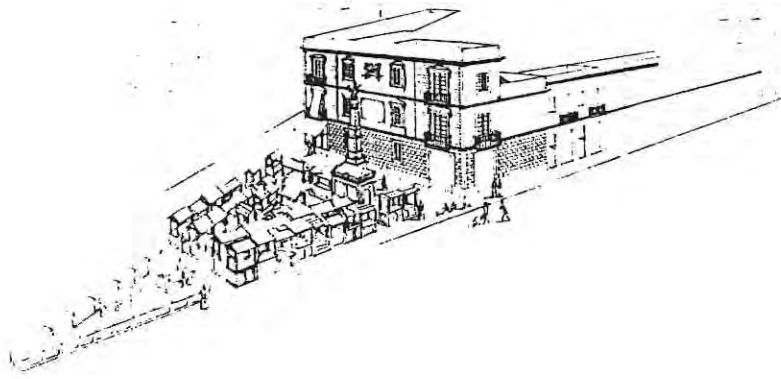

FIG. 23

1910

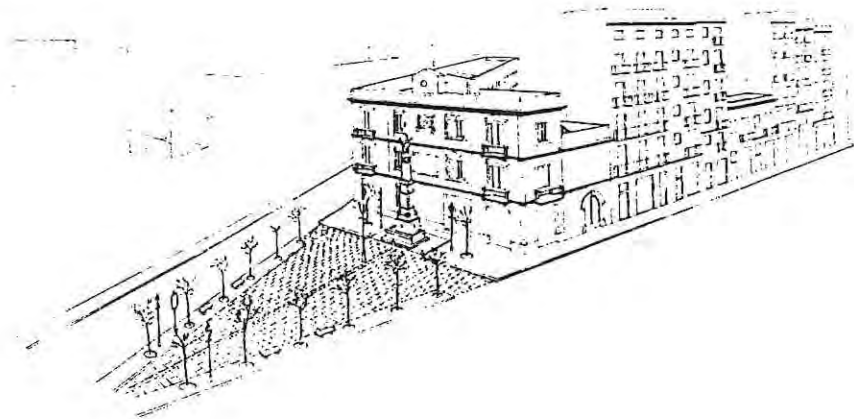
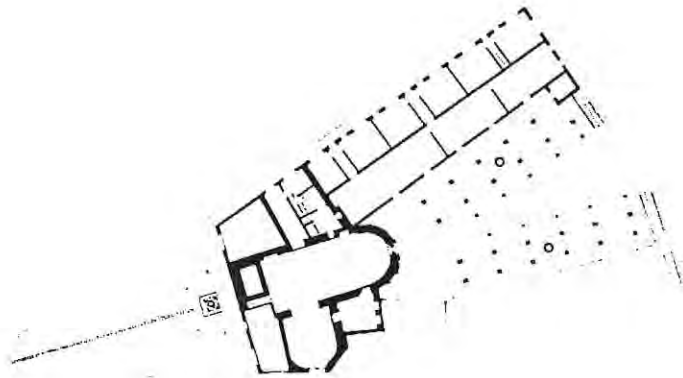

FIG 24

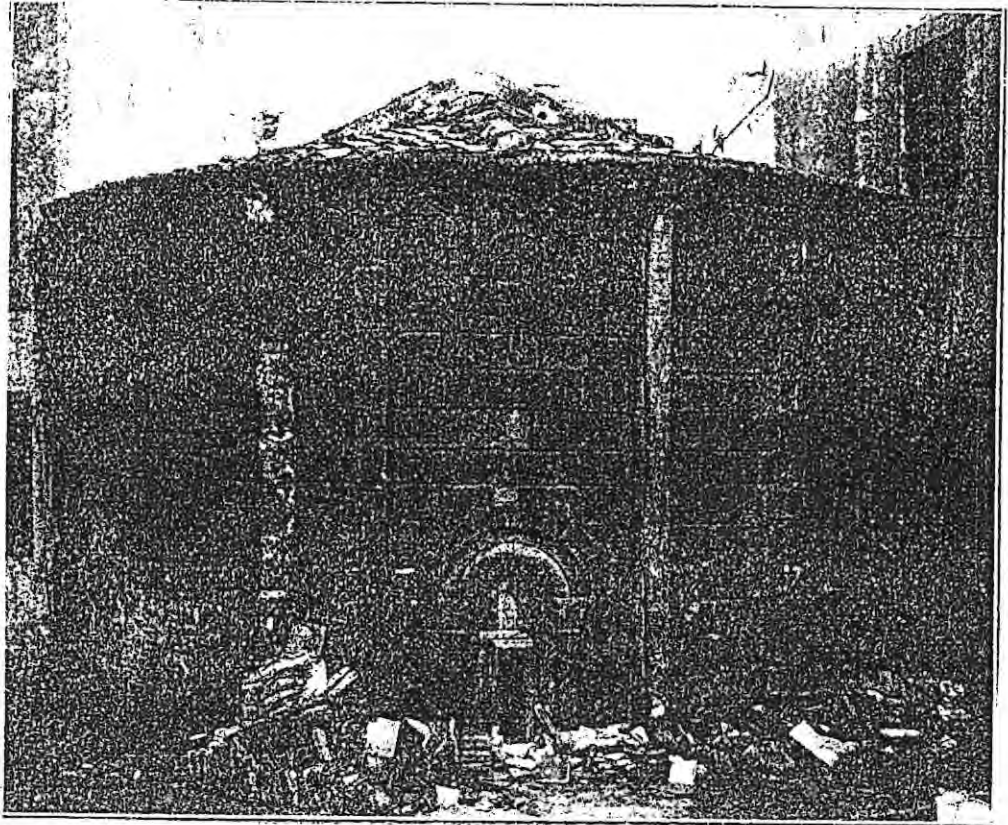

FIG 25

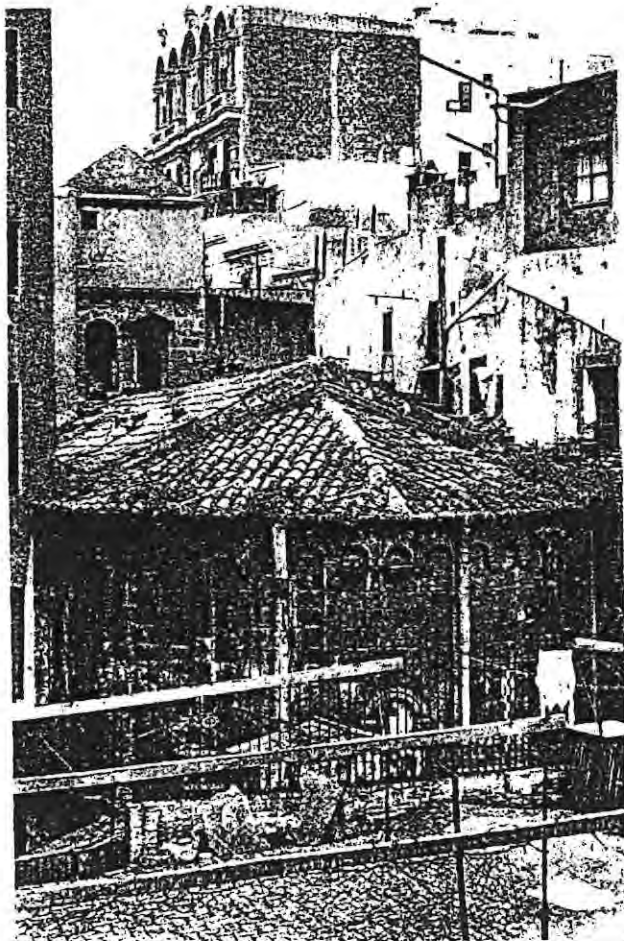

FIG 26

FIG 27

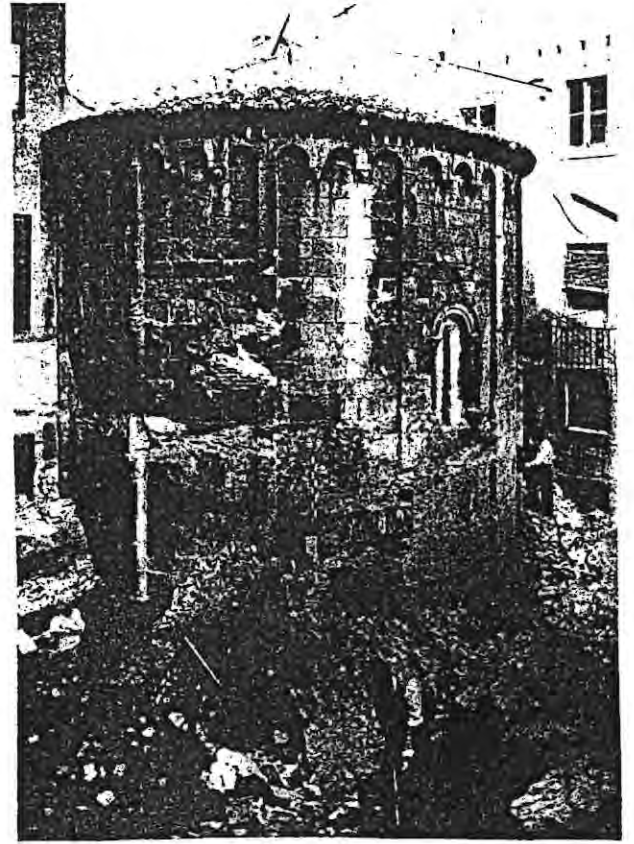

FIG 28

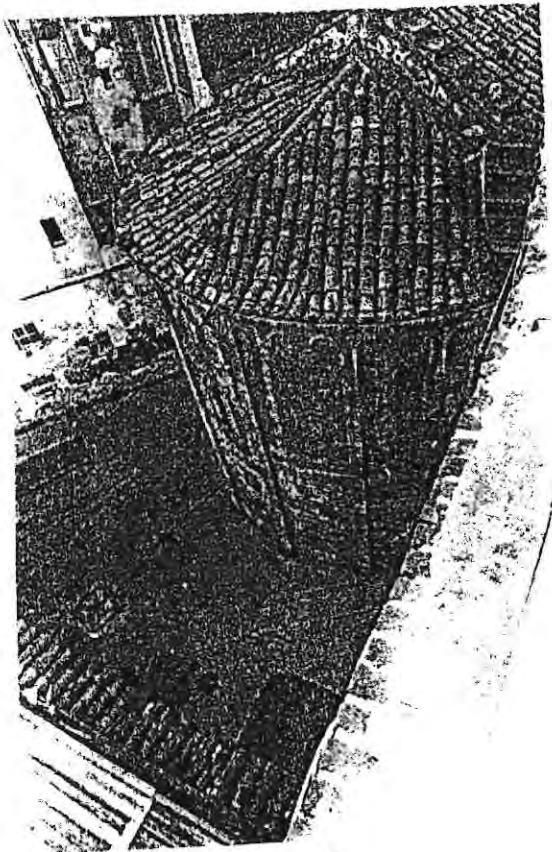

FIG 29

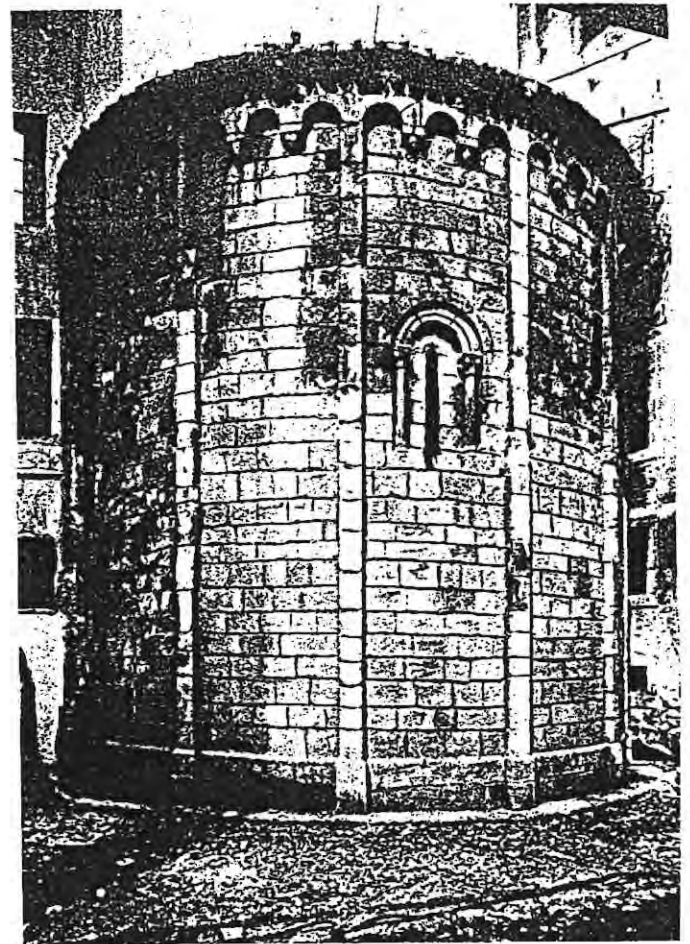

FIG 30

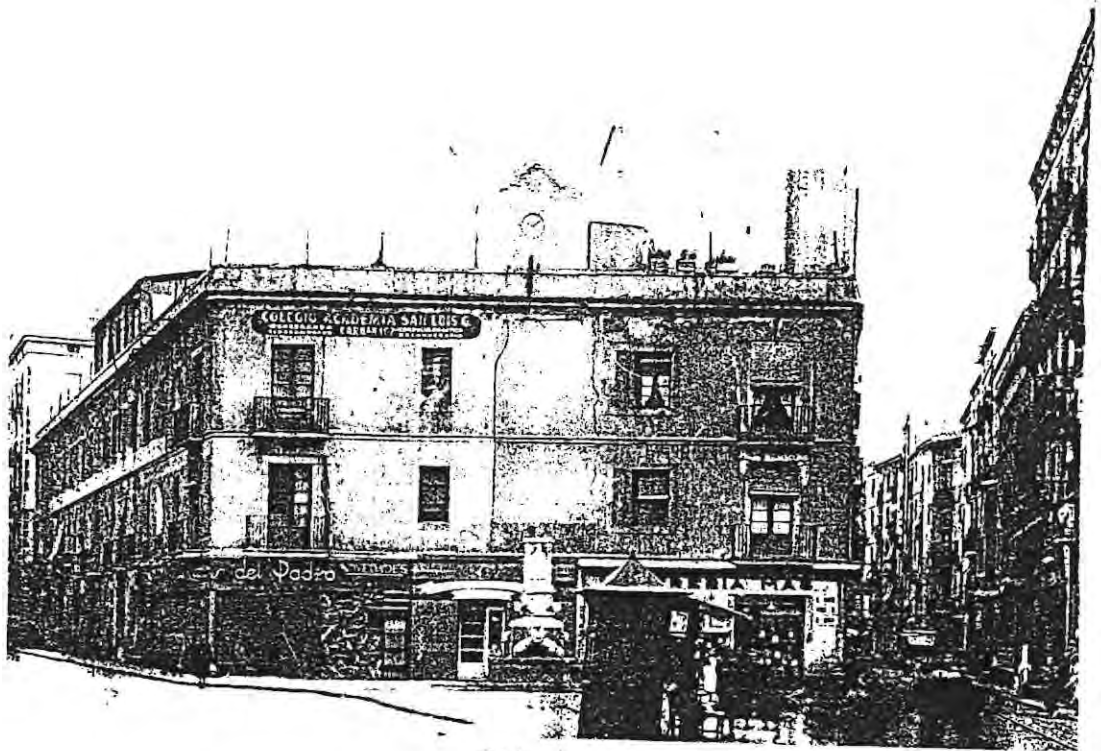

FIG 31

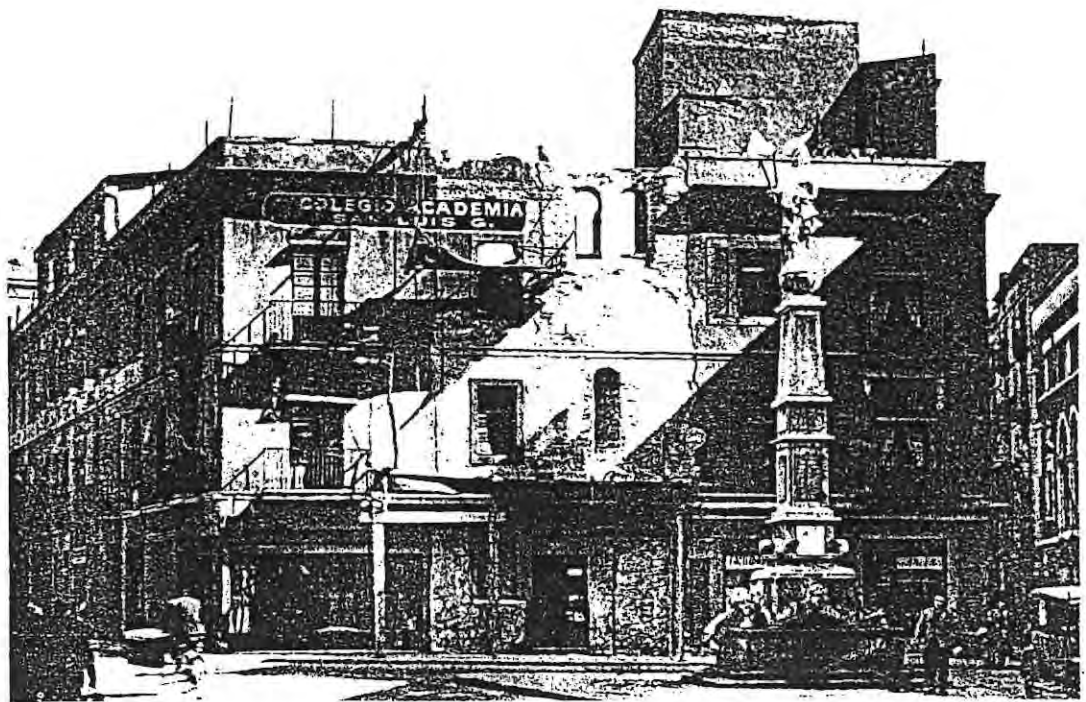

FIG 32

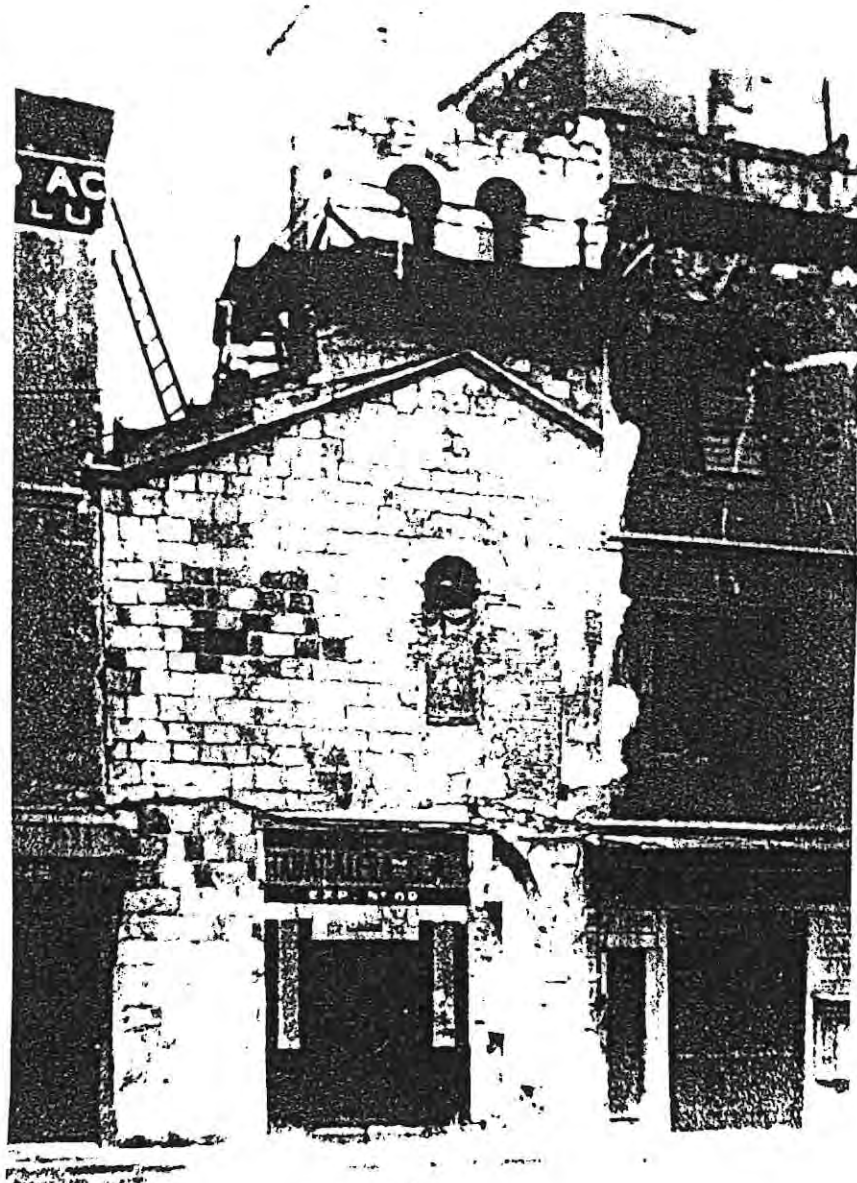

FIG. 33

FIG 34

1960

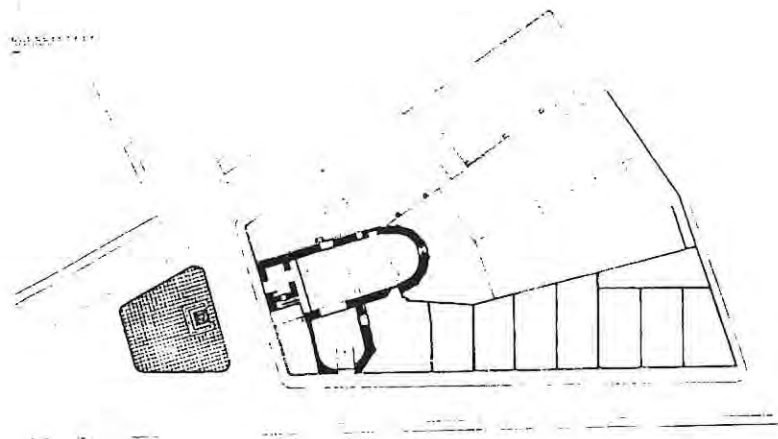
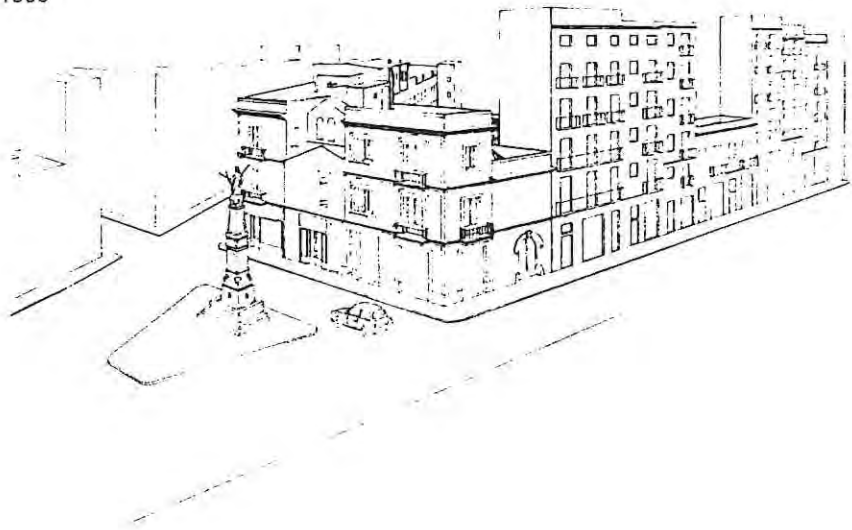
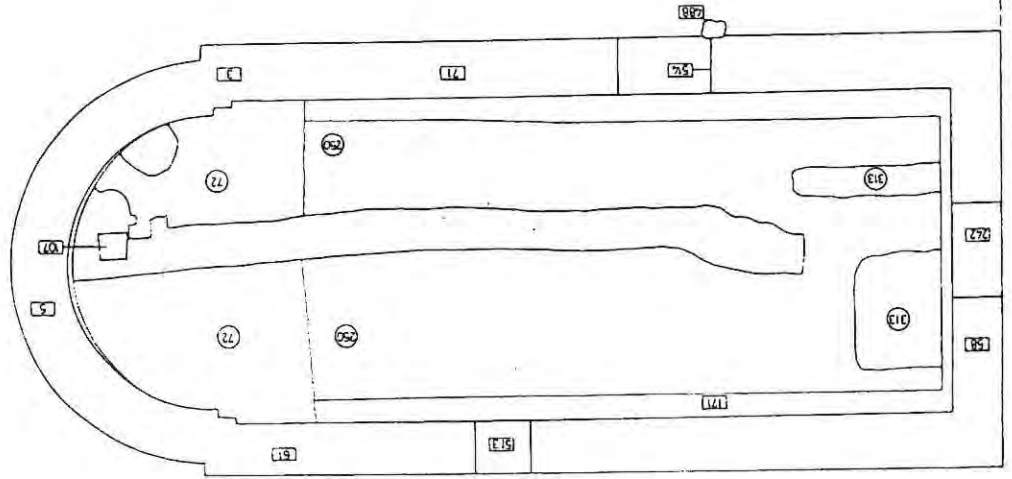
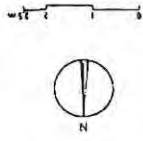

FIG. 35

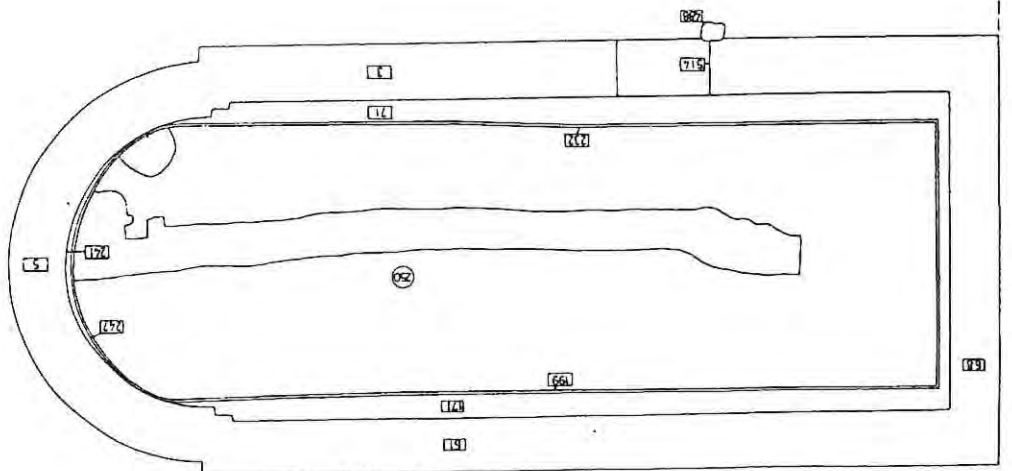
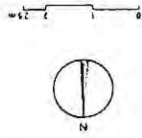
FIG. 36

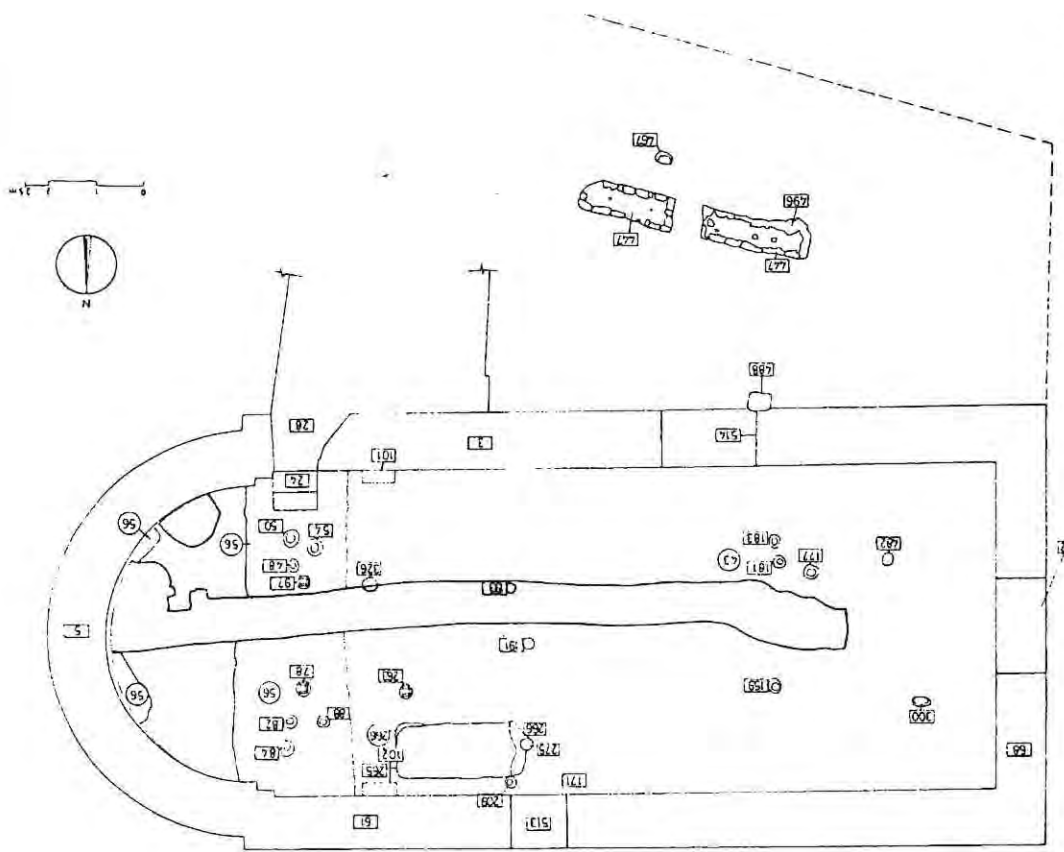
Planta dels vestigis trobats en la recerca arqueològica corresponents al S. XIV

Fig. 38

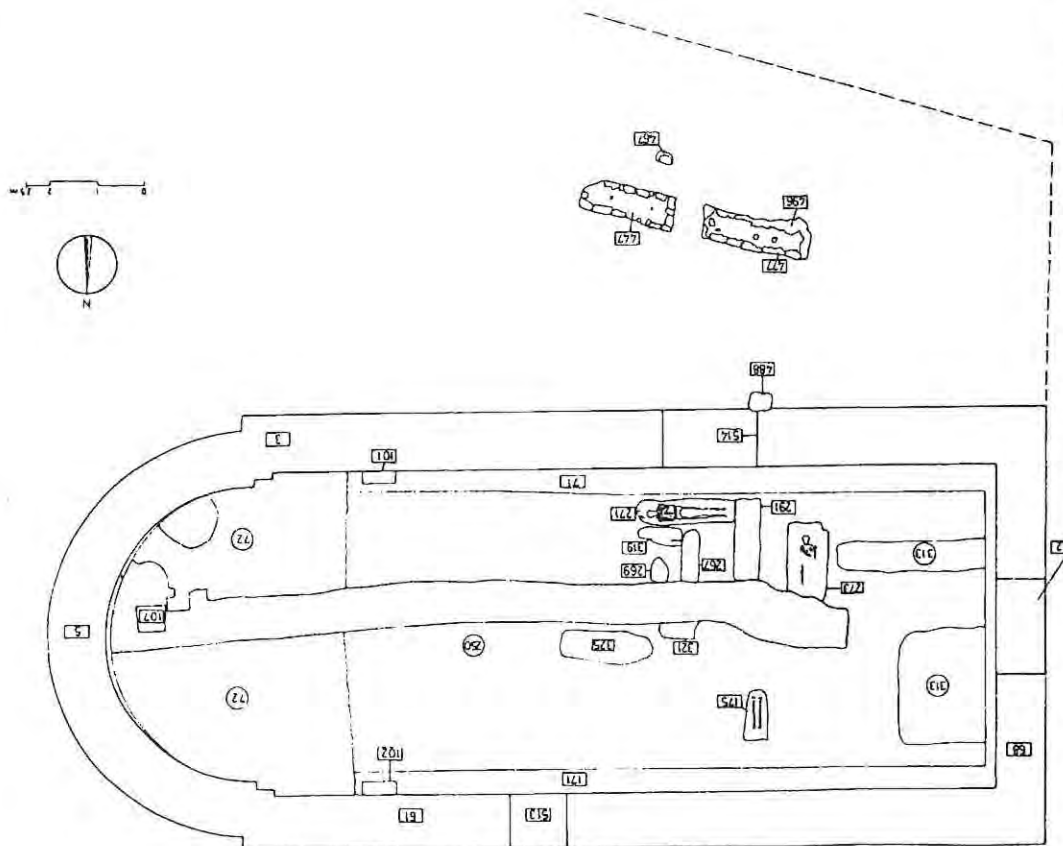
Planta de les estructures aparegudes a l'excavació corresponents al segle XII.

Fig. 37

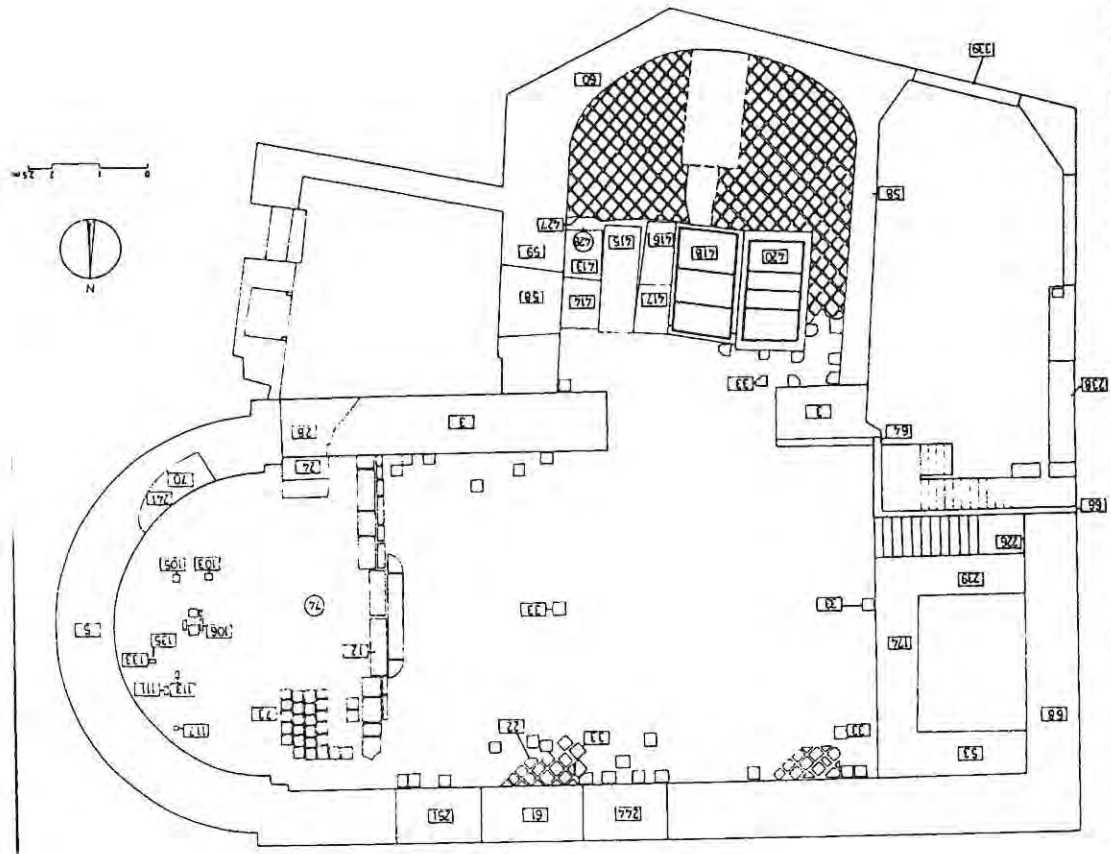
Planta dels vestigis trobats en la recerca arqueològica corresponents al S. XVII

FIG 40

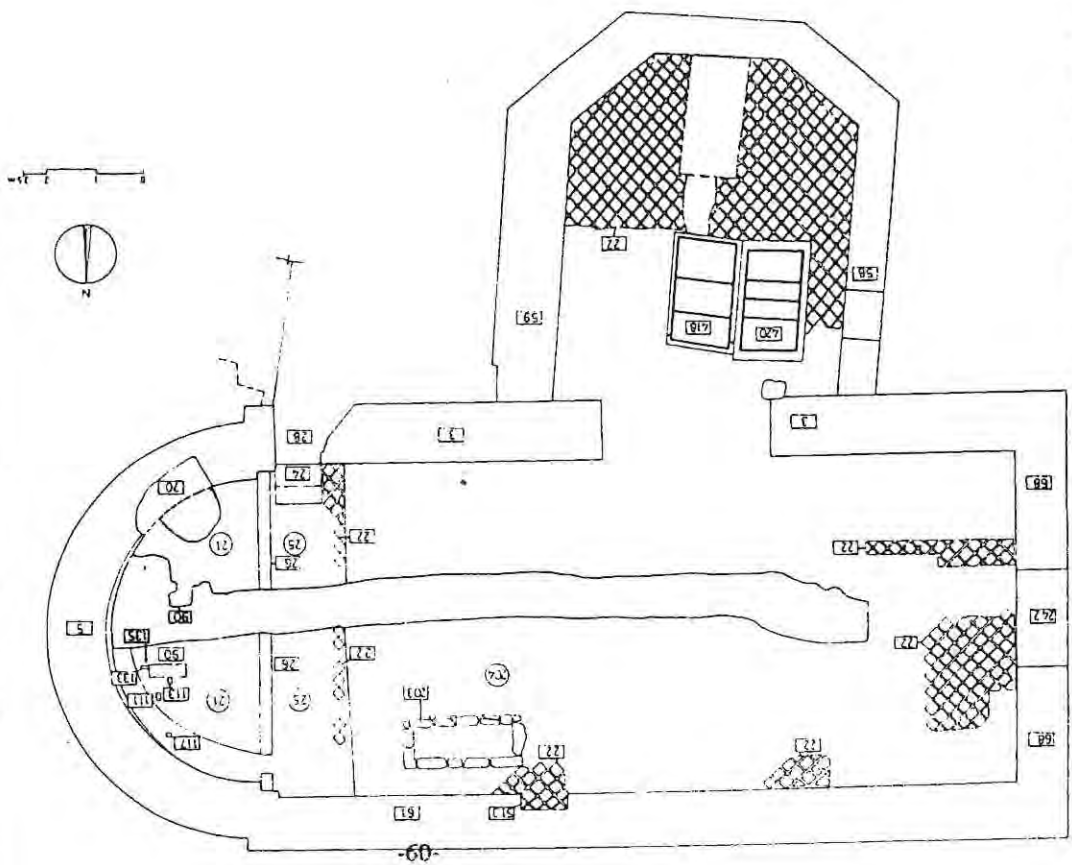

Planta dels vestigis trobats en la recerca arqueològica corresponents al S. XV

FIG 39

Planta dels vestigis trobats en la recerca arqueològica corresponents al primer quart del segle XIX
FIG 42

Planta dels vestigis trobats en la recerca arqueològica corresponents a finals del segle XVIII
FIG 41

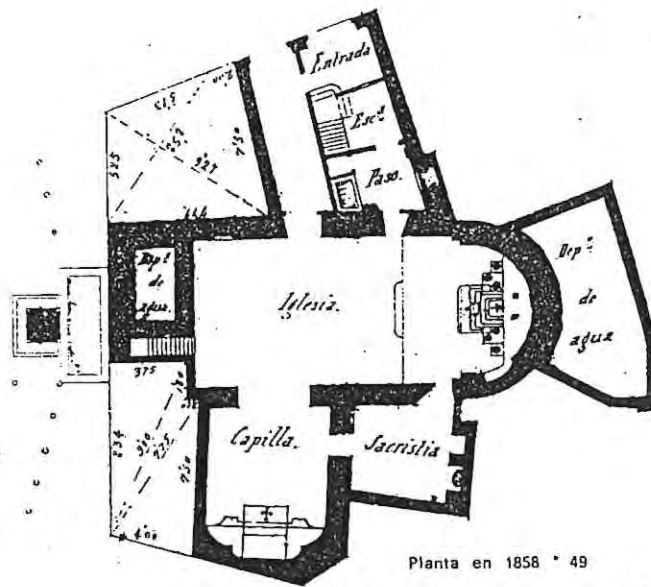

FIG 43

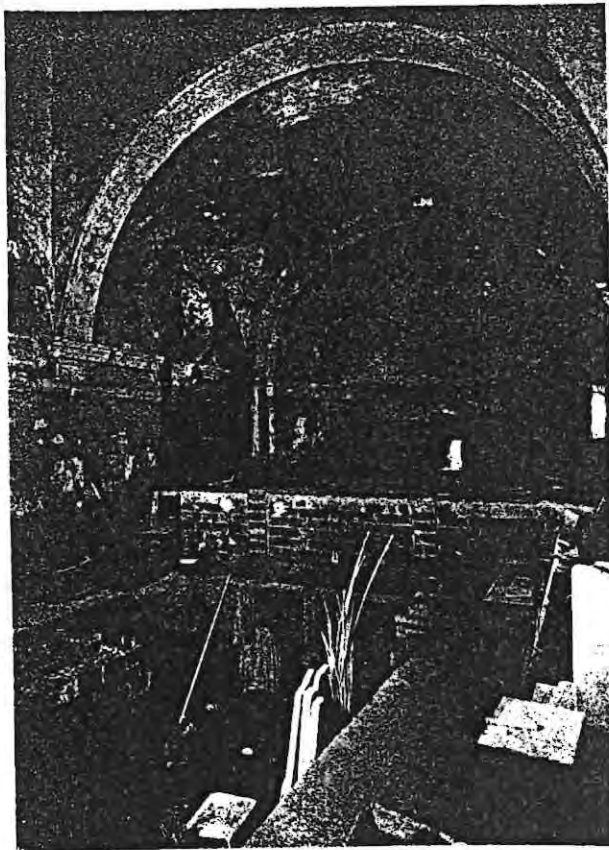
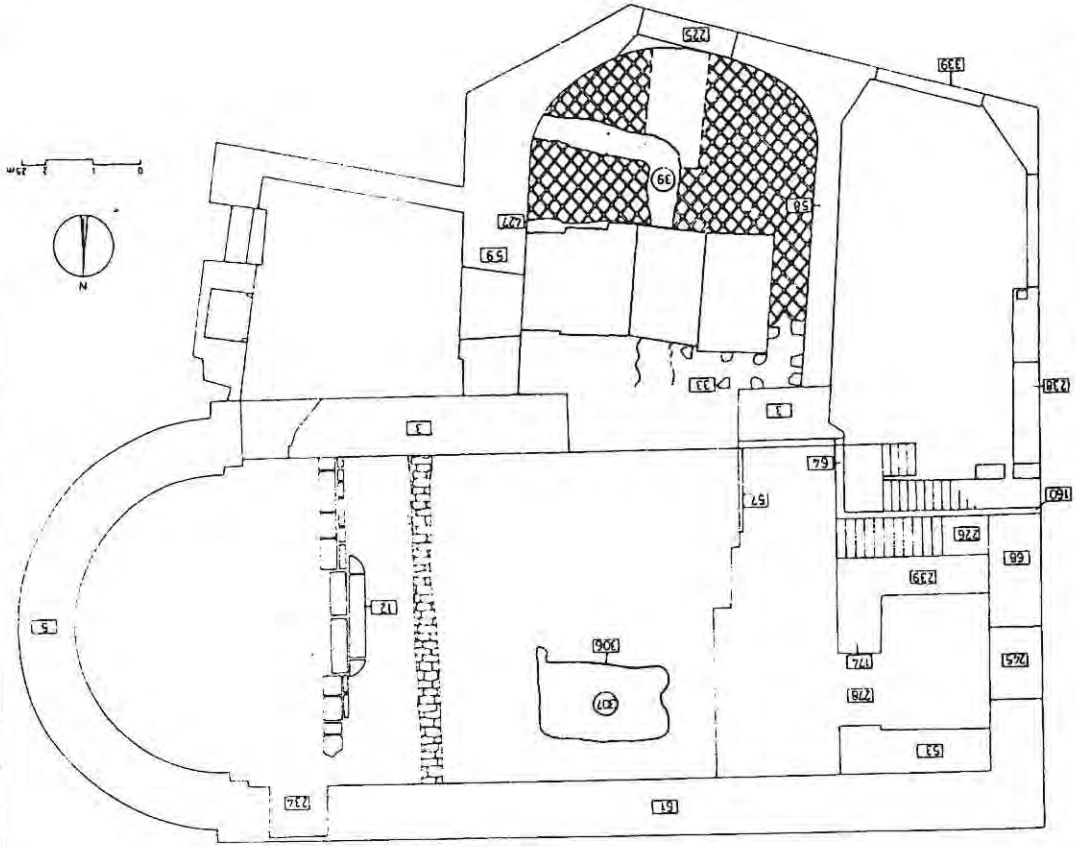
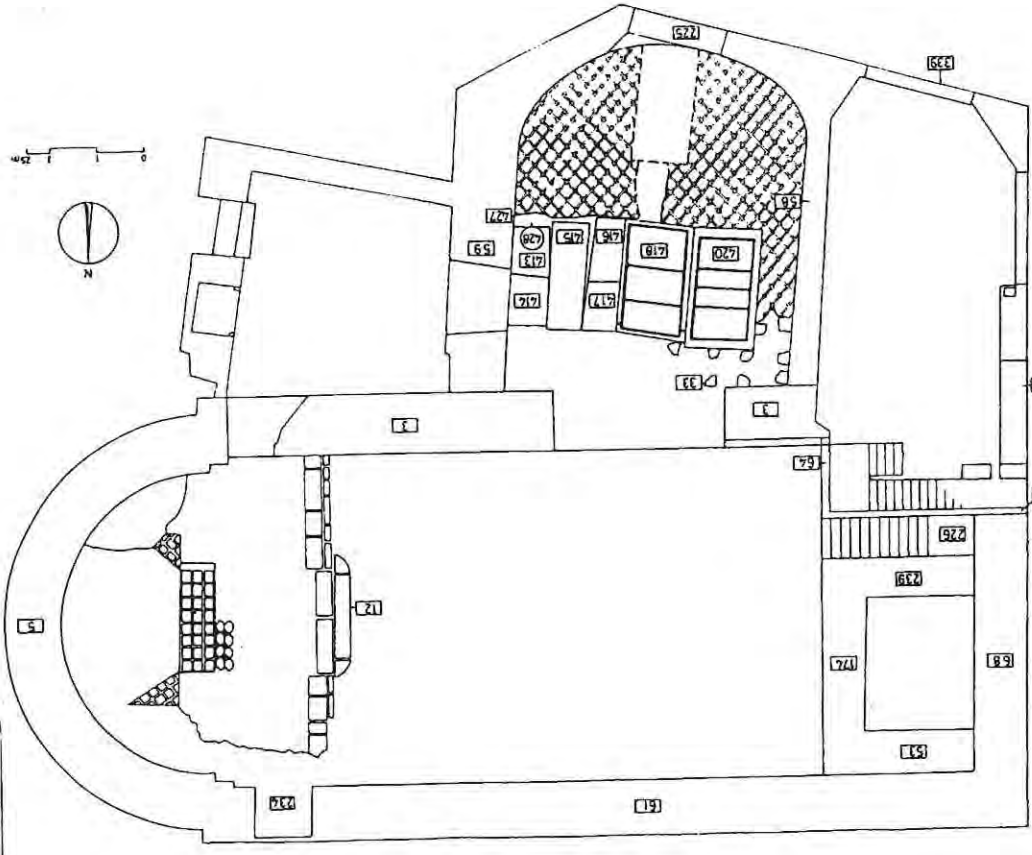

FIG 44

Planta dels vestigis trobats en la recerca arqueològica corresponents al tercer terç del segle XX
FIG 46

Planta dels vestigis trobats en la recerca arqueològica corresponents a l'inici del segle XX
FIG 45

FIG 47

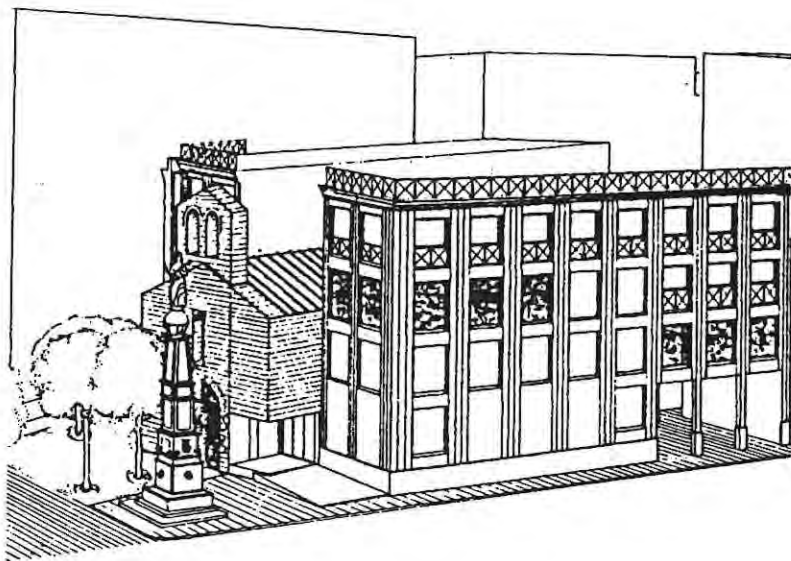
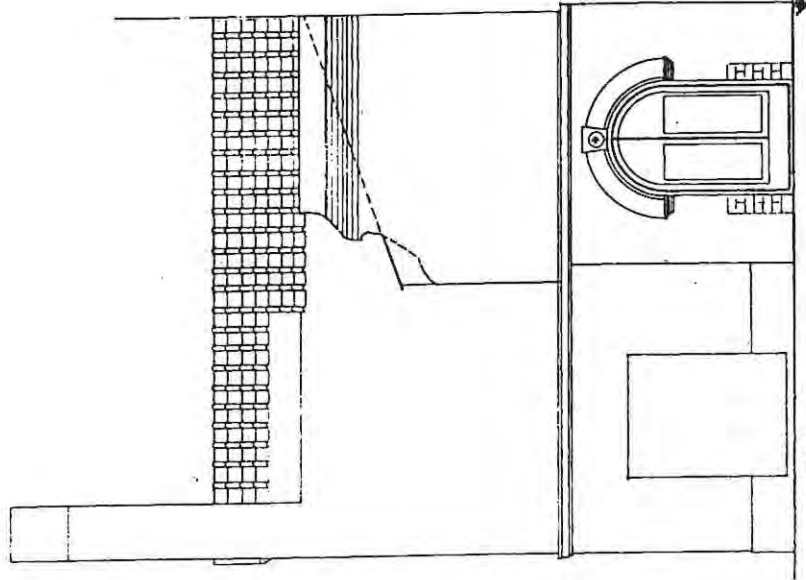
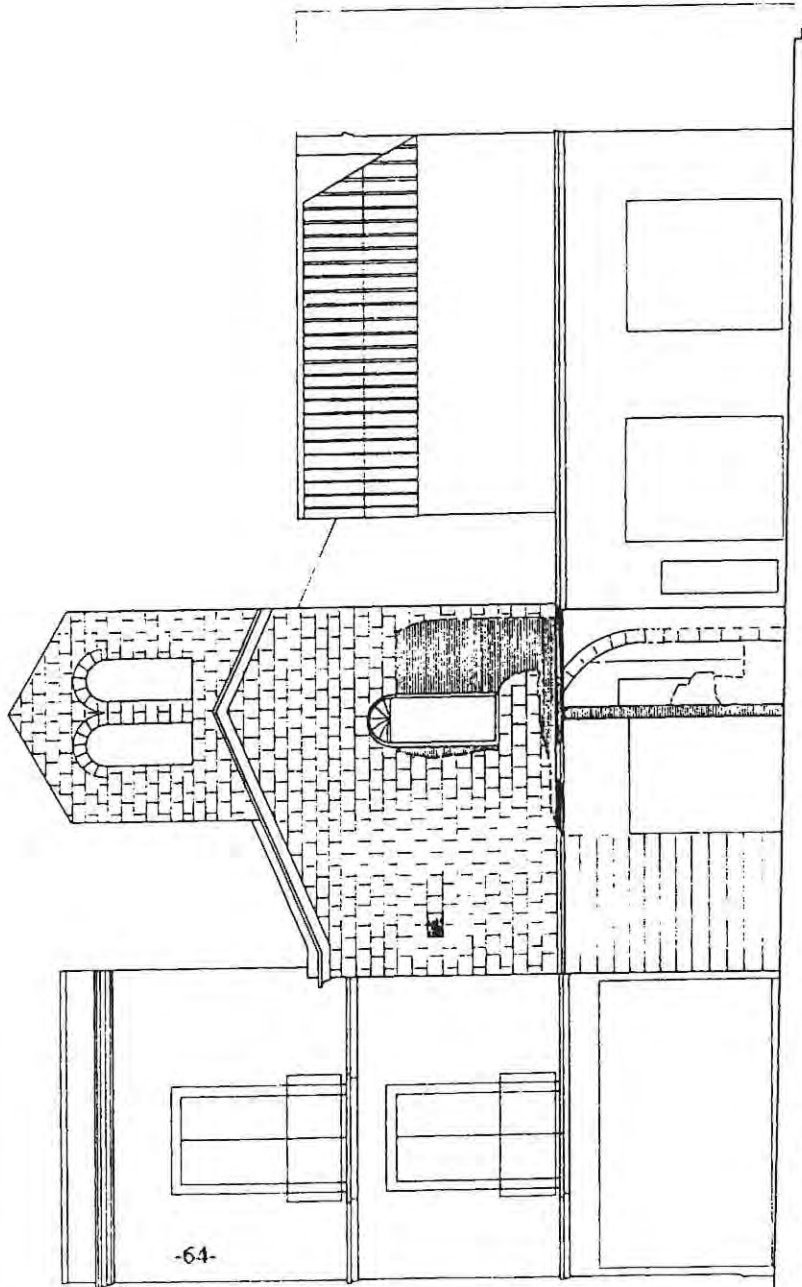

FIG 48

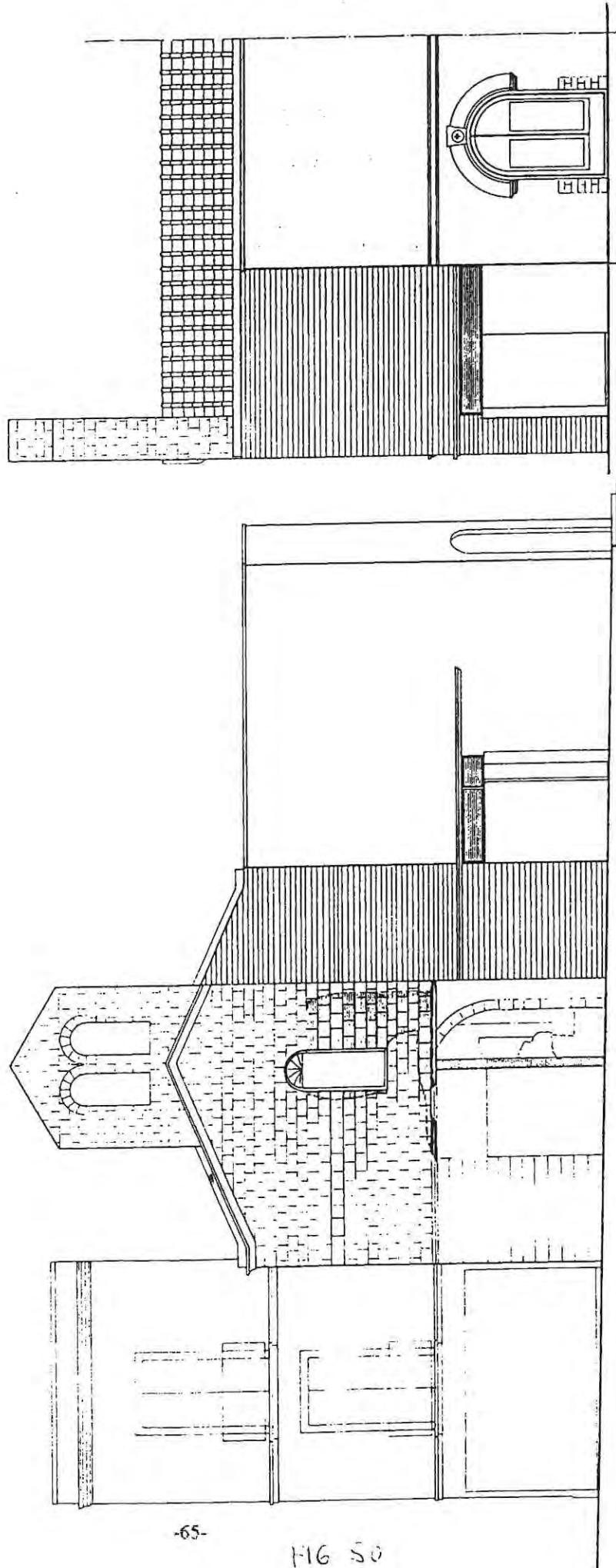

ALZADO LATERAL

ALZADO PRINCIPAL

ALZADO LATERAL

ALZADO PRINCIPAL

FIG 52

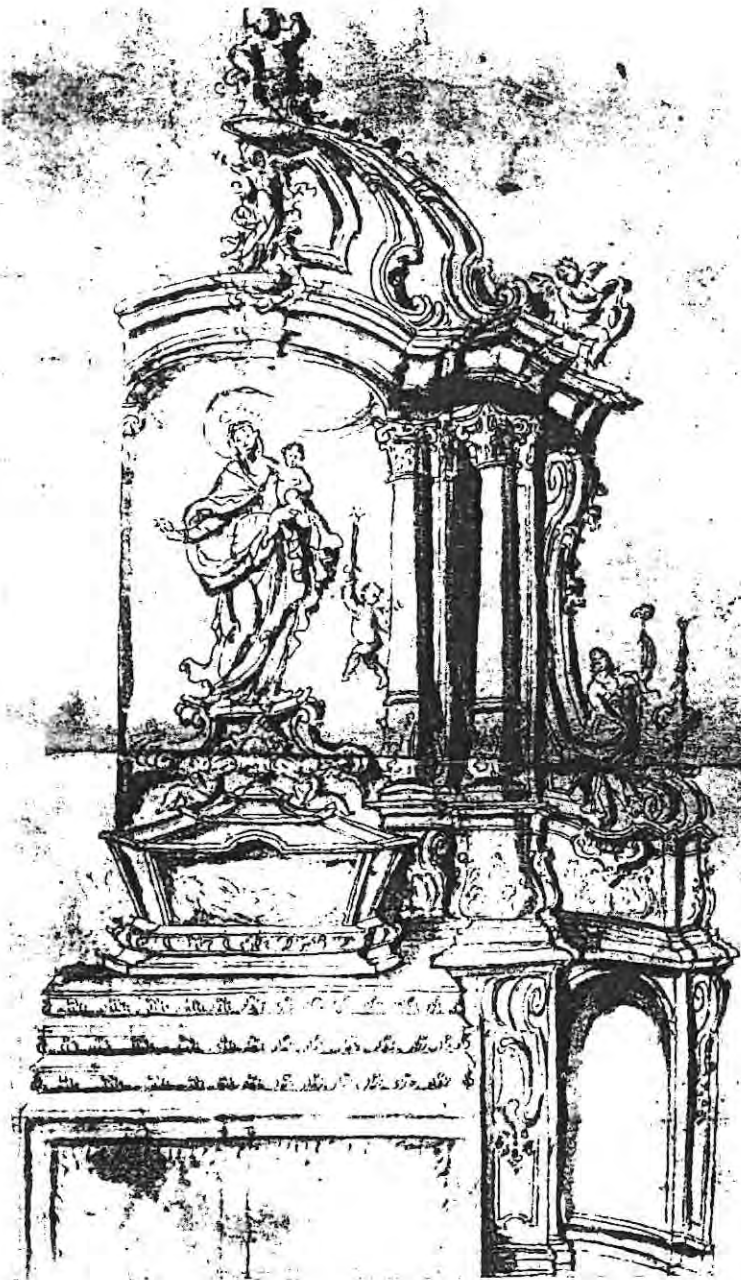

FIG 53

GOIGS A LA SANTA IMATGE DE CHRISTO

EN LO SEPULCRE, TROBADA, Y VENERADA EN LO
Hospital, è Iglesia de Sant Llatzer.

EN lo Sepulcre Senyor,
vos venim à visitar:
vullaunos sempre ajudar
ab remey, gracia, y favor.

Com las Marias venim
per ungirvos sepulcrat,
las arómas que oferim
son un Cor humiliat;
crehèm lo haveu de acceptar
com à Victima millor:
vullaunos sempre ajudar, &c.

Vos trobaren á saltar
las Marias, ab dolor;
vos ha acertat á trobar
nostra fortuna major;
troba, que voldèm cantar
per ser de infinit valor:
vullaunos sempre ajudar, &c.

La pedra se regirá
allà en vostra Sepultura;
se advertí, que se estová
aquí una paret molt dura:
saben pedras respectar
à Jesus Nostre Senyor:
vullaunos sempre ajudar, &c.

La pedra ja trastrornada,
sens colp de Mall, ni Martell,
troban la terra esponjada,
que apar un prodigi bell;
prop Vos se sab ablandar
la terra millor, que lo cor:
vullaunos sempre ajudar, &c.

Una Imatge trofejada
trauhen ab terra també;

V. Venit Maria Magdalene, & altera Maria.

O R E M U S.

Ineffabilem misericordiam tuam, Domine, nobis elementer ostende: ut simul nos, & à peccatis omnibus exentis, & à paenis, quas pro his mereamur, eripias. Per Christum Dominum nostrum. R. Amen.

Entrada: Per BERNAT PLA Estampet, al carrer dels Cotoners.

que lo vos es cosa probada,
desfervos pera ser be:
O qui os' sabés imitar
rompent lo Cor de dolor:
vullaunos sempre ajudar, &c.

Han juntat, ab art magnífich,
los bocins ab proporcio:
que en Vos que sou Rey pacífich,
es molt facil la unie:

Sapiemnos ajustar
al Cap, que es lo Redemptor:
vullaunos sempre ajudar, &c.

Las camas han allargat
de la Imatge, promptament;
pero després se han trobàt
de la mida antecedent;
que en Vos no hi ha, que esmenar,
per ser fet ab tot primor:
vullaunos sempre ajudar, &c.

La Imatge sou collocada
ab suficient decencia,
ara de nou Trasladata
ab tota magnificencia,
ahont vindrèm à clamar,
per despertar vostre Amor:
vullaunos sempre ajudar
ab remey, gracia, y favor.

TORNADA

En lo Sepulcre, Senyor,
vos venim à visitar:
vullaunos sempre ajudar
ab remey, gracia, y favor.

R. Videre Sepulcrum.

FIG 54

SANT. ERASME

BISBE, Y MARTYR.

AD VOCAT CONTRA LO
DOLOR DE VNTRE.

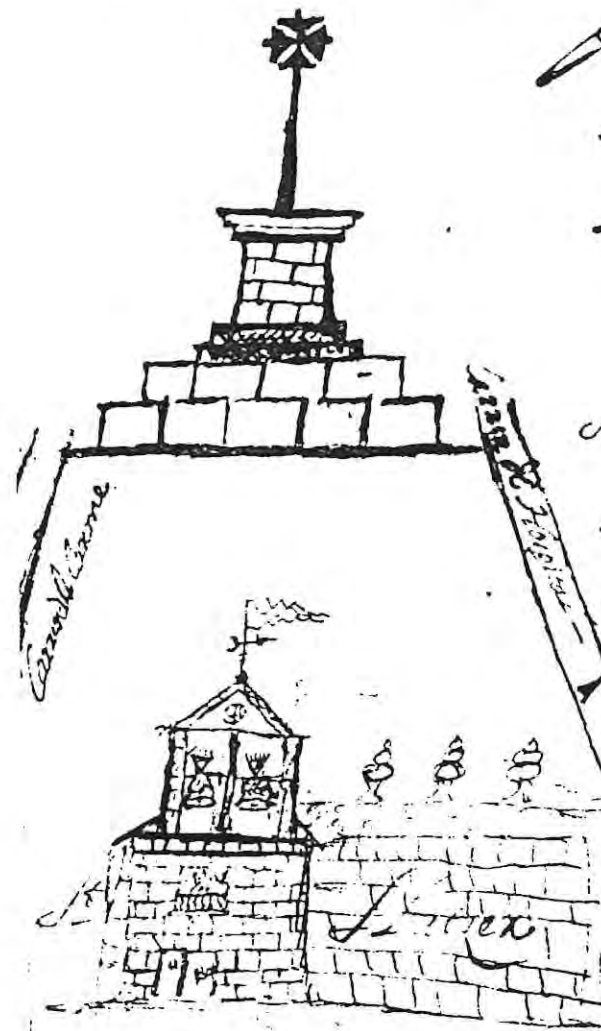
SAN LÁZARO

*Mendigo y leproso, abogado contra
lepra y toda especie de llaga. Se
venera en la Iglesia del hospital del
mismo nombre de Barcelona.*

FIG 55

FIG 56

Primeras cosas de la gran
 ca de el Comendado de Pedro Seposa

Pedro de...

Lo qual se
 y
 se da...

Un pedro...

Setenta...

lo loches...

quatro...

tra per...

ma...

La p...

men vers...

Pedro...

y Cam...

FIG. 57

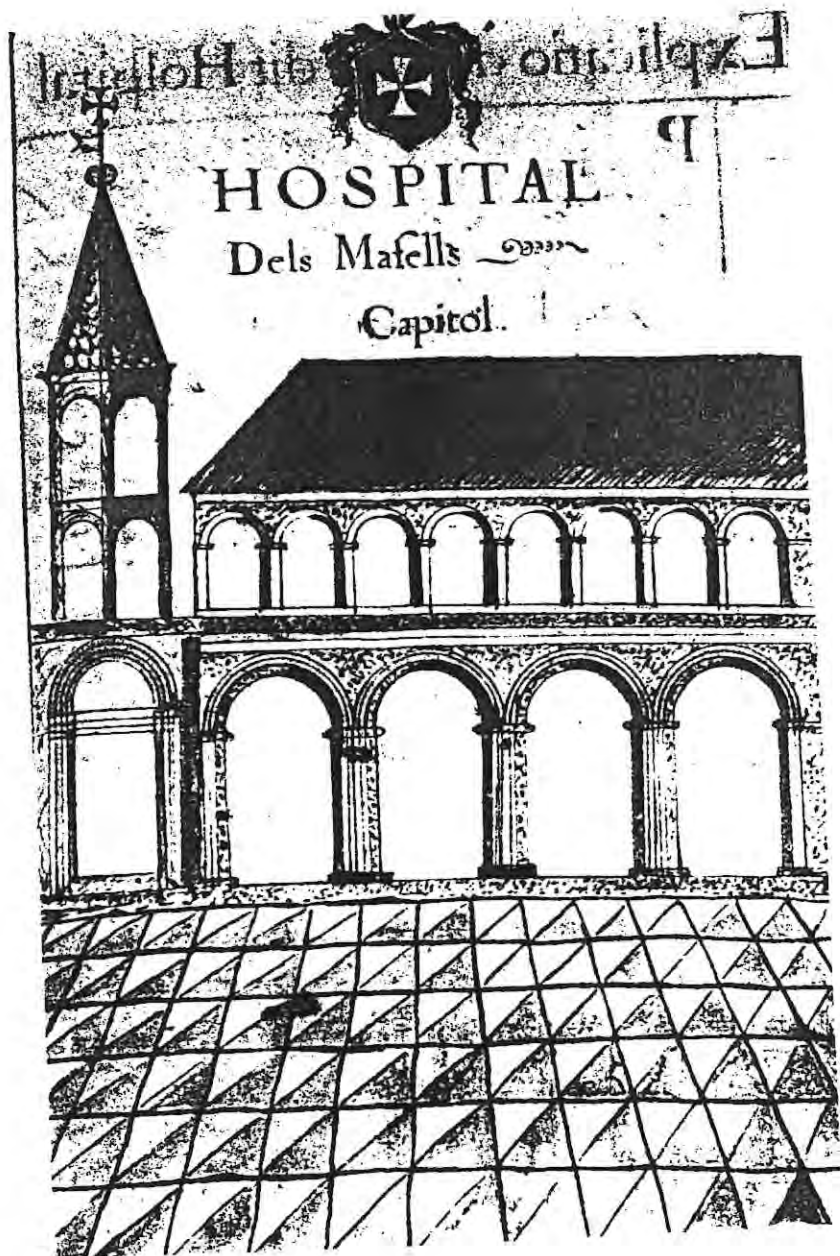

FIG 58

PROCEDÈNCIA DE LES IL·LUSTRACIONS

AMADES, J. *Històries i llegendes de Barcelona. Passejades pels carrers de la ciutat vella.*
FIG. 54, 55 i 56.

BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, J. et al. "Església de Sant Llätzer de Barcelona".
FIG. 1, 4, 5, 6, 9, 12, 15, 21, 22, 23, 24, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 46 i 48.

BUISAC CONESA, A.
FIG. 36 i 52.

CARRERAS CANDI, F. *Geografia General de Catalunya. La ciutat de Barcelona.*
FIG. 25.

CIERVO, J. "La capilla de San Lázaro".
FIG. 28 i 44.

FLORENSA FERRER, A. "La capilla románica de S. Lázaro".
FIG. 7, 26, 31 i 32.

----- *Conservación y restauración de monumentos históricos 1954-1962.*
FIG. 27 i 30.

GAVÍN, J. M. *Inventari d'esglésies. Barcelonès II. Barcelona capital I.*
FIG. 29.

HERNÁNDEZ-CROS, J. E.; MORA, G.; POUPLANA, X. *Arquitectura de Barcelona.*
FIG. 43.

JUNCÀ RAMON, J. M. *L'hospital de S. Llätzer. Notes històriques.*
FIG. 2, 8, 10, 11, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 33, 34, 47 i 57.

MADURELL MARIMÓN, J. M. "Obras artísticas hospitalarias barcelonesas".
FIG. 53.

PARICIO ANSUATEGUI, I; ROSELL COLOMINA, J. *Anàlisi tècnica i funcional del patrimoni immobiliari municipal.*
FIG. 13.

Projecte. Trabajos previos a la restauración: reutilización de la capilla de Sant Llätzer en el districte Ciutat Vella.
FIG. 3, 49, 50 i 51.

UDINA MARTORELL, F. "Els precedents de l'Hospital de Santa Creu".
FIG. 58.

Apèndixs

BREU HISTÒRIA DE LA LEPRA¹

La lepra és una malaltia infecciosa produïda per la microbacteriàcea *Mycobacterium leprae*. Aquest agent va ser descobert per l'investigador norueg Armauer Hansen l'any 1873, però fins als anys 30 del nostre segle no es va disposar de medicaments eficaços, les sulfamides, per a combatre-la. Malgrat la seva llegenda negra, és una de les malalties infeccioses menys contagioses que existeixen.

Les fonts egípcies permeten suposar que la lepra devia aparèixer entre el III i II mil·leni abans de Crist. Cap al 1850 a. C. es coneixia al Mediterrani Oriental. Freqüent a Palestina, era motiu d'impuresa legal (*Lev.* 13 i 14). També les fonts romanes en parlen des del començament de la nostra era, i al segle II s'havia estès per tot l'Imperi Romà, segurament transmesa pel seu exèrcit. Durant el segle IV es van crear en l'àrea mediterrània els primers establiments per a aquests malalts.

A l'any 583, l'assemblea de bisbes reunits en el concili de Lió va decidir crear cases per a leprosos extramurs de les ciutats, més per a aïllar-los de la resta de la societat que per a guarir-los, ja que se'ls considerava impurs. En època medieval es pensava que la lepra era un càstig diví i un signe extern de no portar una vida cristiana, tanmateix la medicina científica del mateix període creia que era produïda per l'aire o el menjar corromputs.

Com a proscrit, el leprós perdia tots els seus drets: els solters no podien casar-se i els casats havien d'abandonar la seva família. Fins i tot eren donats oficialment per morts i se'ls feia un funeral.

L'església va assumir la responsabilitat de mantenir els malalts, i va decidir al concili d'Orleans ocupar-se de la seva alimentació i de vestir-los. Les leproseries es van estendre per tota Europa durant el segle VI. Al principi, les colònies de leprosos es reduïen a unes quantes cabanes de fusta al voltant d'una capella. A partir de l'Alta Edat Mitjana la majoria es bastien al peu de les principals vies de comunicació i rutes de peregrins. Per millorar les seves condicions de vida, en alguns indrets el malalts podien demanar almoïna, aquest cas però no es donava a Barcelona. Per evitar els contagis havien de vestir una roba que els distingís, portar guants i anunciar la seva presència amb una campaneta o un picarol.

Durant l'època de les Croades (segles XI al XIII) la lepra es va propagar per Europa com una epidèmia, però en realitat el terme s'utilitzava per a qualsevol malaltia que produïa lesions a la pell, no reconeixent-se'n clarament els símptomes fins el segle XII o XIII. Avui en dia es pensa que la malaltia que tant es va estendre no era lepra sino sífilis, i per tant no hi hauria tants leprosos com es dedueix del gran nombre de leproseries edificades (a mitjans del XIII n'hi havia 20.000 a Europa). El fet de que molts croats emmalaltessin va fer que aquest mal deixés de considerar-se un pecat i esdevingués una "malaltia santa". A partir de llavors es va ajudar als malalts amb veritable amor cristià, es van suprimir els funerals per a

leprosos vius i el 1179, al tercer concili de Letran, es va establir que la lepra ja no era motiu de separació.

Per a defensar els leprosos i tenir-ne cura, va ser fundat a Jerusalem el 1120 l'Orde de Sant Llätzer, format per tres branques: cavallers armats, germans infermers i clergues. Es va posar sota l'advocació de Llätzer, personatge cobert de nafres que, segons l'Evangeli, va entrar al cel, o per l'episodi de Llätzer i el ric Epuló².

A l'Edat Mitjana, la lepra era una malaltia de declaració obligatòria. El responsable de comunicar-la era el rector de la parròquia a la que pertanyia el mesell. A partir del segle XIII, els malalts eren examinats per una comissió de metges al servei de la ciutat. Aquesta revisió era semblant a un procés judicial i en funció del seu estat de salut eren absolts i quedaven lliures o se'ls enviava a la leproseria. La sentència s'anotava en un document que calia presentar a l'hora d'ingressar a la institució i que tenia per finalitat evitar que els rodamons s'hi allotgessin de franc.

Cap a finals del segle XV, la lepra havia desaparegut pràcticament d'Europa, potser perquè la pesta va fer estralls entre els afectats per aquesta malaltia.

NOTES

¹*Crònica de la medicina*. Barcelona: Plaza y Janés, 1993.

²J. FUSTER, "Los antiguos hospitales de Barcelona desaparecidos", pàg. 248.

L'HOSPITAL DE SANT LLÀTZER

Des del període carolingi la paraula hospital, del llatí *hospitale*, hospitalari, de l'hoste, es va aplicar al lloc per a albergar peregrins¹. Solien construir-se extramurs, a la vora de camins, i eren necessaris per a allotjament de forasters, ja que les ciutats tancaven les portes a la posta de sol². No va ser fins molt més tard que la paraula hospital va significar també casa de guarició de malalts.

Els hospitals van aparèixer a Barcelona des dels primers temps de la reconquesta³, i eren fundats tant pel poder civil com per l'estament eclesiàstic.

Es creu que Santa Maria dels Malalts, nom amb que es coneixia l'hospital de Sant Llåtzer, dedicat a acollir leprosos, va ser el primer hospital pròpiament dit de Barcelona. Els leprosos a l'Edat Mitjana eren considerats els malalts per antonomàsia, per aquest motiu dels seus hospitals se'n deia "dels malalts". Aquesta denominació, que no porten altres hospitals, fa pensar que des del principi només va acollir pacients.

Altres poblacions catalanes disposaven també d'un hospital per a leprosos, per exemple Vic, del que es conserva l'ermita de Sant Jaume; Centelles, Manresa, Girona, Cervera... Aquestes institucions s'acostumaven a construir als afores de les viles per evitar els contagis, i a la vora d'algun corrent d'aigua, perquè es pensava que la humitat era beneficiosa per als malalts⁴.

L'hospital de leprosos de Barcelona va ser fundat pel bisbe Guillem de Torroja (1144-1171) per pròpia iniciativa o seguint les instruccions dels concilis que havien acordat que els prelats es fessin càrrec dels malalts de les seves diòcesis amb els béns de l'església⁵. Hi ha autors, com Roca, que pensen que la Casa dels Malalts va ser fundada al segle IX, però no hi ha cap constància ni documental ni arqueològica que ho confirmi. En canvi, a partir de finals del segle XII hi va haver moltes donacions destinades a l'hospital i als malalts que confirmen aquesta cronologia. L'any 1200 Guillem Grony en el seu testament donava al seu fill Pere un mas i dues peces de terra situades al costat de l'hospital, terres que havien pertangut a Marcús⁶, fundador a meitat del XII d'un hospital, la capella del qual es conserva, dedicat a recollir pobres. Uns anys més tard, el rei Pere va donar permís a Pere Moneder⁷ per a construir un forn de pa a prop de la casa dels malats. La zona es va anar poblant a poc a poc i a mitjans del XIII ja s'hi havia constituït un burg de certa importància.

És possible que per a assistir els malalts hi hagués un orde de tipus hospitaler. Així semblen demostrar-ho alguns documents, com el benifet de Bernat de Plegamans -o d'Olesa-, de 1218, i el testament de Marimon de Plegamans, de 1295. En qualsevol cas, aquesta comunitat no devia romandre gaire temps, perquè en les *Ordinacions* de Ponç de Gualba de 1326 que comentarem més endavant, ja no se'n fa esment. Confirma aquesta teoria el fet de que en 1344 la Cúria Episcopal autoritzés la presència dels delegats o nuncis dels hospitalers de Sant Llåtzer de Jerusalem per a recollir almoines per la ciutat⁸.

No tenim notícies sobre l'organització de l'hospital durant els primers temps. Sabem que a l'any 1324 es va parlar de traslladar-lo a un altre lloc:

"A las nonas de Janer 1324, in manuali Petri Venrelli Not[arii], fol 11, los Consellers fan procura per la qüestió que tenian, sobre que lo Administrador de la Capella dels malalts, ó lo Bisbe, y Capítol volian fer una nova obra per als Lebreros al Coll de la Creu per aportarlos allá, y á 12 de las chalendas de Febrer in dicto manuali fol 13 dos Ciudadans ordenats per los Consellers, y Consell á visitar, y regoneixer los pobres malalts Lebreros, presentan certa Requesta al Bisbe"⁹.

De la lectura del document anterior es desprén també que les condicions de vida dels malalts no devien ser gaire bones ja que, després de la visita, es van demanar explicacions al bisbe.

Dos anys més tard el bisbe Ponç de Gualba, com a conseqüència d'una minuciosa inspecció de l'hospital, va dictar unes *Ordinacions* al notari Ramon Dachs per tal de subsanar les deficiències observades. Aquesta nova reglamentació, per la qual s'havien de regir a partir d'ara l'administrador, el rector i els malalts, tenia com a finalitat evitar els abusos, que es detallen al document i són principalment de caràcter econòmic, a que s'havia arribat en l'administració de la institució. Els seus encarregats estaven gestionant l'hospital en benefici propi, deixant en segon terme les necessitats dels malalts. També es tenia poca cura de la seva salut espiritual. Un dels ardits havia estat reduir el nombre de leprosos per a incrementar els beneficis nets dels administradors.

Aquestes *Ordinacions* es recullen en dos documents¹⁰:

-*Procuratio dicti hospitalis Sancti Lazari*, del 28 de febrer de 1326

-*Ordinatio hospitalis et capelle Infirmorum Barchinone*, de 27 de novembre del mateix any.

Les disposicions que fan referència a la capella i al rector ja s'han comentat al capítol corresponent.

Pel que fa a l'organització de l'hospital, fins aquell moment el rector de la capella era també el seu administrador. A partir d'ara aquests dos càrrecs recauran en persones diferents: el rector s'ocuparà només de la capella, i l'administrador, que podrà ser laic -això és una novetat- haurà de retre comptes un cop a l'any al bisbe. Aquí s'originaria l'obligació de portar els Llibres de Comptes, encara que el més antic localitzat per Aurora Pérez Santamaria és de 1379. Ambdós càrrecs eren elegits pel bisbe amb el consentiment del Capítol.

La mala situació dels leprosos als hospitals devia ser general, perquè l'any 1337 en una constitució sinodal del bisbat d'Elna es lamentava l'estat d'abandonament en que es trobaven aquestes institucions, moltes de les quals s'havien enderrocades víctimes d'una voracitat inqualificable (sic), i es donava providència per a que els edificis fossin restaurats, es restituïssin els seus béns i es possessin administradors honorats¹¹.

Tornant a les *Ordinacions*, l'administrador no havia de considerar seva cap cosa que pertangués a l'hospital. Si sobrés res, hauria de quedar a l'hospital.

El primer administrador de l'hospital va ser Bernat Mir, un laic discret i fidel que devia comptar amb la confiança del bisbe, ja que havia estat encarregat per ell, junt amb altres veïns, d'informar-lo dels fets que hi esdevenien. La majoria dels seus successors però, seran clergues.

L'administrador disposava d'amplis poders: era el representant del bisbe a l'hospital, i se li confiaven tots els béns, drets i pertinences de la institució per a conservar-los i administrar-los. A grans trets, havia de rebre tot allò que es lliurava a l'hospital: ofrenes, almoines... Les donacions i vendes a l'hospital havien d'anar acompanyades d'un document legal on el donant renunciés al seu bé en favor de l'hospital. També havia de fer inventari un cop a l'any de totes les possessions, i havia de poder donar raó en qualsevol moment de tot allò que havia d'administrar. La seva autoritat s'estenia també als emfiteutes de l'hospital. A ell se li havien de lliurar tots els censos i fruits de propietat de l'hospital de que gaudien.

Quinze anys després, el bisbe Ferrer d'Abella va haver d'advertir seriosament al procurador per alguns excessos que s'havien comès, exigint l'estricta observança de les *Ordinacions*. L'any 1343 nomenava procurador Pere de Bramona. Les disposicions eren les mateixes, però algunes es desenvolupaven una mica més. En la seva vessant de director, l'administrador era l'encarregat de fer complir les disposicions legislatives referents a l'hospital, i n'era la màxima autoritat. A canvi de la seva feina, el procurador rebia, segons estableix Ponç de Gualba:

-Pa i vi: tant com necessités. Dos diners diaris per a menjar i altres coses que li calguin. (Aquesta quantitat se suprimirà més endavant).

-Tantes "pietanças" (àpats extraordinaris) com els malalts, i 50 sous per a vestits. (El bisbe Ferrer duplicarà aquesta quantitat).

Pel que fa a les normes d'admissió de malalts, gràcies a les noves ordinacions s'anul·lava l'antic sistema segons el qual s'acollia un nombre reduït de leprosos per a augmentar els beneficis. A partir d'aquest moment se-n'han d'admetre tants com permetin les rendes de la casa, establint-se un ordre de prioritats: en primer lloc els de Barcelona, després els de la diòcesi, els de Catalunya i per últim els altres, fos quina fos la seva procedència.

En les *Ordinacions* s'establia que els malalts que disposessin de recursos -els reebuts- paguessin, per a així poder estendre l'assistència als malalts pobres, que eren admesos gratuïtament, sense que se'ls pogués exigir, com fins llavors, que sortissin a demanar almoïna.

En quant a les normes de conducta dels malalts, Ponç de Gualba va anul·lar una disposició anterior que obligava els malalts a fer vot de pobresa, castedat i obediència. El bisbe creia que els malalts havien d'acceptar la seva malaltia, ja que aquesta els ajudaria a salvar la seva ànima.

Els leprosos, abans d'ingressar, havien de comptar amb l'assentiment dels administradors d'almoïnes de la seu i dos prohoms de Barcelona que garantissin la seva bona conducta. Aquesta mesura implicava una discriminació envers els foranis ja que, tal com

indica Pérez Santamaria, els malalts coneguts i amb bons antecedents, tindrien preferència sobre els desconeguts.

Els malalts havien de ser alimentats del pa que es donava d'almoïna i del vi de l'hospital. Es feia una olla comú per a tots ells, llevat del cas que algú patís una dolència especial. Si l'administrador ho creia convenient, podia donar setmanalment a cada malalt dotze sous, en desquit dels companatges i viandes, proporcionant-los, a més, els lavatges i altres medicaments.

Les principals fonts d'ingressos de l'hospital eren les donacions testamentàries. Als testaments, a més de tenir en compte els parents, se solia llegar una part dels béns a les esglésies parroquials, capelles sota l'advocació del sant de la devoció del difunt, i als hospitals. Altres fonts d'ingressos són les detallades en els Llibres de Comptes, però aquests només comprenen el període 1379-1395. Aurora Pérez analitza el Llibre de Comptes que comença el 20 de maig de 1379 i acaba el 30 d'abril de 1380. Inclou:

- 1). Ingressos per la venda de pa (són els més quantiosos).
- 2). Ingressos per bacines, donatius recollits pels baciners a les esglésies.
- 3). Llegats, que podien ser en metàl·lic o en roba de llit.
- 4). Ingressos per la venda de blat, vi, faves, palla, llegums, farratge, canyes, taronges i altres fruites.
- 5). Ingressos per censos, aniversaris i àpats.
- 6). Ingressos de la capella.
- 7). Ingressos per lloguer de cases.
- 8). Ingressos per quantitats degudes a l'hospital.
- 9). Ingressos per entrades d'establiments.
- 10). Ingressos per robes venudes.
- 11). Ingressos procedents dels malalts.

El balanç d'aquest any va ser positiu.

Els ingressos per censos permeten conèixer les propietats que tenia l'hospital, on les tenia i de quina mena de propietats es tractava, i el seu règim d'explotació. També inclou les cedides en règim emfitèutic. Per exemple, en l'any esmentat en tenia a Sant Boi, a Sant Joan Despí (deu propietats), a Cornellà i una casa en un extrem de l'hort de l'hospital. D'altres no s'especifica on són. Les propietats podien ser masies amb camps, cases amb horts, vinyes i parcel·les per a conreus. Aquestes últimes són les més nombroses.

Pel que fa als ingressos de la capella, aquests provenien de les ofrenes dels fidels assistents a misses i altres oficis religiosos, i també de col·lectes, canongies, comunions, Salpàs (el dissabte de la vigília pasqual), adoració de la creu en Divendres Sant i venda de ciris. A tall d'anècdota, Amades¹² diu que era freqüent que cada forner fes una almoïna a Sant Llàtzer consistent en un pa setmanal, per a que el protegís de tornar-se mesell, ja que es pensava que la malaltia podia ser produïda per un excés de calor. El valor del pa va ésser reduït més tard a diner.

Les despeses de l'hospital es poden classificar de la següent manera:

- 1). Despeses ordinàries de l'hospital.
- 2). Ús dels diners procedents dels censos, i el lliurat per aniversaris i àpats.
- 3). Despeses en bodega, vinyes i treballs agrícoles.
- 4). Despeses de la capella.
- 5). Despeses en obres, reparacions de cases.
- 6). Sous del personal de servei.

En les despeses de la capella s'inclou tant el material necessari per la celebració d'actes litúrgics (farina, oli, ciris...) com el que es pagava als sacerdots i escolans per misses i altres oficis litúrgics.

Pel que fa al personal al servei de l'hospital cal distingir entre el personal fixe i el llogat de forma eventual. El fixe estava format per l'administrador i preveres de la capella, la serventa, la clauera, els missatgers, els jornalers i l'esclau.

De serventa només n'hi havia una, la qual cosa vol dir que no devia haver molts malalts. De vegades es llogava una altra per a que l'ajudés amb la bugada.

Els jornalers s'ocupaven de tota mena de treballs agrícoles o de manobre, en aquest cas sota les ordres d'un mestre d'obres.

Hi havia altres treballadors que s'encarregaven del que Pérez anomena "serveis especials": són els informadors i els baciners. Els informadors eren veïns de l'hospital, pagats per aquest, que donaven notícies de l'establiment al bisbe sota jurament, mentre que els baciners s'encarregaven de demanar almoïna per a l'hospital en algunes esglésies. Aquestes persones eren una institució en els hospitals medievals, ja que eren centres que practicaven la caritat i vivien d'ella. Feien la seva feina a canvi d'un àpat.

L'hospital tenia un esclau que només es coneix a través del Llibre de Comptes. Era l'encarregat de realitzar els treballs més feixucs: feines agrícoles, de transport etc. Només se'l cita com a eina de treball i referint-se a les peces de vestir i la seva assignació. No se'n parla mai pel seu nom. L'hospital el mantenia i el vestia, però no tenia cap sou, només rebia petites quantitats els diumenges, graciabes, que més endavant es van suprimir. L'administrador Rosselló li donava dos o tres diners els diumenges. Cathalà, en canvi, deia que aquesta assignació l'havia establert el seu predecessor en el càrrec i es mostrava contrari. Finalment la va suprimir sense donar explicacions.

En el Llibre de Comptes queda reflectit el tracte que rebia l'esclau per part de l'administrador: una de les moltes vegades que el primer va arribar embriac, es van barallar i va amenaçar al funcionari de calar foc a l'edifici. L'administrador va demanar ajuda al veïnat i entre tots el van lligar. A rel d'això va fer fer unes calces de ferro amb una cadena per immobilitzar-lo. L'esclau es va negar a menjar durant uns dies. Potser el desencadenant d'aquesta reacció seria la supressió de la petita recompensa dominical.

Pel que fa a la forma de vida dels malalts, es poden deduir algunes coses a partir dels Llibres de Comptes. La caritat es demostrava acollint-los a l'hospital, només amb això ja

s'acomplia el deure moral envers ells. La seva vida espiritual era més important que la material. Ponç de Gualba va establir que tots els malalts havien de rebre el mateix tracte i la mateixa alimentació. En els temps d'aquest bisbe hem vist que hi havia dues menes de malalts: els reebuts, que aportaven una quantitat en ingressar, i els pobres, que no aportaven res. L'any 1379 ja no hi havia reebuts, però no sabem des de quan.

Els malalts i el personal de servei, incloent l'administrador, menjaven el mateix: pa, vi i "companage", fiambre que acompanyava el pa. Es comprava formatge, blat, fruita, carn, tot en petites quantitats, excepte l'arròs i l'oli. El fet que no es comprés mai més de mitja lliura de carn fa pensar que aquesta es cuinava amb altres aliments o s'utilitzava per a fer brous. Per a sopar sovint es comprava peix. Pa i vi no escassejaven, al contrari, el pa sobrant es venia i constituïa l'ingrés més important de l'hospital¹³.

En determinades festivitats litúrgiques s'obsequiava els malalts amb àpats extraordinaris anomenats "pietanças" i se'ls donava un diner. Aquestes eren quinze a l'any. També rebien un àpat especial si estaven greus o tenien febre. Els 12 diners setmanals per a "companage" es podien gastar en llancetes per a sagnar i matèries per netejar les nafres.

No s'ha pogut, a partir dels documents, saber com vivien els malalts, si podien o no sortir, com era la leproseria, si disposaven d'habitacions individuals o d'una sala comú, ni de quina assistència mèdica disposaven: només una vegada es diu que el metge va visitar una malalta i sabem que es feien sagnies. En realitat, l'únic que podien esperar els malalts era la mort.

Es creu que l'hospital es trobava a l'actual carrer de l'Hospital i que constava de planta i pis, però segons els Llibres de Comptes tenia dependències també a l'actual carrer del Carme i a la plaça del Pedró, on hi havia casetes baixes, a una de les quals vivia el rector. S'esmenten també *la claveria, la casa de l'administrador, la pallissa, el rebost, i la casa del verger o el celler*. Per l'apartat d'*obras de reparacions de cases, portas i tancadures* dels Llibres de Comptes sabem que aquestes cases necessitaven reparacions a finals del XIV. El conjunt, que disposava també d'una bassa i horts, estava separat de l'exterior per una tàpia.

L'any 1401 els hospitals de Barcelona es van unificar amb la intenció d'unir sota una sola administració les rendes de tots ells. Sant Llútz es va incorporar a l'Hospital de la Santa Creu el 27 de juny per decisió del Capítol presidit pel bisbe Joan Ermengol. A l'acta d'agregació el bisbe i els Canonges declaren que

"donen i cedeixen al nou Hospital de la Santa Creu i als seus directors i administradors l'hospital de Santa Margarida, també anomenat Casa de Malalts, del qual ells tenien el govern i administració, junt amb tots els seus hospicis, edificis i béns mobles, immobles i semovents qualsevols i onsevulla que sien, amb els drets i accions que de present i en l'esdevenidor li pertanyin"¹⁴.

Amb aquest canvi, la situació material dels malalts va empitjorar: ara eren marginats socials i econòmics.

De l'any 1410 sembla datar la formació d'un carrer "assats prop de l'hospital dels mesells" que seria l'actual de Sant Llützer, quedant així delimitada "l'illa de l'hospital de Santa Margarida" que es cita als fogatges de finals del segle XV.

Durant aquest segle es va establir en l'hospital o en una casa veïna, un grup de dones que, més endavant, amb la butlla de Sixte IV, es van constituir en comunitat de monges de Sant Jeroni. Utilitzaven com a lloc de culte l'altar de Santa Margarida de la capella, motiu pel qual eren conegudes per Margaridoies. La documentació no està clara ni pel que fa a la data ni al lloc de la seva ubicació. Obviarem les dades contradictòries que proporcionen els diferents autors que han tractat el tema de passada (Verrié¹⁵, Roca¹⁶, Solà¹⁷, Florensa¹⁸, Ainaud¹⁹, Pérez Santamaría²⁰, Fuster²¹), i utilitzarem l'obra de Vergés, que ha fet un estudi monogràfic sobre la història de les Jerònimes²².

Sembla ser que al voltant de 1426, Brígida Tarré -fundadora de la comunitat, que va presidir fins 1451- i tres companyes es van establir en una casa que pertanyia a la família de la primera i que es trobava al costat de l'hospital. Entre 1455 i 1457 la Cúria diocesana va autoritzar les Beates a constituir-se en comunitat i a posar una petita campana a la capella si obtenien el consentiment de la Santa Seu i dels administradors de l'hospital. Van adoptar la regla del Tercer Orde Franciscà.

Segons els documents, al 1468 vivien en un carreró a prop de l'hospital i eren 6. Potser van haver d'abandonar la casa de Brígida després de la seva mort. Al 1470 eren 12 i se'ls va cedir part de l'hospital. A partir de 1474 les dependències que ocupaven eren insuficients i van demanar usar-lo tot. El consell, segons les *Rúbriques de Bruniquer*, es va haver de plantejar traslladar els leprosos a l'hospital de Sant Macià.

"A 7 de Noembre 1474, perque les dones recluses de S. Geronim estavan stretes en companyia dels masells, perço se tracta de mudar los masells a l'Hospital de S. Mathia.²³"

Dos anys i mig després

"A 24 d'abril de 1477 se tracta de que les monges de Santa Margarida se mudassen à la Casa de l'hospital de Sant Mathia, y las ditas monjas se deyen las donas reclusas sots regla de les Geronimes, y à 16 d'agost, la Ciutat los donà dit loc de Sant Mathia.²⁴"

notícia que s'amplia més endavant

"A 24 de Abril 1477, à instancia de la Reyna, y de altres personas, los Consellers proposaren en Trentenari si la Ciutat consentiria que la Casa del Hospital de S. Mathia, en que alguns pobres jauen als vespres, unit al de S. Creu fos otorgat à les dones recluses, que per novella provisió del Papa novament son constituïdes sots regla dels Gerònims, las quals volen à lur despesa obrar Casa per ellas en dit Hospital, è encara lexaran loc per los dits pobres, yls tindran los lits nets, y à 25 de dit lo Consell de cent ho remet à Trentenari, y à 6 de Maig ho tractan en Trentenari, qui ho remet à personas, y à 16 de Agost atorgaren dit Hospital de St. Mathia à dites donas."²⁵

Uns anys després, segurament el 1484, es va efectuar la permuta i se'ls va cedir l'hospital de S. Macià a canvi del de Santa Margarida que elles ocupaven, tornant aquest a

utilitzar-se com a llatzaret. En aquest punt la data de les *Rúbriques* deu estar equivocada perquè parla de 1584, tot i que al document anterior el canvi sembla imminent.

"A 14 d'abril 1584, las monjas Geronimas cambiaren son convent per lo hospital de Sant Mathia que era del General, y dexant lo de Santa Margarida entraren en lo convent ahont vuy se troban que era lo hospital de Sant Mathia subjecte al Gen(en blanch), y en lany 1587, ja havitavan son Convent cerca lo Portal de Sant Antoni.²⁶"

El que crida l'atenció de tots aquests fets és, primer, que les Jerònimes quan van abandonar la casa de Brigida es traslladessin a l'hospital, ja que sembla que mai van tenir cura dels malalts; segon, que anessin envaint-lo conforme augmentava el nombre de membres de la comunitat fins arribar a fer fora els seus primitius ocupants malgrat ser només dotze. Tampoc no està clar on van viure els malalts mentre les monges ocupaven l'hospital. A les *Rúbriques* es diu que es va plantejar el trasllat dels leprosos a Sant Macià, però no sabem si el canvi es va dur a terme.

Ambdós hospitals, el de Santa Margarida i el de Sant Macià, devien tenir imatges als seus patis, perquè

"A 4 de octubre 1474, Ordinacio que nenguns juguen als Patis dels Hospitals de Sant Mathia, y de Santa Margarida per reverencia de les Imatges dels Sants quey son, y à 20 de Febrer 1455 (sic) es altra²⁷"

Durant el primer terç del segle XV, la lepra va augmentar a Catalunya, i el Consell dels Trenta va tractar en 1434 sobre la necessitat de traslladar l'hospital fora de la ciutat, a un hort propietat del barber Pere Bellit més enllà del Portal Nou, però es va desestimar perquè era un lloc humit²⁸ i malsà, perjudicial per la salut dels malalts i dels servents que, en aquestes condicions, no hi voldrien treballar. Es va calcular que l'obra costaria uns 6000 florins que havia de pagar l'Hospital de la Santa Creu²⁹. Considerant a més que un hospital major atreuria més malalts i per tant més despeses, finalment es va decidir no fer-lo, però l'edifici va quedar petit i, contradient-se amb les normes establertes per Ponç de Gualba, es va veure obligat a acollir només malalts del bisbat de Barcelona, "pero que aquesta ordinació no fos publicada ab veu de crida, mas que fos reduhida en escrits."³⁰

"A 12 de Noembre 1434, los Consellers, y Promens deliberaren que en lo Hospital de la Santa Creu nos acullissen masells sino del Bisbat, ys tracta de fer lo Hospital de masells foral Portal nou, y digueren no convenia per ser malsà.³¹"

Amades³² indica que com a acte de penitència i per promences era corrent anar una temporada a tenir cura dels malalts i servir a l'hospital de leprosos.

L'hospital de Sant Llàtzer també va ser utilitzat temporalment com a hospital militar, perquè

"A 16 de Mars 1666, en Concell apar, que lo hospital dels masells de S. Llatzer fou restituhit al Hospital Gen. de S. Creu, lo qual Hospital de S. Llatzer antes estava ocupat per los soldats malalts.³³

Al segle XVIII la Junta de l'Hospital de la Santa Creu es va veure obligada a arrendar una part dels baixos de l'asil de leprosos per satisfer les seves necessitats econòmiques, destinant el pis principal a habitació de les religioses i el segon a infermeria. Al carrer del Sant Llàtzer, en la porta que donava pas als safareigs, hi havia un escut del segle XVIII amb les armes de l'Hospital de la Santa Creu³⁴. Aquest va ser l'últim edifici que va ocupar l'hospital.

Segons Amades³⁵, l'hospital va servir de punt de reunió de cinc-cents patriotes armats que havien de llençar-se al carrer per combatre la guarnició napoleònica en el moviment d'independència que no va arribar a esclatar, notícia que també recull Imbert³⁶.

L'hospital disposava d'un fossar que va sobreviure fins l'any 1821. L'atri va ser enderrocat per engrandir la plaça del Pedró.

Juncà publica³⁷ unes ordinacions de 1822 on s'indiquen les "obligacions del Hermano y Hermana destinats per la Administració del Hospital Genl. de Sta. Creu al Hospital de St. Llatzer per cuidar y assistir als pobres malalts masells". Consten de tretze punts i, de manera resumida, diuen:

1) Els germans i germanes estan destinats a la cura i assistència dels malalts i han de fer amb tota caritat i amor.

2) S'han de llevar a tres quarts de sis els mesos de juny, juliol i agost, i la resta de l'any a tres quarts de set, excepte si hi ha algun malalt que necessiti atenció especial.

3) Quan entri a la sala ha d'obrir les finestres per a que s'airegi, deixant una finestra del sostre oberta "excepto no fes molta intemperie".

4) S'ha d'ocupar de que el metge o el cirurgià curin les nafres als malalts, de donar-los les medecines a les hores establertes i de que aquestes no faltin, de tenir-les sota clau, així com les benes i de recollir-les per a que no es perdin i fer-les rentar.

5) No es permet als malalts que s'estiguin a les habitacions de les malaltes ni al revés. Cada sexe pot pujar al seu terrat corresponent.

6) Han de procurar que els malalts que puguin vagin a missa i a la tarda resin el rosari.

7) Han d'acompanyar dilluns, dimecres i dissabtes no festius als malalts d'ambdós sexes -per separat- que puguin a passejar pels afores de la ciutat per paratges on no hi hagi gent. Només en aquestes condicions poden sortir els malalts de l'hospital.

8) Ha de fer, juntament amb el vicari, un inventari de roba de llit i donar una còpia al roper de l'hospital.

9) Avisaran de qualsevol incidència al Vicari.

10) El Vicari s'ha d'ocupar de que es compleixin les normes anteriors.

11) Si algun frare cau malalt, se'l traslladarà a l'enfermeria de l'Hospital General i serà substituït en la seva feina per un altre.

12) "Com los malats del dit Hospital acostumian pasarhi anys en ell..." se'ls ha d'explicar la doctrina cristiana i ocupar-se de que rebin els sagraments.

13) Ha d'haver una còpia d'aquestes ordenances en l'habitació de cada monja o frare i el vicari de l'hospital també en tindrà una.

Després de 1823 l'hospital, que havia ocupat tota l'illa de cases, es va veure reduït a un edifici de dues plantes -la d'abaix per a religiosos i la de dalt per a malalts- a la cantonada dels carrers del Carme i Sant Llätzer. S'ha de tenir en compte que el nombre de malalts havia disminuït considerablement: el 1847 només n'hi havia deu, cinc homes i cinc dones, a càrrec d'un religiós, un cambrer, una minyona i el capellà³⁸, mentre que el 1895 només n'hi havia dos o tres, a càrrec d'un sacerdot i una germana de la caritat.

L'hospital va seguir al carrer del Carme fins que els malalts van ser traslladats a Horta el 1904.

NOTES

- ¹J. FUSTER, "Los antiguos hospitales de Barcelona desaparecidos", pàg. 241.
- ²C. MARTINELL, "Les hôpitaux", pàg. 52.
- ³C. MARTINELL, "Els hospitals medievals catalans", pàg. 109.
- ⁴C. MARTINELL, "Les hôpitaux", pàg. 52.
- ⁵J. FUSTER, *op. cit.*, pàg. 247.
- ⁶A. C. B. *Liber Antiquitatum Sedis Barchinone*, vol. I, fol. 94v-95, doc. 226. Citat per A. PÉREZ SANTAMARÍA, "El hospital de San Lázaro o casa dels malalts o masells", pàg. 79.
- ⁷El carrer del Carme segons PI i ARIMON es deia carrer d'en Monader.
- ⁸F. SOLÀ MORETA, *La parròquia de Nostra Senyora del Carme de Barcelona*, pàg. 37.
- ⁹*Rúbriques de Bruniquer*, vol. V, capítol LXXV: "Hospitals y cosas respectants à Pobres, y à pietat Christiana, y Repenedidas", pàg. 37.
- ¹⁰La part d'aquest capítol que fa referència a les *Ordinacions* i a l'anàlisi dels Llibres de Comptes està tretxa d'A. PÉREZ SANTAMARÍA, *op. cit.*
- ¹¹F. SOLÀ, *op. cit.*, pàg. 29.
- ¹²*Històries i llegendes de Barcelona. Passejades pels carrers de la ciutat vella*.
- ¹³És estrany que la gent comprés i consumís sense escrúpols el pa sobrant d'un hospital de malalts contagiosos.
- ¹⁴F. SOLÀ, *op. cit.*, pàg. 38.
- ¹⁵"La capilla de San Lázaro", pàg. 102.
- ¹⁶*Ordinacions del Hospital General de la S. Creu*, pàg. 38.
- ¹⁷*Op. cit.*, pàg. 38-39.
- ¹⁸"La capilla románica de San Lázaro", pàg. 14.
- ¹⁹*Catálogo monumental de España. La ciudad de Barcelona*, pàg. 296.
- ²⁰*Op. cit.*, pàg. 115.
- ²¹*Op. cit.*, pàg. 248.
- ²²*Les Jeròntmes de Barcelona i la seva història*.
- ²³*Rúbriques de Bruniquer*, vol. V, cap. LXXV, "Hospitals y cosas respectants à Pobres, y a pietat Christiana, y Repenedidas", pàg. 41.
- ²⁴*Rúbriques de Bruniquer*, vol III, cap XLII, "Iglesias, capellas y Monastirs, y Religiosos sub isto titulo comprehenditur la casa de las Egipcias, y la de Arrepentidas", pàg. 78.
- ²⁵*Rúbriques de Bruniquer*, vol. V, cap. LXXV, "Hospitals y cosas respectants à Pobres, y a pietat Christiana, y Repenedidas", pàg. 42.
- ²⁶*Rúbriques de Bruniquer*, vol III, cap XLII, "Iglesias, capellas y Monastirs, y Religiosos sub isto titulo comprehenditur la casa de las Egipcias, y la de Arrepentidas", pàg. 96.

- ²⁷*Rúbriques de Bruniquer*, vol. III, cap XLIII, "Reliquies de sants, jubileus, è Indulgencias, y cosas respectants veneraciò, y honra de festes, è imatges de Sants", pàg 164.
- ²⁸Tanmateix, abans hem vist que les leproseries se solien construir en llocs humits perque es pensava que era beneficiós per als malalts.
- ²⁹F. SOLÀ, *op. cit.*, pàg. 39-40.
- ³⁰Citat per SOLÀ, *ibidem*, pàg. 40.
- ³¹*Rúbriques de Bruniquer*, vol. V, cap. LXXV, "Hospitals y cosas respectants à Pobres, y a pietat Christiana, y Repenedidas", pàg. 39.
- ³²*Op. cit.*
- ³³*Rúbriques de Bruniquer*, vol. V, cap. LXXV, "Hospitals y cosas respectants à Pobres, y a pietat Christiana, y Repenedidas", pàg. 53.
- ³⁴F. P. VERRIÉ, *op. cit.*, pàg. 103.
- ³⁵*Op. cit.*
- ³⁶*Erasmus de Gonima, 1746-1821. Apuntes para una biografia y estudio de su época*, pàg. 130.
- ³⁷*L'hospital de Sant Llätzer. Notes històriques*, Anex I, pàg. 42-44.
- ³⁸A. PI ARIMON, *Barcelona antigua y moderna*, pàg. 312.

ELS ALTRES HOSPITALS DE BARCELONA

Hem vist a l'apartat anterior que els hospitals durant l'Edat Mitjana podien ser creats tant per l'estament eclesiàstic -format per la Mitra i el Capítol-, com pel civil, representat per la Ciutat i les jerarquies del seu govern.

L'hospital eclesiàstic més antic el va fundar el sacerdot Guitardus en una casa de la seva propietat a la vora de la Canònica (actual baixada de la Canonja), al costat de la galilea de la catedral romànica, amb la que es comunicava¹. L'edifici es va ampliar el 1024 gràcies als donatius del Bisbe Deodat i els seus canonges, transformant-se en asil i hospital de peregrins². Més endavant es va arruinar, però en 1045 Ramon Berenguer I i la seva primera esposa Elisabet van emprendre la reconstrucció o restauració lliurant diverses dotacions. Entre altres, li van atorgar els delmes procedents dels molins de la marge dreta del Besòs cap a Barcelona³. També van protegir l'hospital el bisbe Humbert (1083) i Sant Oleguer (1133), que va fer donació dels llits i la roba de tots el capellans que morissin, excepte la de seda⁴. Ramon Berenguer III el va donar esplèndidament i hi va morir el 1131.

Altres llegats posteriors i la intervenció contínua del Capítol de la Seu van tenir com a conseqüència el canvi de nom, passant de dir-se Hospital d'en Guitard a Hospital de la Canonja, i més sovint Casa de l'hospital de la Seu, de la Santa Creu, (advocació de la Catedral), i de Santa Eulàlia, patrona de la ciutat.

Per altra part a finals del segle XII o començaments del XIII, Pere Prim i la seva esposa havien començat a acollir en unes cases de la seva propietat malalts pobres. Aquestes estaven ubicades a la cantonada dels que després serien els carrers Egipciaques i Hospital, a prop de l'hospital de leprosos. Sobre aquesta base, el canonge Colom va fundar l'hospital que duia el seu nom. El Papa Honori IV⁵ va concedir a aquest hospital i al seu fundador la protecció de l'Església.

L'any 1208 Jaume I el Conqueridor va cedir l'edifici de l'hospital de la Canonja a la confraria creada per Pere Nolasc, origen de l'orde de la Verge de la Mercè, per a fundar-hi el seu primer convent⁶. Els béns de l'hospital van ser transferits al d'en Colom⁷. En el seu testament, datat l'any 1229, Colom nomenava Berenguer de Planes el seu hereu i administrador de l'hospital. Uns anys més tard, l'hospital va començar a ser administrat pel bisbe i el Capítol⁸.

Maties del Vilar va fundar a la plaça del Pedró l'hospital de Sant Macià, destinat a casa de maternitat, que abans de 1378 era administrat pel Capítol⁹. El fet de que l'edifici es trobés fora muralles i en un lloc bastant solitari facilitava l'abandonament de nadons no volguts. Aquests eren batejats, es buscava per alimentar-los una dida o una cabra, i se'ls anomenava "infants del comú"¹⁰.

El poder civil administrava dos hospitals que van conservar els noms dels seus fundadors: Bernat Marcús i Pere des Vilar.

Bernat Marcús va crear el seu hospital el 1147, a la cruïlla del camí del Vallès i la riera de l'Arenal, per als viatgers que entraven o sortien de Barcelona, sobre tot els correus, que entre els segles XIII i el XVII van prendre com a seu de la seva confraria la capella, fundada el 1166 dintre del recinte de l'hospital i dedicada a la Verge¹¹. L'any 1335, una butlla papal datada a Avinyó concedia indulgències a tos els qui fessin almoines a l'hospital o procuressin pel seu bé¹², però el 1338 l'hospital va passar grans dificultats: les rendes que Bernat va destinar a l'hospital eren insuficients per a cobrir les despeses i l'any següent els administradors el van passar al Consell de Cent per 100 sous barcelonins¹³.

Ja havíem comentat que es tenia el costum de situar al costat dels camins d'accés a les poblacions les institucions que tenien cura dels malalts: a Barcelona el d'en Marcús, el d'en Colom i el de Sant Llätzer ho confirmen.

El segon dels hospitals regits pel Municipi era el de l'Almoina de la Ciutat, també anomenat d'En Pere Desvilar, fundat el 20 d'abril de 1308 en unes cases propietat de Desvilar situades al pla d'En Llull a la vora del pont de Sant Daniel i junt a les Menorettes clarises. Era l'organització hospitalària més completa anterior a l'hospital de la Santa Creu¹⁴. Disposava d'oratori, dormitoris, infermeries, cuines i cellers, amb el seu corresponent mobiliari, aixovar i estris de cuina. Després de la mort del fundador va passar al seu germà i després, complint una disposició testamentària, al Consell Municipal dels Còsols del Mar o Prohoms barcelonins¹⁵. Aquesta disposició prohibia explícitament que quedés sota el règim de cap persona eclesiàstica. La ciutat tenia cura de la conservació de l'edifici, que va ser restaurat el 1370¹⁶. Més tard es va dir de Sant Pere i Santa Marta, i va ser un dels edificis enderrocats per Felip V per a construir la Ciutadella. Va ser reedificat entre 1735 i 1747 i les seves rendes van passar al de la Santa Creu l'any 1841¹⁷.

A primers del segle XIII hi havia un hospital per a peregrins i viatgers pobres amb una capella dedicada a Sant Nicolau de Bari, on es va allotjar Sant Francesc d'Asís el 1211. Més tard en aquest lloc es va fundar el convent de franciscans¹⁸.

A finals del segle XIV es va veure la necessitat d'unificar totes aquestes institucions. Barcelona va ser capdavantera en aquest aspecte, perquè molt més endavant, a finals del segle XV, Ferran el Catòlic va signar un decret on ordenava l'agrupament de tots els hospitals que no complissin certes condicions¹⁹.

L'11 de febrer de 1401 el Consell de Cent va aprovar una moció segons la qual s'havia d'intentar reunir en un de sol tots els hospitals barcelonins, integrant-hi les seves rendes i fundacions, perquè individualment amb prou feines podien sobreviure. Per a això calia posar-se en contacte amb el bisbe i el capítol de la catedral. Amb aquest objecte es van designar dos consellers i dos prohoms: Com a conseqüència d'aquestes gestions, el 15 de març de 1401 es van reunir a la Sala del Trentenari els consellers i prohoms anomenats Savall, Marimon, Bussot, Roure i Gualbes, i simultàniament al Palau Episcopal, amb el bisbe i el Degà del Capítol, els capitulars Castanyer, Gomir, Fornells, Tous, Matamala, Vallès, Pineda, Rodonyà, Folquer, Pujol, Carbonell i Tormo²⁰. Les dues reunions van fructificar i es va firmar davant el

notari Bononato Gil la concòrdia per a constituir l'Hospital o Casa de la Santa Creu. Es va decidir instal·lar-lo al d'en Colom i altres solars situats al Raval, perquè aquest era el més gran i el millor situat, entre el segon i tercer recinte amurallat. Els hospitals fusionats van ser el d'en Colom i el d'en Vilar -o Sant Macià-, depenents de les autoritats eclesiàstiques, i el de Pere Desvilar -o Santa Marta- i Marcus, que depenien del Consell de Cent, amb tots els seus béns, pertinences i drets. Més endavant es van unir el de Santa Margarida (27-6-1401), depenent del bisbe, i el de S Eulalia del Camp, que depenia del Prior de l'ordre de Sant Agustí²¹. Aquest últim, fundat per Berenguer de Plegamans el 1155 i reedificat el segle XIII per Berenguer de Canet, va ser destruït pels propis barcelonins durant la guerra contra Joan II per evitar que caigués en mans dels enemics, ja que es trobava molt extramurs²².

La unió va ser aprovada i confirmada per butlla de Benet XIII, datada a Avinyó el 5 de setembre de 1401.

Es va construir un edifici de nova planta sota l'advocació de la Santa Creu, en record dels antics drets del bisbe i el Capítol, però administrat per funcionaris municipals elegits pel Consell de la Ciutat. La cerimònia d'inici de les obres va ser presidida pel bisbe Joan Armengol el 17 d'abril de 1401 i es van col·locar quatre primeres pedres, portades en processó des de l'obra de la Seu a l'antic solar d'En Colom: una la va posar el rei Martí l'Humà; altra la seva esposa, la reina Maria; la tercera l'havia de col·locar Martí el Jove, fill dels anteriors, rei de Sicília, però en la seva absència se'n va ocupar Jaume de Prades, oncle del rei. L'última la van col·locar els representants del poder eclesiàstic i el poder civil²³.

Les obres van començar per l'ala de llevant i la cantonada que la unia amb la del nord i van prosseguir a bon ritme els quinze anys següents. La primera pedra de la nau de ponent no es va col·locar fins cent anys després, el 26 d'octubre de 1511. Les seves proporcions eren més grans que les de qualsevol altre hospital dels existents en aquell moment. El seu nucli, obra de Guillem Abiell, havia de consistir en un requadre format per quatre ales d'edifici aixecades al voltant d'un gran pati. Aquesta disposició es va realitzar per primera vegada el segle XIV a l'Espluga de Francolí²⁴. S'havia d'afegir un claustre interior a l'entorn del qual es construïen les dependències complementàries: cuina, safareigs, forn, farmàcia i la capella.

Els consellers van seguir amb interès la construcció de l'edifici i van permetre l'extracció de material de la pedrera municipal, destinada en principi només per a obres municipals o de prestigi per a la ciutat. També el rei Martí va col·laborar cedint a l'obra la pedra que es trobava al camp de la Drassana, disposta per a la construcció del palau reial que Pere el Cerimoniós havia projectat. L'aportació d'aquests materials i altres donacions, entre elles 10.000 florins d'or d'Aragó donats pel penúltim pontífex del cisma, Benedicte XIII, van permetre enllestir la primera fase del projecte²⁵. Quatre anys després d'iniciats els treballs, ja s'havien aixecat les naus per als malalts, que van ser utilitzades de seguida. Només faltava cobrir-les, i Pere Cardona, el prior de l'hospital, va contractar amb Antoni Fàbregas, fuster de Barcelona, la fusta de la coberta²⁶.

Les naus eren llargues i de proporcions esveltes, amb coberta de fusta a dues vessants sostinguda per arcs diafragma apuntats, similars als dormitoris dels monestirs de Poblet i Santes Creus. Aquestes ales donaven impressió de més altura perquè s'aixecaven sobre una planta baixa, amb volta d'aresta per tal de resistir el pes. Les sales del pis superior, de sostres alts i ben ventilades, eren les dedicades als malalts, mentre que les inferiors, encara que també eren aptes per a aquesta finalitat, van ser utilitzades més aviat com a magatzem i serveis secundaris, per exemple per allotjar als bojos²⁷.

El mateix any 1401 devia començar-se la capella, -independent de l'hospital com és habitual a Catalunya²⁸- amb la façana orientada al carrer d'en Colom que ja començava a dir-se de l'Hospital. Tenia un atri que va desaparèixer al segle XVIII i estava presidida per un retaule amb les imatges de l'emperador Constantí i la seva mare Santa Helena, relacionats amb l'advocació de la Santa Creu²⁹. La porta està coronada per una imatge de pedra de la caritat, feta al segle XVIII per Pau Costa.

L'any 1406 es va contractar a preu fet el claustre baix, que havia d'envoltar el pati, entre el prior i Guillem Abiell, mestre de cases, però com que encara no s'havia aixecat la quarta nau de l'hospital, ni s'aixecaria, també el claustre va quedar només amb tres ales.

El 1415 l'obra principal s'havia enllestit i es firmava una època de les últimes despeses del cos principal de l'edifici³⁰. Les obres, amb modificacions i ampliacions respecte al pla original, es van perllongar durant els segles XVI i XVII. Són visibles les diferències de construcció, sobre tot en els contraforts, molt més primis i audaços els primers erigits³¹.

La connexió entre ambdues plantes es fa per mitjà d'escales angulars amb voltes i baranes de pedra³². Cada ala tenia el seu altar visible des de tots els llits. Al segle XVI algunes parets i arcs, de pedra vista, van ser decorats amb pintures de grisalla³³, i es va construir la façana del carrer de l'Hospital, d'estil plateresc -que era una novetat a Barcelona- però mantenint al centre la làpida gòtica commemorativa de l'inici d'obres³⁴. Aquesta façana és la continuació de la part existent de l'antic hospital d'en Colom, i servia d'unió entre aquest i l'atri i la façana de l'església. A meitat del mateix segle es van construir les naus de ponent seguint l'esquema de les ja realitzades. Les obres en aquesta part de l'edifici encara duraven al segle XIX. A partir de 1830 es va afegir a aquest nucli primitiu l'edifici de la part de llevant.

Un cop acabada la primera fase de l'hospital, institució sanitària modèlica per l'època, van concòrrer malalts de tot arreu, fins i tot estrangers, motiu pel qual reis i papes li van concedir privilegis especials que n'augmentessin les rendes. Llavors era costum cedir als hospitals una part de les deixes dels testaments, la qual cosa ajudava a finançar-los, però la font més important d'ingressos la va crear Martí l'Hunà disposant que quedessin en propietat de l'hospital els béns dels malalts que hi morissin. Per tal d'evitar abusos en l'administració d'aquests béns, es van dictar unes Ordinacions el 1417 que establien les obligacions de tot el personal de l'hospital, des del metge al cuiner, i també els càstigs pel seu incompliment³⁵.

La necessitat d'aconseguir diners per a cobrir les despeses va fer que els administradors de l'Hospital demanessin que els fos concedit

"que venint en la dita ciutat comedians o representants comedies, no pogan representar aquelas sinó serà en la loc aont lo dit hospital o los administradors d'aquel, los donara i assenyalara, de modo, que al dit hospital lin puga redundar lo profit que en otras parts se podria haver i acostumar de pagar los qui van a veure i oir las ditas comedias.³⁶"

El lloctinent del rei Felip II, Ferran de Toledo, va concedir a l'hospital de la Santa Creu el privilegi de construir un teatre, que rebé el nom de Santa Creu, el 3 d'abril de 1579 i va ser el primer que va tenir Barcelona. Es va erigir a correccuïta un edifici de fusta sense sostre, a l'estil dels *Corrales*, davant de la porta de Trentaclaus, però amb les presses, els administradors de l'hospital no va demanar permís a l'ajuntament i aquest el va fer enderrocar, operació en la que es va invertir una hora. Més endavant es va construir un altre amb tots els permisos, i finalment el 1618 se'n va fer un d'obra. El nom va sobreviure fins al segle XIX, en que va passar a dir-se Principal.

Formant un conjunt amb l'hospital es troba la casa de la Convalescència, erigida entre el 1629 i 1680 gràcies a uns importants llegats de ciutadans, sobre tot de Lucrecia de Gualba i Pau Ferran el 1649³⁷. Es va construir a l'angle nordoest de l'antiga edificació. Aquesta casa, que es pot considerar la primera de rehabilitació del país, es desenvolupa entorn d'un claustre o pati porticat de doble planta. La baixa té voltes ogivals, però l'ornamentació és renaixentista i barroca. Al centre hi ha un templet sobre l'antiga cisterna, amb una imatge de Sant Pau, de pedra, obra de Lluís Bonifaç. Està decorat amb un arrambador de rajoles obra de Llorenç Passoles (1680-81), amb passatges de la vida de Sant Pau al gran vestibul, i amb motius decoratius més senzills a les parets del claustre, les escales i les sales superiors. Es destaca al pis la capella barroca amb volta pintada potser per Viladomat.

L'edifici de l'Hospital va ser comprat per l'I.E.C., d'acord amb la Diputació i l'Ajuntament, per establir-hi la Biblioteca de Catalunya, quan es va traslladar al nou recinte de l'Hospital de Sant Pau, obra de Domènech i Montaner.

NOTES

¹F. P. VERRIÉ, "Los hospitales barceloneses anteriores al de la Santa Cruz", pàg. 177.

²F. UDINA MARTORELL, "Els precedents de l'Hospital de Santa Creu", pàg. 18.

³C. MARTINELL, "Els hospitals medievals catalans", pàg. 124.

⁴C. MARTINELL, *ibidem*, pàg. 124.

⁵Segons VERRIÉ, *op. cit.*, pàg. 178, però Honori III segons C. MARTINELL, *ibidem*, pàg. 124.

⁶UDINA, *op. cit.*, pàg. 19.

⁷VERRIÉ, *op. cit.*, pàg. 177.

⁸VERRIÉ, *ibidem*, pàg. 178.

⁹VERRIÉ, *ibidem*, pàg. 178.

¹⁰J. FUSTER, "Los antiguos hospitales de Barcelona desaparecidos", pàg. 244.

¹¹VERRIÉ, *op. cit.*, pàg. 179.

¹²UDINA, *op. cit.*, pàg. 19.

¹³FUSTER, *op. cit.*, pàg. 250.

¹⁴VERRIÉ, *op. cit.*, pàg. 180.

- 15 UDINA, *op. cit.*, pàg. 20.
- 16 VERRIÉ, *op. cit.*, pàg. 180.
- 17 MARTINELL, *op. cit.*, pàg. 125.
- 18 MARTINELL, *ibidem*, pàg. 124.
- 19 MARTINELL, "Les hôpitaux", pàg. 53.
- 20 UDINA, *op. cit.*, pàg. 21.
- 21 MARTINELL, "Els hospitals medievals catalans", pàg. 125.
- 22 VERRIÉ, *op. cit.*, pàg. 178.
- 23 VERRIÉ, *ibidem*, pàg. 181.
- 24 MARTINELL, "Les hôpitaux", pàg. 54.
- 25 VERRIÉ, "El hospital de la Santa Cruz", pàg. 183.
- 26 VERRIÉ, *ibidem*, pàg. 183.
- 27 MARTINELL, "Les hôpitaux", pàg. 63.
- 28 MARTINELL, "Els hospitals medievals catalans", pàg. 130.
- 29 VERRIÉ, *op. cit.*, pàg. 184.
- 30 VERRIÉ, *ibidem*, pàg. 183.
- 31 VERRIÉ, *ibidem*, pàg. 183.
- 32 MARTINELL, "Els hospitals medievals catalans", pàg. 127.
- 33 MARTINELL, *ibidem*, pàg. 126.
- 34 MARTINELL, *ibidem*, pàg. 127.
- 35 VERRIÉ, *op. cit.*, pàg. 185.
- 36 Citat per J. M. MENA, *Historias notables de Barcelona*, pàg. 108.
- 37 MARTINELL, *op. cit.*, pàg. 126.

L'ENTORN DE LA CAPELLA

En aquest apartat s'inclouen una sèrie de fets que no tenen relació directa amb la capella, però sí amb el seu entorn més immediat: la plaça del Pedró i els carrers que l'envolten.

EL MONUMENT DE SANTA EULÀLIA I LA PLAÇA DEL PEDRÓ.

La tradició diu que va ser aquí on Santa Eulàlia, patrona de Barcelona, va ser crucificada per ordre de Dacià en una creu en forma d'X, i on va tenir lloc el miracle de que una nevada cobrís el seu cos nu. Un pedró amb una creu a sobre recordava el fet i donava nom a la plaça. El veïnat tenia una devoció especial per Santa Eulàlia i se li retia culte a la capella de Sant Llàtzer. L'any 1670 els consellers de la ciutat van decidir substituir l'antic monument per una piràmide coronada per una imatge de la Santa com a agraïment pels molts favors que la ciutat havia rebut de la seva patrona. Benet Parés, qui havia de realitzar l'encàrrec, va dibuixar el monument en la paret blanca del pati de l'hospital de Sant Llàtzer i va fer un model de fusta. Un cop acceptat el projecte, es va posar la primera pedra el 14 de setembre de 1672. L'obra es va inaugurar el 29 de novembre de l'any següent, la qual cosa el converteix en el monument més antic de la ciutat. La imatge de Santa Eulàlia era encara provisional, de fusta. L'any 1685 els consellers van encarregar una imatge en pedra que substituís la de fusta, molt malmesa. Sembla que la va dur a terme Lluís Bonifàs i va ser enllestida el 1687.

Durant la guerra civil el cap de la imatge va rodolar per terra, però va ser recollit i donat al Museu d'Història de la Ciutat. La imatge actual, de 1952, va ser esculpida per Frederic Marès.

Del pedró sortien els cotxes i diligències que anaven als pobles del pla del Llobregat. A la plaça va estar instal·lat fins l'any 1882 el Mercat de Sant Antoni. Les parades van anar envaint els carrers veïns: Carme, l'Hospital, Sant Antoni, Botella, Cera..., motiu pel qual l'Ajuntament va acordar construir l'actual edifici, obra mestra de l'arquitectura del ferro projectada per Rovira i Trias.

EL FOSSAR DE SANT LLÀTZER.

Hem vist que el cementiri de Sant Llàtzer va desaparèixer l'any 1821. L'eliminació dels cementiris parroquials té el seu origen en una *Real Cédula* de Carles III decretada en 1787. El rei pretenia que els morts s'enterressin en cementiris generals que s'havien de construir als afores de les ciutats per qüestions sanitàries, però per diversos motius durant molts anys es va fer cas omís.

L'actitud de l'Església va ser un dels principals obstacles amb que van topar els ajuntaments, ja que municipalitzar el servei li suposava una important perdua econòmica. A més, els terrenys que ocupaven els fossars pertanyien a les parròquies, i en convertir-se en places públiques els seus propietaris demanaven una indemnització. També els ciutadans s'hi oposaven, reivindicant el dret a ser enterrats allà on vulguessin.

A Barcelona el conflicte es va resoldre gràcies a un pacte entre l'administració civil i l'eclesiàstica. El bisbe de Barcelona Josep Climent (1766-1775), anticipant-se a les disposicions reials, havia fet construir un cementiri al costat de la Ciutadella per la part més allunyada de Barcelona. Va ser destruït l'any 1813 per l'exèrcit napoleònic i reconstruït el 1816 pel bisbe Pau de Sitjar, que el va engrandir i monumentalitzar amb una entrada i una capella. El bisbe volia tenir-ne jurisdicció exclusiva, però finalment es va arribar a un acord i la seva junta es va formar amb eclesiàstics i membres de l'Ajuntament. El Cementiri de l'Est va permetre tancar els de les esglésies i construir places al lloc que ocupaven.

La principal mesura per urbanitzar aquests espais va ser dictada per l'autoritat militar i data del 12 de març de 1816. Deia que s'havien d'"empedrar simultàniament tots els cementiris que existeixen dintre d'aquesta ciutat, rebaixant en un moment tots els que hi ha elevats".

El desmantellament del fossar del Pedró, segons Campmany, va ser obra dels propis veïns, davant la indecisió de l'administració.

"Amb picots i aixades i amb llurs carros, homes i nois van treure el fossar dels Llatzerins que hi havia al mig de la plaça. A més, el veïnat reuní una brigada de presidiaris per a aplanar el terreny, fer l'empedrat i la resta que fos essencial a completar l'urbanització i cobrir les perjudicials i inútils sepultures. Així, gràcies a l'actuació dels veïns s'aplanà i anivellà el fossar i s'engrandí la plaça, quedant l'església de Sant Llàtzer afrontant en ella després de tret l'atri que l'enlletgia¹".

Per guanyar més espai es va parlar també de suprimir la piràmide de Santa Eulàlia, els graons i la reixa que l'envoltaven i traslladar la imatge de la santa a l'atri de l'església de les Jerònimes amb una làpida que expliqués tot el procés, però aquest projecte no es va dur a terme.

LA FONT DEL PEDRÓ.

El dia 7 de juny de 1825 la *Real Junta* encarregada de les obres de conducció d'aigües va col·locar la primera pedra de la mina projectada pel mestre d'obres José Mas des de Montcada a Barcelona, i al cap de pocs mesos brollava aigua de les fonts de la ciutat. Una d'elles va ser la de la Plaça del Pedró, col·locada a la mateixa piràmide de Santa Eulàlia, que va ser desmuntada i traslladada davant de la paret de l'església de Sant Llàtzer. La inauguració es va fer coincidir amb el dia de la patrona, el 12 de febrer de 1826, i va ser presidida pel capità general Bernaldo de Quirós, Marquès del Campo Sagrado, juntament amb el governador de la plaça i el comandant de les tropes franceses de guarnició a Barcelona.

A la piràmide es van fixar làpides de marbre blanc amb inscripcions que explicaven l'esdeveniment.

EL PORTAL DE SANT ANTONI.

A mitjans del segle XIV es va veure la necessitat d'ampliar el recinte emmurallat per incloure el raval, que s'anava urbanitzant paulatinament al llarg dels camins. Aquest nou

pany de muralla, anomenada de Pere III, abastava la Rambla, el Paral·lel i les actuals rondes de la Universitat, Sant Antoni i Sant Pau. Entre el segon i tercer recintes es protegien hortes, l'hospital de Sant Llàtzer, el monestir de carmelites, el de Sant Pau del Camp i les Drassanes. Un dels seus portals es va construir molt a la vora de l'hospital de Sant Llàtzer i va rebre el nom de porta d'en Cardona. Més endavant va ser conegut com a Portal de Sant Antoni. Estava protegit per dues torres: la de Sant Urbà i la de Sant Iu, i va ser acabat l'any 1377. Aquí se solia donar la benvinguda als visitants il·lustres que arribaven a Barcelona per la Carretera Reial i a través seu entraven a la ciutat les comitives reials per la importància de la via a la que donava accés.

També era el punt de partida dels Tres Tombs.

POBLAMENT DEL RAVAL

El Raval va trigar molt en urbanitzar-se i poblar-se. A finals del segle XV la part edificada no arribava a una quarta part de l'extensió total protegida per la muralla. La zona habitada es concentrava en el triangle format pels carrers de l'Hospital, Carme i Rambla, i la resta eren horts que van perviure fins el segle XIX. Un dels esdeveniments que va portar gent a viure al Raval va ser la demolició de gran part del barri de Ribera per a la construcció de la Ciutadella a partir de 1716. Altre impuls el va donar la introducció de la indústria de les indies: la primera fàbrica es va construir el 1737. El 1768 n'hi havia 22. El Raval es va anar poblant d'obriers que volien viure a prop del seu lloc de treball. Als horts s'estenien les indies per a que s'aixugessin.

Una de les coses que més em criden l'atenció és la xarxa urbana al voltant de la capella de Sant Llàtzer: el carrer de Sant Antoni Abat que entrava a la ciutat emmurallada per la porta de Sant Antoni i la bifurcació precisament a la plaça Pedró dels carrers del Carme i de l'Hospital. M'hauria agradat esbrinar si la capella es va situar en una cruïlla de camins, o si pel contrari va ser ella la que va imposar que els camins es bifurquessin en aquest punt, però la bibliografia consultada no m'ha aclarit el dubte. El carrer de l'Hospital està documentat com a camí romà, però el del Carme no. Si fos cert que des de temps romans a la plaça hi va haver un pedró commemoratiu del martiri de Santa Eulàlia, podria ser que donés origen a una cruïlla de camins. Si no fos cert, no hi hauria motiu per a que els camins es separessin, ja que no hi ha cap obstacle o desnivell que obligui a la bifurcació. En aquest cas, la capella s'hauria col·locat al peu de la via romana que va esdevenir carrer de l'Hospital i hauria originat el camí que anys a venir es convertiria en el carrer del Carme.

-----

¹A. CAPMANY, "El degà dels monuments de Barcelona", pàg. 3.

BIBLIOGRAFIA

- A. B. C. E. *Diversión de ciudadanos, norte seguro de forasteros. y estrella luciente de Barcelona que guía a unos y otros...* Barcelona: Teresa Nadal, 1789.
- *Manual de forasteros.* Barcelona: Garriga y Aguasvivas, 1831.
- AINAUD, J. et al. *Barcelona a través de los tiempos.* Barcelona: Mercedes, 1944.
- AINAUD, J.; GUDIOL, J.; VERRIE, F. P. *Catálogo monumental de España. La ciudad de Barcelona.* Madrid: C.S.I.C.-Instituto Diego Velázquez, 1947, pàg. 31, fig. 126.
- ALGARA, J. *Barcelona a la mano.* Barcelona: Juan Centené, 1778.
- ALMERICH, Ll. *Història dels carrers de la Barcelona vella.* Barcelona: Millà, 1949.
- AMADES, J. *Històries i llegendes de Barcelona. Passejades pels carrers de la ciutat vella.* Barcelona: Edicions 62, 1984.
- AMAT i de CORTADA i de SANTJUST, R. d'. *Calaix de sastre I. 1769-1791.* Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1987a.
- *Calaix de sastre II. 1792-1794.* Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1987b.
- *Costums i tradicions religiosos de Barcelona. "Calaix de sastre".* Barcelona: Arxiu Diocesà de Barcelona; Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona; Akribos, 1987c, pàg. 57.
- *Calaix de sastre III. 1795-1797.* Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1988.
- *Calaix de sastre IV. 1798-1799.* Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1990.
- *Calaix de sastre V. 1800-1801.* Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1994a.
- *Calaix de sastre VI. 1802-1803.* Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1994b.
- AMELANG, J. S.; GIL, X.; McDONOGH, G. W. *Doce paseos por la historia de Barcelona.* Barcelona: Olimpiada Cultural, S. A.; Ajuntament de Barcelona, Regidoria d'Edicions i Publicacions, 1992, pàg. 54-55.

ARGENTI SALVADÓ, V.; GONZÁLEZ MORENO-NAVARRO, A. "Recuperació col·lectiva de l'església de Sant Llàtzer". A: *Quaderns d'arquitectura i urbanisme*. 1979, núm. 132, pàg. 16.

"Ayer y hoy". A: *Barcelona: Suplemento Ilustrado de la Gaceta Municipal*. 1-1957, pàg. 7.

BALAGUER, V. *Las calles de Barcelona*. Barcelona: Dossat, 1987 [1866].

BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, J. et al. "Sant Llàtzer" A: *El Barcelonès. El Baix Llobregat. El Maresme*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992, pàg. 229-232. (Catalunya Romànica, vol XX).

-----, "Església de Sant Llàtzer de Barcelona". A: *III Simposi sobre restauració monumental. Barcelona, del 19 al 21 de novembre de 1992. Estudis, informes i textos del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local*. Barcelona: Diputació de Barcelona. Àrea de Cooperació. Servei del Patrimoni Arquitectònic Local, 1993, pàg. 274-311. (Quaderns científics i tècnics, 5).

BOFARULL, A. de. *Guía-Cicerone de Barcelona*. Barcelona: Imprenta Hispana de V. Castañes, 1855.

BOLÒS MASCLANS, J. *Com veieren els Països Catalans alguns viatgers del segle XVI*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1980. (Episodis de la història, 247-248).

BRAVO MORATA, F. *Historia de los nombres de las calles de Barcelona*. Barcelona: Fenicia, 1971.

BULBENA ESTRANY, E. *Ramón Amadeu. Maestro imaginero catalán de los siglos XVIII y XIX*. Arenys de Mar: José Tatjé, 1927.

BURON, V. *Esglésies romàniques catalanes*. Barcelona: Artestudi, 1977, pàg. 110.

CABRÉ, M. T. *Proposta de representació de referències i citacions bibliogràfiques*. Barcelona: Universitat de Barcelona. Servei de Llengua Catalana, 1991.

CAPMANY, A. "El degà dels monuments de Barcelona". A: *El matí*. 12-2-1930, pàg. 3.

CARBONELL ESTELLER, E. *L'art romànic a Catalunya. Segle XII*. Barcelona: Edicions 62, 1974-1975, vol. 2, pàg. 57.

CARRERAS CANDI, F. *Geografia General de Catalunya. La ciutat de Barcelona*. Barcelona: Albert Martín, 1916, pàg. 938.

Catàleg del Patrimoni Arquitectònic Històric-Artístic de la Ciutat de Barcelona. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Àrea d'Urbanisme i Obres Públiques. Servei de Protecció del Patrimoni Monumental, 1987, fitxa 573, pàg. 322.

CERVANTES SAAVEDRA, M. de. *Las dos doncellas. (Novelas ejemplares)*. Madrid: Atlas, 1944.

CIERVO, J. "La capilla de San Lázaro". A: *San Jorge*. 10-1954, pàg. 32-36.

CIRICI PELLICER, A. *Barcelona pam a pam*. 9ª ed. Barcelona: Teide, 1992, pàg. 301-304.

CLARAMUNT RODRÍGUEZ, S. "Una primera aproximación para establecer un plano de la pobreza vergonzante en el arrabal de la Rambla de Barcelona a lo largo del siglo XV". A: RIU RIU, M. *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*. Barcelona: C.S.I.C., 1981-1982, pàg. 369-382.

----- "La formació del Raval de la Rambla". A: *El Pla de Barcelona i la seva història. Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona, celebrat a l'Institut Municipal d'Història, els dies 12 i 13 de novembre de 1982*. Barcelona: La Magrana; Institut Municipal d'Història (Ajuntament de Barcelona), 1984, pàg. 183-203.

Crònica de la medicina. Barcelona: Plaza y Janés, 1993.

CURET, F. *La vida humanitària*. Barcelona: Alta Fulla, 1983. (Visions barcelonines, III).

DALMASES BALAÑÀ, N. de; JOSÉ PITARCH, A. *Els inicis i l'art romànic. Segles IX-XII*. Barcelona: Edicions 62, 1986, pàg. 150. (Història de l'art català, 1).

DURAN SANPERE, A. "Santa Eulalia del Padró". A: *Barcelona, divulgación històrica*. 1947, vol. IV, pàg. 204-207.

----- "La ciudad en el siglo XII: El viajero Benjamín de Tudela". A: *Barcelona, divulgación històrica*. 1949, vol. VII.

----- *Barcelona i la seva història*. 3 vol. Barcelona: Curial, 1972.

FABRE FORNAGUERA, J.; HUERTAS CLAVERIA, J. M.; TATJER MIR, M. *Descubrir Ciutat Vella*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1990.

FLORENSA FERRER, A. "La capilla románica de S. Lázaro". A: *Gaceta Municipal: Suplementos*. 2-1954, núm. 5, pàg. 13-16.

----- "Dos monumentos recuperados: Capilla Marcús y Capilla de S. Lázaro". A: *Barcelona: Suplemento Ilustrado de la Gaceta Municipal*. 1-1955, núm. 1, pàg 23-26.

----- *Conservación y restauración de monumentos históricos 1954-1962*. Barcelona: Ayuntamiento de Barcelona, 1962a, pàg. 26, fig. 40-41.

----- "Evolución de la ciudad en la Baja Edad Media". A: *Cuadernos de arqueología e historia de la ciudad*. 1962b, núm. XII, pàg. 113-128.

FUSTER, J. "Los antiguos hospitales de Barcelona desaparecidos". A: *Anales del Hospital de la Santa Cruz y San Pablo*. Marzo-abril 1960, vol. XX, núm. 2, pàg. 241-252.

GALERA, M.; ROCA, F.; TARRAGÓ, S. *Atlas de Barcelona. Segles XVI-XX*. Barcelona: La Gaya Ciencia, Publicacions del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, 1982.

GARRUT ROMA, J. M. *Itinerarios de Piedad en Barcelona*. Barcelona: Aymà, 1952, pàg. 94.

GAVÍN, J. M. *Inventari d'esglésies. Barcelonès II. Barcelona capital I*. Barcelona: Pòrtic, 1993, vol. 26, pàg. 188.

GONZÁLEZ, R.; NAVAS, T. *Itineraris. El Raval*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Àrea de Cultura, Museu d'Història de la Ciutat, s. d.

Gran Geografia Comarcal de Catalunya. Introducció, Barcelonès, Baix Llobregat. 2ª ed. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991, pàg. 133-134.

HERNÁNDEZ-CROS, J. E.; MORA, G.; POUPLANA, X. *Arquitectura de Barcelona*. 2ª ed. Barcelona: La Gaya Ciencia, Publicaciones del Colegio Oficial de Arquitectos de Cataluña y Baleares, 1973, pàg. 70-71.

----- *Arquitectura de Barcelona*. Barcelona: Demarcació de Barcelona del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 1990, pàg. 36-37.

Història de Barcelona de la prehistòria al segle XVI. Barcelona: Aedos, 1975.

IMBERT, E. de. *Erasmus de Gonima, 1746-1821. Apuntes para una biografia y estudio de su época*. Barcelona: Barcino Nostra, 1952.

JUNCÀ RAMON, J. M. *L'hospital de S. Llätzer. Notes històriques*. Barcelona: Col·lecció Documents del Raval, 1982.

LABORDE, A de. *Viatge pintoresc i històric. El Principat*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1974.

Los templos antiguos de Barcelona. Barcelona: Librería Francisco Puig, 1932, pàg. 57. (Biblioteca de turismo de la Sociedad de atracción de forasteros de Barcelona, vol. XXVIII).

MADOZ, P. *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Madrid: 1850, vol. III

MADURELL MARIMÓN, J. M. "Obras artísticas hospitalarias barcelonesas". A: *Cuadernos de arqueología e historia de la ciudad*. 1968, núm. XII, pàg. 33-50.

MARTINELL, C. "Els hospitals medievals catalans". A: *Pràctica mèdica*. Barcelona, 5-1935a.

----- "Les hôpitaux". A: CANDIDA GONZAGA, F. de et al. *L'architecture gothique civile en Catalogne*. Paris: Editions de la Fondation Cambó; Henri Laurens, 1935b, pàg. 51-67.

----- "El escultor Amadeu. Su formación y su obra". A: *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*. Barcelona, 1945.

MAS DOMENECH, J. *Notes històriques del bisbat de Barcelona. Antigüetat d'algunes esglésies del bisbat de Barcelona*. Barcelona: Tipografia catòlica pontificia, 1921, pàg. 152-155.

MENA CALVO, J. M de. *Curiosidades y leyendas de Barcelona*. Barcelona: Plaza y Janés, 1992.

----- *Historias notables de Barcelona*. Barcelona: Plaza y Janés, 1994.

MÜNZER, J. "Itinerarium Hispanicum, Hieronymi Monetarii. 1494-1495". A cura de Ludwig Pfandl. A: *Revue Hispanique*, vol. XLVIII, Nova York, Paris, 1920.

PALLARES, F. "La topografia i els orígens de la Barcelona romana". A: *Cuadernos de arqueología e historia de la ciudad*. 1975, núm. XVI, pàg. 5-48.

PARICIO ANSUATEGUI, I; ROSELL COLOMINA, J. *Anàlisi tècnica i funcional del patrimoni immobiliari municipal*. Barcelona: Institut de tecnologia de la construcció de Catalunya; Ajuntament de Barcelona, 1983, vol. 2, fitxa 82.

Passat i present de Barcelona (1). Materials per l'estudi del medi urbà. Barcelona: Publicacions Edicions Universitàries de Barcelona, 1982, pàg. 63-64.

PÉREZ SANTAMARÍA, A. "El Hospital de San Lázaro o casa dels malalts o masells". A: RIU RIU, M. *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*. Barcelona: C.S.I.C., 1981-1982, pàg. 77-115.

PI ARIMÓN, A. A. *Barcelona antigua y moderna, descripción e historia de esta ciudad desde su fundación hasta nuestros días*. Barcelona: Imprenta y librería politécnica de Tomás Gorchs, 1854.

PONT ESTRADERA, M. "La topografia de l'espai urbà: Barcelona al segle XIII". A: *Catalunya medieval. Catàleg de l'exposició*. Barcelona: Lunweg; Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1992.

PONZ, A. *Viage de España en que se da noticia de las cosas más apreciables, y dignas de saberse, que hay en ella*. Madrid: Atlas, 1972 [1787], vol. 14, pàg. 7.

Projecte. Trabajos previos a la restauración: reutilización de la capilla de Sant Llätzer en el districte Ciutat Vella. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Districte de Ciutat Vella, Divisió Serveis Tècnics, 1994.

PUIG I CADAFALCH, J.; FALGUERA, A. de; GODAY, J. *L'arquitectura romànica a Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2^a ed. facsímil del 1933 [1909-1918], vol. 3, tom 1, pàg. 123-124.

ROCA, J. M. *La medicina catalana en temps del rey Martí*. Barcelona: Impressor Fidel Giró, 1919.

-----. *Ordinacions del Hospital General de la S. Creu de Barcelona*. Barcelona: Impressor Fidel Giró, 1920.

Rúbriques de Bruniquer. Ceremonial dels Magnífichs Consellers y regiment de la Ciutat de Barcelona. Barcelona: Imprempta d'Henrich y Companyia, 1912. (Colecció de Documents històrics ineditos del Arxiu Municipal de la ciutat de Barcelona).

RUIZ DOMÉNEC, J. E. "La ciudad de Barcelona durante la Edad Media: De los orígenes a la formación de un sistema urbano". A: *Quaderns d'arqueologia i història de la ciutat*. 1980, núm. XVIII, pàg. 69-97.

SOBREQUÉS, J. (ed.). *Història de Barcelona. La formació de la Barcelona medieval*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1992.

SOLÁ MORETA, F. *La parròquia de Nostra Senyora del Carme de Barcelona*. Barcelona: Balmes, 1933.

UDINA MARTORELL, F. "Els precedents de l'Hospital de Santa Creu". A: *L'Hospital de Santa Creu i Sant Pau. L'Hospital de Barcelona*. Barcelona: Gustau Gili, 1971, pàg. 17-24.

VERGÉS FORNS, T. *Les Jerònimes de Barcelona i la seva història (1475-1980)*. Barcelona: Monestir de S. Maties, 1987, pàg. 13-18.

VERRIÉ, F. P. "El Hospital de la Santa Cruz". A: *Barcelona, divulgación històrica*. 1946, vol. 4, pàg. 182-186.

-----. "La capilla de San Lázaro". A: *Barcelona, divulgación històrica*. 1947a, vol. 4, pàg. 100-104.

-----. "Los hospitales barceloneses anteriores al de la Santa Cruz". A: *Barcelona, divulgación històrica*. 1947b, vol. IV, pàg. 177-181.

-----. *Barcelona antigua*. Madrid: Plus Ultra, 1952, pàg. 141.

VILLANUEVA, J. *Viage literario a las iglesias de España*. Madrid: Real Academia de la Historia, 1851.

YOUNG, A. *Viatge a Catalunya, 1787*. Barcelona: Ariel, 1970.